

PROBLEMI

LITERATURA

5

VSEBINA

4 **Pesniški simpozij v Kranju**

Milan Kleč: Ali je lahko pesnik lenuh?

Denis Poniž: Premisliti pesem, razpesniti misel

11 **Odmevi na Kranj 1984**

Denis Poniž: Vprašanja literarne znanosti na Slovenskem

Jaša L. Zlobec: Kratka sapa skupinske zavesti

22 **Pesmi**

Alojz Ihan

Branko Gradišnik

Franc Lainček-Feri

Lidija Erčulj

Primož Piskernik

Slavoljub Omerzelj

Marjan Brezovar

38 **Proza**

Blaž Ogorevc: Zgodbe

Marko Uršič: Skušnjavec

Franjo Frančič: Stari štos

Ida Rener: Nedokončano platno je na statvah zajecalo

60 **Smrtna kazen**

Jure Detela: O smrtni kazni

U. K.: Čigavo je tvalo?

Branko Gradišnik: O smrtni kazni

Ervin Fritz: Podružbiti tudi smrtno kazen

71 **Prevod**

Goran Simić: Pesmi

Milan Đorđević: Pesmi

80 **Izbor nove ameriške inovativne proze**

W. S. Merwin: Naredite tale preprosti preizkus

Richard Brautigan: Losangeleški avion iz prve svetovne vojne

Donald Barthelme: Evgenija Grandetova

Kenneth Bernard: Kraljica vešč

92 **Esej**

Janko Glavar: Grobnica Milana Kleča

Samo Simčič: Kolektivizem in individualizem

Charles Krauthamer: Luč, ton, kamera . . . politika

112 **Arhivi**

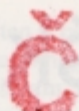
Janez J. Švajncar: Primer doktorja T.

Rajko Šuštaršič: Trije premisleki iz raziskave o raziskovanju

158 **Branje**

Andrej Blatnik: Vas in svet

Staniša Nešič: Iz mlade srbske književnosti

Uredništvo Problemov-Literature v novi – bolj rečeno spremenjeni – sestavi prihaja s svojo prvo letošnjo številko pred bralce in sodelavce šele sredi leta. To dejstvo je samo po sebi dovolj zgovorno. Kaže na nevzdržnost absolutne ločitve Problemov na Literaturo, Razprave in po novem še na Esejistiko. Pri Literaturi smo trdno prepričani, da takšna ločitev ni nikakršno naravno stanje revije Problemi, še manj enoglasna odločitev sodelavcev. Ravno nasprotno, mnjenja smo, da gre za zapiranje, za varovanje skupinskih pozicij in interesov. Po našem mnenju revija, ki deluje kot neplodno koeksistiranje parcialnih usmeritev, kjer vsak pol skrbno ščiti svoj zakoličeni prostor, ne more zaživeti kot resnično delujoča revija tu in zdaj. Problemi-Literatura ne morejo in nočejo delovati zgolj na področju literature brez refleksije, prav tako pa terjajo od Razprav, da razklenejo svoje zaščitne obročje. Nočemo biti več soodgovorni za razparceliziranost in razkosanost Problemov, kar jim a priori odvzema možnost suverenega nastopa v slovenskem revijalnem in sploh kulturnem prostoru. Ne izogibamo se konfliktom, nasprotjem, soočanjem različnih konceptov. Prav obratno.

Uredništvo

Pesniški simpozij v Kranju

Ali je lahko pesnik lenuh

Ko sem sprejel vabilo, da se udeležim III. srečanja slovenskih pesnikov z referatom o »Sedanjem trenutku slovenske poezije«, sem bil zelo radosten, čeprav si sedaj tistega veselja sploh ne znam razložiti. Kot se ta trenutek spominjam, sem se prav gotovo navdušil nad tem, da sem dobil neposreden izziv, češ zdaj lahko tudi jaz napišem in povem tisto, kar si mislim. Torej lahko sklepam, da s splošnim in veljavnim mnenjem nisem preveč zadovoljen, kar je čista resnica, če seveda ne upoštevam častnih izjem, ki pa so prav povsod navzoče. Ko sem rekel mnenje, sem mislil na tista mnenja, ki so tiskana, in seveda na ljudi, ki jih spočenjajo. Jaz gotovo mislim drugače in tako sem dobil priložnost, da bi lahko te svoje misli tudi izpostavil. Takrat sem se gotovo tudi jezil in, čeprav nisem niti užaljen niti zapostavljen, tolkel s pestjo po mizi, kako bom razkrinkal tiste, ki funkcionirajo povečini samo zaradi tega, ker funkcionirajo v štiriindvajseturnem kulturniškem življenju, ki (puhlo, kot je) celo kroji mnenje – kar ne pomeni s preprosto oznako nič drugega, kot da so stvari povečini zgolj slučajne in bi lahko namesto njih veljale tudi druge, seveda s temu primernimi energijami, ki pa na srečo nimajo nič skupnega s poezijo. Vse to bom sedaj pustil, vežno je samo, da sem nekaj podobnega prav gotovo razmišljal, a čim bolj se je iztekal čas, v vedno večji zadregi sem bil, dokler nisem končno ugotovil in si priznal, da referatov sploh ne znam pisati. Vedno bolj sem se počutil, kot da bi dobil vabilo za extempore, čeprav marsikdo ve, da ne znam slikati. A takoj sem moral vseeno pomisliti, da je referat kljub vsemu lažje napisati kot pa naslikati sliko, če nimam pojma o slikarskih potezah, navkljub mojemu občutku in želji po nekaterih slikah. – Spomnil sem se še nečesa, in sicer vabila, ki mi ga je pred leti poslalo ČGP Delo. Izjasnil naj bi se o sodobni slovenski dramatik. Takrat sem bil seveda v silni zadregi, ker sodobne slovenske dramatike sploh nisem poznal in je še vedno ne, torej bi se lahko zagnal po gledališčih in se seznanil z njo ter kasneje pisal o svojih zapažanjih. A to bi bilo že perverzno, zato sem lahko svojo zadrego samo priznal, a da bi si malo olajšal vest, sem navedel, da poznam večinoma njene avtorje, ki da jim zelo zaupam. A tudi

takšen odgovor bi bil v našem primeru nezadosten. Poezije poznam vsekakor več kot dramatike. Poznam tudi pesnike, ki pa jim žal mnogo manj zaupam.

Torej: Kaj naj bi storil? Zalotil sem se, da razmišljam, kako se referat pravzaprav piše in ali sem ga sploh sposoben sestaviti. S končkom očesa sem že zrl proti slovarju tujk, kar ni pomenilo drugega, kot da imam za sabo izkušnjo, ki se je zgodila očitno z branjem sicer redkih esejev. Pristal naj bi potemtakem na to izkušnjo in svoje misli prelevil v nekakšen esejističen jezik, a takoj sem vedel, da to nikakor ne bi šlo, pa še preveč časa bi mi požrlo. Zakaj naj bi se jaz bližal ideji in osnovni referata? Gotovo bi porabil preveč energije za obrobne stvari, in še skeptičen sem postal. Ali bi mi na ta način sploh uspelo povedati tisto, kar hočem? In tako sem seveda kaj kmalu ugotovil, da bi si moral izmisliti popolnoma svoj jezik, če bi se hotel odzvati vljudnemu vabilu. Svoj jezik torej. Jezik, ki ustreza mojim mislim. A način življenja, ki sem ga živel, nikakor ni bil dobrodošel za takšen trud. Nezadržno sem spoznaval, da se mora moje delo prilagajati načinu mojega življenja in ne obratno. In vesel sem bil tega. Zelo vesel. Kaj naj bi bil potem storil? Spoznal sem, da sem kratkomalo prelen. A če sem prelen, tudi to je ugotovitev, mi je še vedno obstajalo upanje, da se na ta način rešim. Zato sem dal temu pisanju naslov: »Ali je lahko pesnik lenuh?«

In že smo pri poeziji. Kaj ima to z njo skupnega? O tem sem se spraševal, ker sem sklepal, da gre pač izključno za izhodiščno točko, ki je lahko povsem identična z začrtano temo. Ker delo je delo. Pisanje je pisanje itd. Zamislil sem se skratka, ali so slovenski pesniki lenuhi, in ko sem razmišljal o poeziji, sem se kaj kmalu zednil, da so slovenski pesniki izredno zagrizeni delavci. Pravi garači! Neverjeno! Prav to sem neizpodbitno spoznal, in sploh ne govorim o tem, da je delavnost kakršnakoli dobra lastnost. Vsaj v primeru poezije ne, kar pa seveda tudi ni pravilo. In nisem se mogel znebiti občutka, da se podobno, kot sem se jaz skušal z delom prebiti k ideji referata, torej, da se tudi naša poezija skuša podobno približati nekemu skupnemu jedru, nekemu principu ter ideji poezije, in to z udarniškim orodjem, ki dandanes prevladuje. To je ponavadi zagrizeno delo, ki ima le malo skupnega s poezijo, in kot sem jaz meril svoje sposobnosti in hkrati ugotavljal, da bi končno lahko napisal ustrezen referat, na podoben način sem prepričan, da je skorajda sleherni, ki je vsak napol pismen, sposoben napisati kolikor toliko spodobno in prepričljivo pesem. In kaj to pomeni! Gotovo nič dobrega! Govoril sem o lenobi, a slovenski pesnik dandanes je takšen, da jo bo premagal, pa četudi je lenuh, samo da bo sledil trenutku poezije. Storil bo karkoli. Intelktualno, nenadano, zagrizeno, čeprav vem, da je potrebno večkrat obvladati obe plati. Govorim tudi o telesnem ustroju, ki ima prav gotovo vsakdo svojega, vsaj upam, torej se je najbrž potrebno v tem za vsakega značilnem in lastnem ustroju bližati poeziji. Svoji poeziji in ne poeziji, pa čeprav se potem za tisto izmisli drugo ime. Zato bi lahko naštel na prste ene roke pesnike in poezijo, ki jim zaupam, čeprav bo seveda zdajle vsakdo mislil, da ciljам prav na njega. Vendar ne! Drugače pa je vse preveč splošno, samo vase zaverovano na način, ki pa je že stvar skupnosti in sploh ne posameznika, kar pa je izredno slabo. Torej: premalo je biti delavec. Kot bi jaz moral pisati referat na svoj način in ne na način, ki ga poznam, prav tako bi se morala pisati tudi poezija. Še bolj! Takšnih referatov je zelo malo in jaz bi jih zelo rad bral in tudi takšne poezije je zelo malo in jaz bi jo zelo rad bral. Splošne reči pa me

zaenkrat še ne morejo zanimati, kaj šele prepričati. Zato so referati povečini dolgočasni. Posamezni stavki ali posamezni verzi pa so tudi premalo. Mislim in prepričan sem, da dajo slovenski pesniki premalo nase, čeprav je vtis ravno obraten. Ker pa dajo premalo nase, s tem niti malo ne koristijo poeziji, temveč koristijo samo trenutni ideji in sedanji poeziji.

In ostane nam samo še odgovor na vprašanje, ali je lahko pesnik lenuh! Pesnik je lahko lenuh.

Milan Kleč

Denis Poniž

Razmisliti pesem, razpesniti misel

Ko zremo v zdajšnjost poezije, zremo sami vase. Kar rečemo o poeziji, rečemo o sebi. Naš glas (še) zmore predredi gluho časa. A vendar se moramo vprašati, pa če smo še tako prepričani o svojem pesniškem poslanstvu, ki se res socialno znova močno in kleno uveljavlja na najrazličnejših področjih družbe, kaj je danes z nami, s poezijo. Kakšno vlogo ima, kako prebiva, kaj so njeni dvomi, radosti, upanja? Je pesem samo stvar, je kaj več? Kateremu krogu dantejevskega pekla, ki ga tako zvesto rekonstruiramo, je zapisana?

Ponavadi so najrazličnejši govorci in misleci, tudi na letošnjem pesniškem srečanju jih ne bo manjkalo, pripravljeni, najraje ob praznikih, obletnicah in drugih slavnostnih časih, govoriti o poeziji najbolj vnesene besede. Poezija je pač, zaradi svoje krhkosti in skrivnosti, miline in brezbrambnosti, najprimernejša snov za razpesnjeno misel. Manj ali skoraj nič je besed, ki bi znale razmisliti pesem. Še posebej pogrešam to pesniško samo-zavest med najmlajšimi ustvarjalci. Med tistimi, ki še niso občutili hladnega rezila misli, s katerim mišljenje (ne vedno, a kadar se tega loti, temeljito!) reže v živo meso pesmi. Da bi se, skladno s svojim zgodovinskim poslanstvom, prirezalo do jedra, do sredice. Da bi, skladno s svojo imanentno logiko, skrivnost in jedro izpostavilo svetlobi sveta.

Skrajni doseg mišljenja je lahko samo izbris, uničenje pesmi. Pesem je tako drugačna, samosvoja in v jedru neulovljiva, da s svojo vseprisotnostjo in z močjo nenadnega, nepredvidenega učinkovanja, po letih ali stoletjih spanja, mimo vseh policijskih preganjanj in sežiganj rokopisov, daleč presega sleherno mišljenje.

In v nenehno ponavljajoči se igri razmišljanja pesnjenja in razpesnjenja mišljenja, si ni pesnjenje izmislilo formule o nepotrebnosti mišljenja, marveč prav obratno.

Poezija ves čas najdeva smisel svojega obnavljanja v ogroženosti, v preganjanju, v »popravljanju«, v molku – vse to so metode mišljenja, ne glede na to, kakšno ime si nadene mišljenje v neki dobi.

Zbrali smo se zaradi poezije. Zaradi stiske, ki jo pesniki čutimo, a je v poslednjem času znova privrela, vroča in grozeča kot lava, na svetlo. Pred nas. Skozi nas, skozi naša besedila. Zbrali smo se zaradi poezije. Po mojem trdnem prepričanju ta stavek, na videz tako preprost in neobvezen, odpira strašno in nepreklicno odgovornost govorcev in poslušalcev. Z njim, s tem stavkom, v jedru katerega je spet in zgolj poezija, namreč zarisuje ris, ki neusmiljeno pušča izven svojih meja vsako približnost in šarlatanstvo, rokohitrstvo in približnost, ponarejeno jecljanje in umno konstruiranje.

S poezijo ukinjamo poljubnost, približnost, samovoljo. Poezija je namreč edini predmet tega sveta, ki še ni predmet, marveč je še v stanju tiste skrivnostne napestosti, pred katero lahko samo po otroško odpremo oči v začudenju, v nedolžni in hkrati sveti očaranosti, ne da bi jo znali do kraja izreči.

Pesem lahko razmislimo le tako, da v resnici, čisti in nedolžni (naj vas ne moti, da konotacija teh dveh besed v našem ideologiziranem in scientiziranem svetu vodi k prav čudnim rečem – naj čistost in nedolžnost pomenita to, kar je temelj antičnega mita) razpesnimo svojo misel. Da v pesem vstopimo brez vnaprejšnjega razmisleka. Zavedam se, da v svetu, ki je ena sama blazna želja po totalitarnosti, monolitnosti, venosmerjenosti, skrajni, nekompromisni razlagi, tako početje zvezano s skoraj nepremostljivimi težavami. Vsi ves čas popuščamo pritiskom: vsi ves čas razmišljamo o pesmi, a da bi si upali razpesniti misel, to nam ne pride na kraj pameti.

Razpesnjena misel namreč pušča pesmi njeno izvorno govorico. Kaj mislim s tem? Slehera pesem, ko je napisana, natisnjena, prebrana, stopi v prostor, ki je malone oglušel od prepletenih govoric. Svetega molka in svete zbranosti, ki je nekoč omogočala neposredno zvezo med pesnikom in uživalcem njegove pesmi, ni več. Pesem je pomnoženo, reproduktibilno, instant blago. Pesmi se njeni bralci sploh ne zavedajo več, če se je ne morejo polastiti. Najvišja in najbolj zapletena oblika polaščanja pesmi je mišljenje. Razmislek pesmi je pravzaprav razmislek o njeni nepotrebnosti; nepotrebnost je rezultat ugotovitve, da je pesem zamenljiva in nadomestljiva. To je ugotovilo mišljenje, to mišljenje še naprej in naprej ugotavlja, pa ne samo zaradi ohranjanja lastne quasi legitimizacije, marveč zaradi trdovitosti pesmi, ki raste iz najtrših in najbolj neprijaznih skal.

Besede svetost, tišina, zbranost bodo večini poslušalcev zvabile na usta le nasmešek; tudi mišljenje si z njimi ne zna pomagati. Svet se je preveč pozunanjal, da bi še lahko prenesel kakšno skrivnost, preveč govoric se je zlilo v eno samo nepretrgano blebetanje, da bi zmozel povprečni slehernik še prisluhniti sveti tišini, v kateri lahko živo pesem; preveč ideologij je ponujalo blaženost tu in tam, v nebesih in na zemlji, da bi še znali razpoznati šepet poezije, ki ničesar ne obljublja, pred ničimer ne svari, najmanj pa grozi.

Vse to so mejniki prostora, v katerem se dogajata razmislek opoeziji in razpesnjevanje mišljenja. Ali – še precizneje – kjer naj bi se dogajala. Kajti precej znakov seje dvom, če se dogaja, v svoji polnosti, celo ta, do skrajnosti prignani redukcijonizem, ki si ga mišljenje dovoljuje s poezijo.

Ugotovili smo, da je poezija kljub svoji krhkosti in milini tudi nedotakljiva: naj jo mišljenje meri tako ali drugače, zbrisuje ali palimpsestno prepisuje, naj jo meri ali misli milo ali zlobno, vestno ali nevedno, vendarle pesem ostaja ves čas pesem.

Za nobeno drugo reč ne vem, ki bi zdržala take preizkuse.

Že nekaj časa se razmislek o pesmi in pesnjenje o razmisleku vendarle v nečem tudi strinjata in srečujeta. Da pravzaprav tako za pesnjenje kot tudi za mišljenje ničesar ni, da ni nobenega temelja, na katerega bi lahko postavili, trdno in enkrat za vselej, eno ali drugo početje. V jedru pesnjenja in mišljenja, nekdanj in danes, v uri trumfa ali uri obupa, ždi tisti strašni zajčevski škrbetavec, ki stori samo eno: zastavlja, ne da bi vedeli, kako in zakaj, prek zmožnosti našega doumetja, pa naj bo to doumetje v obliki pesniške prošnje ali grožnje mišljenja, pot in zastavlja ne-

razrešljivo uganko. In pot in uganka se odpreta, kadar se človek za vedno zapre vase. Kadar tudi v njem, skozi smrt, zazija brezno nič.

Razmislek o pesmi in razpesnjenje misli se običajno ogibata védenju o tem breztemeljnem položaju. Najznačilnejši zgled ni samo znanost o pesništvu, je tudi dobršen del pesnikov, ki svojo pesem nenehno tehtajo na tehtnici slave in uspešnosti. In več ko je tega zunanjega, bleščečega praznovanja, manj je resnične poezije. In manj ko je resnične poezije, več je tiste razpesnjene misli, ki se dobesedno hrani z mesom poezije.

Živimo v času, ko bo morala poezija opozoriti nase z dejanjem strašnega odrešnja, o kakršnem sanjajo kockekovske poetike, ali z dejanjem zgovornega in odgovornega molka. Tretje, vmesne možnosti, za katero se vsaka na svoj način navdušujeta znanost in ideologija, za poezijo ni. Njena temeljna pozicija v svetu, še posebej v tako shizofreničnem, kot je sedanjí, mora biti radikalna. Precej znakov govori v prid tezi, da se radikalne oblike poezije že pojavljajo, čeprav so notranje nediferencirane, netematizirane, zmedene, v fazi takoj po »vélikem poku«.

Uvodoma sem zapisal, da je za pesnike lahko poezija samo strašno, neizrekljivo breme. Da je sleherni pesnik pred sleherno pesmijo v razmerju prvinske erotike: sleherna pesem mora pesnika zapeljati. Temelj pesmi je (pesnikova) razpesnjena misel o zapeljivosti in zapeljanosti. Od okončni, nespoznavni predanosti, ko je pesem najdlje od mišljenja, najbolj svobodna, najbolj sama-v-sebi-samotna. Najbolj pesem.

Vsakdo od vas, ki ste pesniki, ima to izkušnjo. Morda jo ima tudi kdo od vas, ki ste misleci (o poeziji). Zato ni treba posebej poudarjati, da poezije pač ni moč ničesar učiti. Tak razmislek o poeziji in tako razpesnjena misel sta se v zgodovini evropske poezije (pa tudi človeške zavesti) že nekajkrat razrasli v najbolj pogubno grozo, v kateri je do kraja zazeval uničevalski nič. V to smer ni nobene poti, tu zija samo strašljivo brezno molka.

Zato poezija z nezaupanjem zre v sleherni poskus poučevanja, ne glede na to, ali je čas za poezijo »zlat« ali »železen«. Zato tudi z nezaupanjem zrem v poezijo, ki ni zmožna razumeti druge poezije. Pri nas je vse preveč tovrstnega molka. Vemo, komu koristi, kdo zmore potem poezijo, skozi skrajno poenostavljeno, upravljajoče in nezgodovinsko mišljenje postavljati v službo moči, oblasti, ideologije.

Vemo, da lahko živimo in pre-živimo čas brez ideologij. Ne vemo pa, ali je čas brez pesništva mogoč: kajti edina skušnja, tisočkrat ponovljena, se je zgodila v svetu, ki je priznaval poezijo. Zato smemo živeti v strahu pred svetom, kjer ne bo nobene poezije in samo mišljenje. Kjer ne bo svetosti, tišine in zbranosti; ne za posameznika in njegovo dragoceno neponovljivo podobo, ne za spreminjajoči se so-cies, občestvo.

Naš čas, če seveda »imamo« kakšen čas, mora vendarle biti pesnikujoče popotovanje skozi pasti in nevarnosti, ki jih prinaša s seboj razmislek o poeziji. Kajti razmisleka o poeziji se ne da ukiniti; ko sta se mišljenje in pesništvo razšla, sta se razšla tako, da lahko mislita drug drugega. Tisto mišljenje, ki se noče znajti v brezdnú nič, seveda nikoli ne bo pristalo na ukinitve pesništva. In tisto pesništvo, ki ni samo panegirično kolcanje, ne bo pristalo na izbris mišljenja.

Zdi se, da čas krutosti in strašljivosti odpira pesništvu razsežnosti, kakršne je ime-lo pesništvov svoji prvi, arhaični dobi. Ne plediram za vračanje v arhaičnost, ple-

diram za razmislek, znotraj dogajanja poezije same, o poti, ki jo je prehodilo pesništvo.

Čas, ki ga živimo in ki ga je, skozi pesniško zrenje, evociralo pričujoče razmišljanja, terja od nas prav tak odgovor.

Odmevi na Kranj 1984

Denis Poniž Vprašanje literarne znanosti na Slovenskem

Nekaj tez za polemično razpravo

III. srečanje slovenskih pesnikov v Kranju – potekalo je pod naslovom »Sedanjí trenutek slovenske poezije«, je med drugim načelo tudi zanimivo vprašanje razmerja med znanostjo in literaturo. Ne glede na to, da so nekateri diskutanti skušali temeljno vprašanje eliminirati, češ, saj se ne izplača pogovarjati o znanih in razrešenih rečeh: literatura namreč potrebuje svojo kritično refleksijo, se je kar naprej, samo iz sebe, postavljalo ves čas peturne debate.

Pokazalo se je – in tu verjetno lahko začnemo pričujoče razmišljanje, katerega obseg bo bržkone kar nevarno prekoračil meje, postavljene z naslovom – da namreč še vedno niso niti približno razjasnjeni pojmi o vlogi znanosti v razmerju do literarne produkcije ali, bolj na široko, o vlogi slehernega razmisleka o umetnosti. Drugače seveda ni mogoče razumeti tiste globoke in jasno vidne počí, ki je zijala med prispevki samo-literarnih teoretikov (pa najsi so bili filozofi, esejisti, publicisti, kulturni sociologi etc.) in samimi pesniki, ki so seveda pesniško govorico za čas simpozijskega poliloga zamenjali z govorico kritične refleksije. Kar je namreč zahtevala refleksija, je tudi v dobršni meri storila: zahtevala in uresničila pa je, tisočprvič ali tisočdvajsetič, kdo bi natančno vedel, svoj »kritično-razvojni sistem«, v katerega je skušala vpeti sodobno slovensko pesniško vztrajanje. To svoje početje, ki naj ga legitimira prav naslov, ki govori o **poeziji v določenem času**, je zastavila skrajno resno: od filozofsko-ontološkega formiranja prostora, v katerem se danes dogaja pesništvo, do skrajno poenostavljenih (s tem pa tudi vsebinsko zaostrenih) klasifikacij in formalizacij, odsplošnega modeliranja do posameznega sistemiziranja imen, del in naslovov. Dobili smo nov prispevek k pojmovanju poezije v času (kot tudi v Kosovi Slovenski liriki 1950–80), ki seveda zahteva nekaj resnih, a tudi ostrih razmislekov.

Znanost je danes funkcionalistično razplastena v vrsto medsebojno hierarhično povezanih opravil: od čisto naključnega in poljubnega govorjenja o poeziji, ki se hrani iz emfatičnega zanosa ob dejstvu, da je pesem moč prebrati, do skrajno nedvoumnega, matematično-logičnega modeliranja, ki se seveda ne spušta v emfatično igro, marveč v igro (prav tako vprašljivih, a o tem bodi beseda pozneje) aksiomatičnih postulatov. Zanimivo je, da se seveda predmet znanosti z naraščanjem hierarhičnega vzpenjanja oži in ostri: emfatično govorjenje ponavadi zajema **poezijo nasploh**, aksiomatsko posamezno **pesem** ali celo samo njene elemente. Znanost se skozi svoje imanentno organizacijo specializira in fokusira: zato seveda izreka vedno bolj parcialne ugotovitve in sodbe, ki seveda prav zaradi ozkosti izrečenega (in obravnavanega) izgubljajo videz in pomen sodb. Vemo namreč, da aksiomatsko približevanje predmetu nič več ne govori o tem predmetu, marveč ga samo še vpenja v mrežo podobnih, interaktivnih »pojavov«. Zato se seveda zdi, da je emfatično govorjenje primernejše svojemu predmetu: največkrat obnavlja kar celoto pesniških dogodkov neke osebe, epohe ali gibanje, nenehno se odvrča od izbranega predmeta in govori še o drugih predmetih, nenehno se sklicuje na minula ali sočasna podobna mnenja, mnogokrat tudi (bolj ali manj urejeno, torej smiselno in skladno z obravnavanim predmetom) polemizira ali zavrača nasprotna mnenja, nagnjena je k primerjanju in ekskluziviranju, podrejena je torej pravilom igre, ki bi jo lahko definirali z naslednjimi tremi sklopi zahtev.

Prvi sklop. Med pesmijo in njenim govorjenjem mora biti določen časovni razmik. Zato je emfatični način govorjenja tem bolj prepričan o sebi in prepričljiv, čim bolj oddaljene predmete opisuje. Načelno npr. s poezijo 19. stoletja ni nobenih zadreg, s poezijo, ki nastaja v tem trenutku, pa so silne: že na prvem, izbirnem nivoju, na nivoju imenovanja del in imen.

Drugi sklop. Poimenovanje pesniškega izdelka je vedno vključeno v dinamično dogajanje, kjer več različnih pesniških izdelkov, imen, pojavov, **praviloma dobi skupno ime**. Romantična poezija, recimo, združuje tako raznorodne pojave, da komaj lahko verjamemo njihovo skupno osnovo ali skupni temelj. Če so kohezivne sile le preveč šibke, nastane znotraj širšega polja več ožjih polj: npr. »satanistična romantika« znotraj širše zastavljene romantike ipd. Imenovanje je temelj emfatičnega pisanja o literaturi. Imenovanje je seveda tudi tisti princip, ki emfatično pisanje omogoča v njegovi breztemeljni volji: v trenutku, ko je izrečen ali zapisan en izbor, ena selekcija, nastane prostor za drug izbor in drugo selekcijo. Tudi en sam avtor si lahko privoščiti več diahronih izborov, novejši celo pojasnjuje z minutilimi, ne da bi se enkrat samkrat vprašal po kriterijih, s katerimi določa posamezne selekcije in s katerimi eno selekcijo zamenjuje z drugo. Na podlagi te samovolje so utemeljeni vsi pesniški izbori, vsi pregledi, antologije, narejene vse lestvice najboljših pesnikov, pesmi ipd.

Tretji sklop. Manipulacija s poezijo, ki jo počne emfatičnopisanje, je prikrita in neizrečena manipulacija. Medtem ko druge znanosti danes že priznavajo – prav zaradi svoje matematično-logične osnove, na kateri se utemeljujejo – manipulativnost svojega početja, ki nemalokrat sicer sproža probleme pri znanstvenikih in zastavlja moralne dileme, česa več pa ne, se literarna znanost kot emfatično pisanje

izogiblje manipulativnosti. Največkrat s formulo »menim, da je to tisto, kar« ali »mislim, da pesniki, ki jih obravnavam . . .«. Manipulacija je skrita v samem branju. Branje samo je prepuščeno naključju. Nihče namreč ne more prebrati vsega, kar nastaja, še manj vsega primerjati s tistim, kar prinašamo kot kulturno dediščino od prej. Pa vendar: naključni in poljubni izbor postaneta hkrati modelni izbor, o modelnem izboru pa nihče več ne razmišlja kot o naključnem, poljubnem, samovoljnem izboru.

Tu smo seveda že pri naslednjem vprašanju, o katerem govori uvod. V trenutku pa, ko nekaj razglasimo za model, smo naredili že bistven korak naprej; model je alibi sodobnega govorjenja o nečem. Model ima namreč nekaj temeljnih karakteristik, ki jih velja podrobneje opisati. Prva karakteristika modela je prav gotovo njegova navidezna univerzalnost. Model pesmi je torej kar pesem sama. V trenutku ko – čeprav samo v določenem časovnem segmentu, pa še tako ozkem in posebnem – neko pesem razglasimo za modelno pesem, z njo ipso facti opišemo vse pesmi tega segmenta. V trenutku pa, ko XY postavi model W, se nihče več ne sprašuje o tem, **zakaj** in na podlagi kakšnega kriterijskega aparata, kakšnih imantnih zahtev ali določil o pesništvu, je XY izbral za model W prav pesem Z. Model W blokira našo misel v obe smeri: proti subjektu izbora in proti objektu izbora. Model ukinja spraševanje o subjektivnosti in objektivnosti, oboje inkorporira v sam model. Druga karakteristika modela je njegov ekskluzivizem. Ko postavimo, po prej opisanih načelih, model pesmi v času (segmentu časa), seveda ne potrebujemo nobene druge (in drugačne) pesmi, saj so vse na perfekten način vključene v ta model. Posedovanje vedenja o modelu nas nenadoma odvezuje poznavanja vsega, kar je navidežno **v modelu**, v resnici pa živi mimo modela. Zato so npr. tako priljubljene, še posebej v anglosaksonskem »racionalističnem« svetu, najrazličnejše antologije, izbori, priročniki, kjer se dogaja prav to reduciranje celote pesniških besedil na nekaj modelnih, »uni-verzalnih« primerov. Ko ekskluziviramo, ko se predajamo modelnemu vedenju o nekem pojavu ali sklopu pojavov, seveda odvrčamood sebe krivdo, da morda pesniških besedil sploh ne dojemamo v tistih njihovih razsežnostih, s katerimi le-ta prihajajo pred nas. Modelni svet pesništva nas seveda tudi odrešuje branja, ki bi zahtevalo od nas poseben napor; modelni izbor prihaja pred nas kot zamrznjena jed; treba jo je samo še pogreti, da dobi svoje prave karakteristike, o njeni pripravi in nastanku se ne sprašujemo (več). Tretja razsežnost modela je njegova zamenljivost. Modele lahko poljubno kombiniramo v višje modelne celote. Vsak model je kompatibilno vključen v množico modelov. Tu seveda emfatična znanost marsikdaj pozabi na ostrino, s katero posamezni njeni predstavniki obračunavajo med seboj, in brez posebne zadrege jemlje modele svojih konkurentov, čeprav nemalokrat pod spremenjenimi ali prirejenimi imeni. Zamenljivi model omogoča permanentno korekcijo »pomot«, ki jih emfatično govorjenje kar naprej producira kot način svoje eksistence. Treba je samo brati antologije minulih časov, tudi slovenske, da bi nam postalo jasno, kako nezanesljiv način »obvladovanja« poezije so modeli in modelne združbe. Imena in pesmi – ti dve pojavi obliki modelov, se že čez trideset štirideset let bistveno korigirajo in zamenjujejo. Tu ne mislimo samo na primere poseganja ideologije v take zamenjave (novemu režimu nasprotni pesniki, neprimerne

pesmi ipd.) marveč samo na samoregulative mehanizme, s kateri poezija sama korigira in v določeni meri blaži tako početje. Emfatično govorjenje o poeziji namreč nenehno producira navidezno teoretično ozadje, ki ga ustvarjajo tako sposobne oznake z drugih področij (tu prednjači filozofsko-sociološki tip pisanja) kot nove skovanke (kjer je izjemno produktivno emfatično pisanje v ožjem pomenu besede), ne glede na to, da nenehno zavrača kakršno koli teoretično, filozofsko, sociološko, zgodovinsko, družbeno-kritično, estetsko utemeljevanje. Emfatično pisanje se, kadar koli je »zasačeno« pri svojem breztemeljnem in manipulativnem početju, vedno sklicuje na svojo »znanstveno« osnovo. Primer smo imeli tudi na kranjskem srečanju, kjer tudi najbolj samovoljni in poljubni spisi o poeziji nikakor niso hoteli ostati zunaj risa, ki ga zarisuje znanost. »Znanost« tako sama sebi producira alibi, tudi takrat, kadar je evidentno jasno, da neko pisanje o poeziji seveda nima nobene znanstvene osnove, te osnove celo ne želi imeti, marveč se hrani iz najčistejše manipulativne misli in manipulativnega početja, za katerim se skrivajo seveda povsem neznanstvene in nepesniške tendence.

»Znanost« o poeziji pa se, žal, na Slovenskem dogaja predvsem na emfatičnem nivoju. Ta sam po sebi seveda ni nič posebnega in vznemirljivega in tudi poeziji ne povzroča posebnih nevšečnosti. Nobena pesem, pa naj bo še tako »problematična«, skozi emfatično pisanje seveda ničesar ne zgubi in ničesar ne pridobi. Emfatična, poljubna, približna, samovoljna, naključna razlaga pesmi kot pesmi ne spreminja nobene od njenih razsežnosti. Zamolčana ali v zvezde kovana pesem ostajata sami pred bralci. Pesem se namreč dogaja na drugem in drugačnem nivoju kot pisanje o pesmih.

Trdim, da med obema področjema mora in more vladati ko-eksistenca, vendar mora biti izpolnjena neka zahteva po medsebojnem raz-umevanju. Referati pesnikov so namreč vsi po vrsti, čeprav vsak v svoji govorici in z različnih izhodiščnih točk, zahtevali »sveti prostor«, v katerem naj se dogaja poezija. Seveda je treba »svetost« svetega prostora razumeti pravilno: »svetost« ni v zvezi z božjim in torej z nedotakljivim (najvišjim), marveč povsem z nečim drugim. Ko zahteva poezija »sveti« prostor, ne zahteva nič več in nič manj kot razmislek o lastni generični in zgodovinski usodi. Če se to ne dogaja, veliko znamenj pa priča prav o tem, da se v resnici ne dogaja, potem se seveda poezija spreminja v reč med rečmi in prav to omogoča znanstvenemu umu, na vseh njegovih stopnjah, da manipulira s poezijo. Poezija kot reč med rečmi pa je seveda obsojena na tisto usodo, ki jo nasprotniki kibernetizirane (torej najbolj logično-matematizirane, v sebi sklenjene) znanosti vidijo v zamenljivosti in nadomestljivosti, v našem primeru poezije s simulirano poezijo. Ko se namreč poezija spremeni v predmet, je njena avtentična in avtonomna usoda tako rekoč izbrisana. To seveda pomeni dvojje:

Znanost potrebuje tako rekoč »omrtvičeno« poezijo. Zato se malo ali skoraj nič ne ukvarja s tisto poezijo, ki je po svoji notranji strukturi najbolj vitalna: to je poezija eksperimenta, avantgardna poezija. Ukvarja se le z zgodovinsko zaključeniimi obdobji take poezije – pri nas je tak primer poezija skupine OHO. Hkrati je znanosti – tu je njena druga notranja kontradiktornost – pripravljena govoriti predvsem o tistem položaju poezije, ki že sam po sebi omogoča produktiven raz-

mislek: to je poezija formalno dogovorjenih pesniških oblik, kjer seveda kritika – kot prva znanstvena stopnja – govori predvsem na način primerjanja formalnih zahtev z njihovo vsakokratno realizacijo. Tu seveda ne more zgrešiti: taka analiza je podobna sestavljanju slike iz koščkov po predlogi; ni težko ugotoviti, kaj »manjka«, kaj je »odveč«, kaj je postavljeno »narobe«.

Resnejši, če ne kar hujši problemi pa nastanejo, kadar znanost meni, da mora govoriti v imenu poezije. Ta proces je viden tudi v sedanjem, dokaj nerazpoznavnem, in nediferenciranem času za slovensko poezijo. Kadar namreč znanost meni, da mora govoriti v imenu poezije ali celo govoriti **namesto** poezije, kadar pojasnjevanje v smislu interpretacije odstopi prostor interpretaciji v imenu nadomeščanja, takrat seveda poezija ne more storiti ničesar drugega, kot da zahteva zase prostor izrekanja, »sveti« prostor, v katerem njena govorica obvladuje svet. Znanost v svoji logalizaciji in scientifikaciji sicer navidezno ogroža poezijo globlje kot pa emfatično, kritično pisanje, pa vendar je resnica drugačna: pravi prostor poezije je v resnici, kot je dejal eden izmed pesnikov v kranjski debati, neposreden, globinski in neponarejen **stik** med pesnikom in svetom. Ta stik, v katerem nenadoma predmeti, o katerih spregovori poezija, zasijejo v novi in skrivnostni luči (dotika se jih tudi nešteto drugih govoric, pa nobena tako globoko, tako nenavadno, v taki neoprijemljivi svetlobi), je zelo blizu tistemu, kar imenujemo bistvo ali poetičnost poezije (v kranjski debati je bilo imenovanih še nekaj pojmov, med njimi predvsem »lirizem«). Poezija to bistvo skriva; skrivnost je prav v tem, da si jemlje pravico – tu pa je nedvomno v povezavi s tem, kar zaznamuje drugi pol pomenskega polja besede »sveto«. Tudi matematično-logični um se danes vidi in skuša utemeljevati v tem svetem (saj ta um vidi sam sebe na način neskončno zapletene in z notranjo koherenco napolnjene »igre«) – prav zaradi tega si jemlje pravico, da skuša predse priklicati **celoto pesniških besedil**; počenja nekaj, kar ima dvojno naravo. Velja jo opisati. Na eni strani logično-matematični um res – skozi svojo kibernetizirano aktivistično projekcijo – vidi pesniška besedila v sinhroni in diahroni osi kot množico zamenljivih in nadomestljivih členov. Vendar je to samo del resnice. Na drugi strani pa kibernetična projekcija vendarle stoji korak naprej od do sedaj znanih »branj«: zmore namreč sočasno »brati« poljubno množico pesniških besedil, ne da bi se do njih a priori opredeljevala. V tem trenutku, ko **množica besedil** fungira kot **množica pesniških besedil**, seveda postanejo pojmi kot »poetično«, »lirično« vprašljivi: ne razločujejo več besedil, marveč jih družijo. Kibernetizirani svet daje tako podobo pesniških besedil, kjer je vse, kar vstopi v ris, izrečeno istemu »pogledu«: ta »po gled« pa »ve«, da skrivnost, ki se ji pravi »literarnost literature«, nikakor **ni podeljene samo enemu** pesniškemu besedilu, marveč je – to bodi hipoteza – ta »literarnost« (bistvo) razpršena skozi **vsa pesniška besedila**.

Tu seveda prihajamo na novo področje, ki ga lahko le bežno in v obrisih prikličemo predse: tako pojmovanje pesniškosti pesniških besedil namreč ne nivelizira poezije, kot bi se zdelo na prvi pogled, marveč ravno nasprotno ukinja tisto poljubno razsojanje o tem, kaj je bolj in kaj manj poetično. Za emfatično razsojanje pa smo že ugotovili (o tem nesporno govorijo antologije, izbori, literarne zgo-

dovine, estetike pesniških besedil) da je časovno omejeno, da se nenehno in vedno znova z nastopom nove dobe demantira, če ne povsem, pa vsaj v dobršni meri, kar seveda ne povzroča nič drugega kot možnost novega emfatičnega govorjenja, za **poezijo samo** pa ni relevantno in še manj usodno (o tem zasledimo marsikaj v dveh izjemno pomembnih slovenskih avtopoetikah, Kosovelovi in Kocbekovi). Skozi princip, ki nenadoma zmore videti in brati sočasno množico pesniških besedil, preseva vprašanje o tem, kdo in s kakšnim instrumentarijem **določa, kaj je in kaj ni poetično, lirično** . . . Prekmalu se namreč izkaže, da je za vsem skrit samo »občutek«, »okus« . . . skratka, pojmi, ki nas vodijo k subjektivnosti subjekta, k določilom, po katerih se posameznik razlikuje in ločuje od drugih posameznikov, ne morejo pa biti odločilna za poezijo. Vprašanje je, odkod posamezniku moč in pravica, da o tako usodnih rečeh (saj konec koncev vprašanje o poetičnosti poezije vendarle zadeva v sam temelj celotno evropocentrično umetnost in civilizacijo) tako suvereno odloča, ne da bi se vprašal, kaj je v sredici tega odločanja. V sredici pa je samo volja in moč, torej nekaj, kar je utemeljeno samo v sebi in iz sebe in torej govori v imenu ničā samega.

Znanost je naredila korak, zaradi katerega so njeni predznanstveni postopki problematizirani. Govoriti danes o poeziji je vendarle nekaj več kot emfatično izklicanje imen in naslovov, je več od samega golega poimenovanja. Mora in zna biti razmislek o tistem prostoru, ki ga takšno emfatično izklicanje in poimenovanje nepreklicno zabrisuje. Najhuje seveda je, kadar se ne dogaja niti to emfatično imenovanje in izklicanje, ko vlada molk, v katerega zadeva poezija. Ta molk namreč dobesedno ničesar več ne prepušča skozi svoje debele stene. Zahteva po ukinitvi kakršnega koli razmisleka o poeziji, kaj šele znanosti o poeziji, pa je v resnici napoved barbarstva, quasi samoodsevanja pesmi, njene pohabljenosti.

O tem pa je bilo v Kranju vse premalo povedanega. Ta nevarnost kot da ni prisotna. A njena teža se že kaže. Sledi namreč splošni tendenci po »urejeni« in »nadzorovani« govoric: po represivni in totalitarni »družbi«, ki seveda ni več *sociés*, marveč samo še podivjana truma razosebljenih bitij.

V tej »družbi« pa res ni več prostora za pesem. Zato bi se bilo treba povprašati, odkod taka vehemenca pred spoznanjem, da je moč pesem vendarle razumeti sočasno kot znanstveno misel, da pa nas ukinitiv slehernega mišljenja prav nič ne navdaja s strahom in grozo.

Naj vprašanje zaenkrat ostane odprto.

Jaša L. Zlobec

Kratka sapa skupinske zavesti

Ta zapis je nastal ob celi vrsti vprašanj, ki mi jih je porodilo letošnje kranjsko srečanje pesnikov. Zdi se mi namreč, da tako na kranjskem in podobnih srečanjih kot tudi sicer po slovenskih revijah, pa tudi po časopisih in celo v političnih govorih prihaja zmerom pogosteje do vse hujših nesporazumov, do različnih jezikov, ki ne morejo, pogosto pa tudi nočejo razumeti drug drugega. V globalnem odnosu med politiko in kulturo je ta jez še razumljiv in ta apriorni spor v marsikateri točki nerazrešljiv, ko pa se ta nasprotja preselijo v območje kulture – konkretnije, literature – prav kmalu pride do mistifikacij, ki so docela nesmiselne in nepotrebne. Slovenska literatura postaja tako vedno bolj podobna nekakšnemu permanentnemu plesu v maskah, kjer si nasprotni poli drug drugemu obešajo identične maske, z enako ihto pa sami sebi natikajo nasprotno, spet identične maske. Ob tem, kot že rečeno, permanentnemu plesu pa se vsi z vso resnobo delajo, kot da plesa in mask sploh ni. Ko pred gledalcem zapleše čista podoba bojvnika za umetniško svobodo, ves zmeden ne ve več, ali za masko tiči Taras Kermauner ali morebiti Josip Vidmar, in ko naslednji trenutek prišepa mimo črni hudič osebno, se gledalec vpraša, ali vidi Tineta Hribarja ali Jožeta Javorška. Vse to bi lahko bilo celo komično, ko to vsesplošno dvojno etiketiranje (svojih in nasprotnih) ne bi imelo vrste žalostnih posledic. Posameznik dandanes v slovenskem kulturnem prostoru le težko, ali pa sploh ne, izoblikuje svojo, osebno pozicijo. Svoja stališča, svoje intimne opredelitve, svoje afinitete, celo svoja teoretska izhodišča mora vpeti v takšen ali drugačen krog. In tu smo že prav srhljivo blizu tistemu grozljivemu reku: ali z nami ali proti nam. Pripadnost skupini je postala nekaj tako rekoč apriornega, kdor je noče sprejeti, jih dobi kaj hitro po prstih, če pa se noče poboljšati, ga čaka še hujša kazen: molk. Dokazov za skupinskost kot vrednostno pozicijo je nič koliko. Od tako imenovanih marksističnih pozicij, ki vsemu drugemu prišijejo desničarstvo ali vsaj malomeščanstvo, pa do »postideološkega« misljenja, ki mu vse zunaj lastnega kroga diši po stalinizmu. Docela jasno in nedvoumno je to miselnost pred časom v Delu ekspliciral Dimijtrij Rupel, ko je zapisal, »da nobena kritika ne prihaja z neba, ampak je povezana z družbenimi skupinami in njihovimi interesi.« Ker je to fatum vsakršne kritike, zatrjuje Rupel, se kritik ne sme sprenevedati, da bi lahko imel kakršnokoli osebno, samostojno pozicijo. Še najboljše, kar mu ostane, je to, da je »kritik-tolmač-neke-skupinske-literarne-zavesti«, ali drugače: »Kritiki so lahko člani nekega literarnega kroga, ko interpretirajo, protežirajo in promovirajo neko skupinsko zavest.« Žal se Rupel – in tu ni-

kakor ni edini – ne sprašuje o posledicah takšne logike. Ker je popolnoma jasno, da v današnjem trenutku na Slovenskem nobena literarna (poudarjam: literarna) skupina ni tako ogrožena, da bi morala za vsako ceno strniti svoje vrste in si tako zagotoviti preboj ali celo obstoj, sega princip skupinskosti-za-vsako-ceno onkraj umetnosti (literature), s čimer hočeš nočeš vstopa v polje ideologije, pa naj se tega zaveda ali ne. In prav tu smo se znašli pri osnovnem vprašanju, ki se zadnja leta zastavlja na kranjskem pesniškem srečanju.

Dejstvo je, da kranjsko srečanje tako rekoč v celoti obvladuje, določa in usmerja tako imenovana srednja generacija, zbrana okoli Nove revije. Pridruženi so tisti pesniki in posamezniki, ki brez pridržkov pristajajo na postulate omenjene skupine. (Izjemno zgovorno je na srečanju to izrazil pesnik Milan Dekleva, ko je izjavil, da je njegova pesniška generacija zdaj končno dozorela in zato vrača slovensko poezijo v roke Tarasu Kermaunerju, ki mu jo je pred desetimi leti še hotela iztrgati.) Peščica pesnikov predvsem starejše generacije, ki je letos še vztrajala na srečanju, je bila strogo in nedvoumno poučena, da pesmi sicer lahko pišejo, da pa ne o svojih ne o tujih pesmih nimajo kaj govoriti, ker se na to ne spoznajo. Kako je pravzaprav dandanes z govorjenjem in pisanjem o poeziji in ob poeziji? Najbolj zgovorno bo, če kar navedem kratek odlomek iz razprave T. Kermaunerja ob kranjskem srečanju izpred dveh let. »Kranjski simpozij Poezija, pesniki in čas je bil daleč najboljše slovensko zborovanje te vrste, kar sem se jih udeležil; predpostavljam tudi: kar so jih Slovenci organizirali. Zrasla in razcvetela se je 'filozofska generacija' pesnikov. (. . .) Literarni večer, ki je simpoziju sledil, me ni osrčil ne osrečil. (. . .) Potrdilo se (mi) je, kar sem izrekel na simpoziju v svojem referatu: da se je med pesnike in poezijo – tudi njihovo lastno – vrinila kritika, to je, diskurzivno premišljevanje o poeziji. Naj torej zapišem tudi manj obetavno sodbo: misel slovenskih pesnikov o njihovi poeziji je ta hip zanimivejša od njihove poezije.« (Nova revija, 10-11). Ta citat – pa tudi siceršnje Kermaunerjevo razmišljanje – je pomemben in zgovoren predvsem zato, ker eksplicitno pove, da ima edino teorija pravico govoriti o poeziji, jo tako ali drugače umeščati, še zlasti pa vrednotiti. Jasno je seveda, da poezija (umetnost) govori sama zase, da ji kritiška beseda ne more ničesar ne dati ne odvzeti, kot zadnje čase pogosto slišimo. Prav tako je jasno, da avtor nima pravice nikomur odvzeti pravice, da o njegovem delu presoja tako ali drugače. A vendarle ima vrednotenje pomembno, velikokrat odločujočo vlogo, saj ni samo mediator med avtorjem in bralcem, ampak določeni poeziji (umetnosti) daje ali odvzema njeno socialno relevantnost in odmevnost.

Tu pa se že skriva nevarnost zlorabe poezije in umetnosti nasploh. Teoretski aparat se lahko izkaže kot orodje in orožje za postavljanje zakonov in zakonikov. Še zlasti tak aparat, ki ustvarja vseobsegujoča merila in pravila, ki zajemajo vase celotno ustvarjalno produkcijo nekega prostora. Na zadnjem kranjskem srečanju je šel v tej smeri prav gotovo najdlje Tine Hribar s svojo zdaj že znamenito periodizacijo slovenske poezije (in tudi mišljenja). Hribarjeva periodizacija je problematična z več vidikov. Predvsem gre za grobo in v marsičem poljubno shemo povojnega miselnega in ustvarjalnega življenja na Slovenskem (v zvezi s tem je Janko Kos zapisal vrsto utemeljenih pomislekov), kjer se je poezija (literatura) znašla v vlogi dekle različnih političnih situacij in stopenj filozofskega razvoja. Drugič, takšna periodizacija omogoča svojemu tvorcu demiurški položaj, saj lahko po

mili volji daje, odvzema, prikraja, prilagaja, kajti prvi in poglavitni je sistem, vanj pa so potem prokrustovsko uvrščeni posamezni ustvarjalci. Poleg tega so bile periodizacije vedno nekakšen zasilen pripomoček literarne zgodovine, da je lahko pregledno uredila in razporedila pretekle avtorje, šole, gibanja. Zaradi nujne preglednosti so tako imenovani tipični avtorji nenadoma postali nosilci epohe, netipični pa so se porazgubili po razpokah literarne vode. To rešitev v sili pa je Hribar iz šolskih čitank vehementno prestavil v sedanji čas in vrh vsega še razdelil pesnike na žive in mrtve. Pomenljivo je dejstvo, da je Hribar svojo periodizacijo končal s sedanjostjo, z obdobjem avtopoetik. Če bi mu misel nesla nekoliko dlje, bi hitro uvidel, da je v zvezi z avtentično poezijo tako ali tako mogoče govoriti zgolj o avtopoetiki, ali drugače rečeno, če bo Hribar čez dvajset let spet delal novo periodizacijo, bo za nazaj periodiziral, za čas nastanka svoje nove periodizacije pa bo spet postavil princip avtopoetik.

Tu mi ne gre za zasebne očitke Tinetu Hribarju et consortes, zanima me predvsem vprašanje, čemu je tako, čemu vsi ti rigidni in agresivni vrednostni predznaki, ki nosijo pečat dokončne resnice. Na drugih straneh barikade so namreč zgledi prav tako ali še bolj žalostni. Tradicionalizem – če mu lahko tako rečemo – se po večini že kar vnaprej odreka vsakršnemu razmisleku o svojem in še toliko bolj tujem pisanju, in kar je še huje, včasih se celo kar odkrito poigrava s skušnjavo, da bi vsevprič izrekal kulturne, nacionalne, politične anateme. In potem so, med drugim, tu še naši lacanovci, ki so pred leti tudi naredili svojo periodizacijo slovenske poezije, ki je pozneje niso ne preklekali ne dopolnili ne spremenili, z njo pa so dokazali, da jim je poezija španska vas oziroma zgolj predmet čiste manipulacije, priložnost za dokazovanje teorij na povsem drugih področjih in v povsem druge namene, da jih kakršnokoli so-čutenje poezije prav nič ne zanima, da je zanje – kot so to večkrat eksplicite izjavili – današnja literatura v celoti (razen t. im. alternativne) nepotrebna in jalova.

A naj se vrnem h kranjskemu srečanju in generaciji, ki mu daje ton. Gotovo gre za v tem trenutku najmočnejšo generacijo, ki je na vrhuncu svojih miselnih in ustvarjalnih sil. Dolga leta je bila kljub dovolj neomejenim možnostim za revijalne in knjižne objave vendarle potisnjena na rob, brez pravih priložnosti za socialno realizacijo. Z leti si je pridobila vrsto bolj ali manj ključnih pozicij po založbah, zdaj pa si je končno pribojevala organizem, ki gotovo pomeni višjo stopnjo možnosti delovanja, se pravi revijo. Dosedanja neizživetost in zavrtost sta si dali duška z obrestmi. Prav gotovo tudi na račun slabosti drugih revij (od Sodobnosti, ki meče svoje mreže tako na široko, da se preprosto ne zmore profilirati, do Problemov, ki jim niti ne gre za to, da bi bili revija, ampak zavestno ostajajo specializiran zbornik). Nova revija si je zastavila maksimalen cilj: postati hoče absolutni arbiter pesništva in mišljenja na Slovenskem. In tu se skriva zanka, v katero se ujame vsakršna volja do moči, ko hoče svojo parcialnost razglasiti za univerzalnost. Skupinski refleks, ki je dolga leta deloval prejkone obrambno in celo ustvarjalno, se je povampiril, postal je skrajno ekskluziven in nestrpen. Kohezivnost za vsako ceno se je izkazala kot problematična vsaj na dveh ravneh. Vnaprej je odrekala kakršnekoli vrednote vsakomur zunaj svojega kroga, hkrati pa je onemogočala kritično in kritiško diferenciacijo znotraj lastnih vrst. Zdaj, ko vsaj na področju kulture ni več močnega zunanega nasprotnika (v odnosu do politične sfere pa so

zaveznitva dosti širša in ne več tako izključujoča), centripetalni naboj nujno oslabi, ali drugače rečeno, potreben je samo še tistemu, ki se mu račun s skupinsko logiko pozitivno izide. Zato se ni čuditi histeriji Dimitrija Rupla ob »odcepu« Jovanovića, Šeliga, Inkreta (ki jim je iz takšnih ali drugačnih potreb in razlogov, bržkone predvsem intimne, ustvarjalne provenience, postala homogenost skupine pretesna). Prav tako je simptomatično besno reagiranje na vsakogar, ki si je drznil izreči kritično besedo o Novi reviji ali njenih sodelavcih. Naj ob tem mimo dejanjskega križanja nesrečnega Javorška omenim samo žolčne paskvile na račun Janeza Strehovca. Značilno in žalostno je dejstvo, da je omenjeni krog vsak kritičen glas nemudoma povezal s sicer nečedno in pritlehno politično gonjo, ki se je razmahnila proti Novi reviji. Tako smo se na koncu znašli v situaciji, ko je na vseh straneh prevladal in zavladal argumentum baculinum.

Čeprav je v zadnjem času ta umetno povzročena (in predvsem umetno gojena) strnjenost začela po nekaterih šivih pokati, pa je letošnje srečanje pokazalo, da zakoni skupine še zmerom uspešno delujejo. Ker pa ti zakoni delujejo po kriterijih pripadnosti in ne po kriterijih estetike, smo samo še korak stran od ideologije, tistega hudiča, ki bi ga prav skupina okoli Nove revije rada za vedno izgnala z naših tal, pa se ji očitno zmerom znova pritihotapi skozi stranska vrata. Samo da je tokrat vse zavito v mistično besedo znanost in prekrito z nalepkami o znanstveni objektivnosti. Kadar pa postane edino pomembno dokazovanje, kako so »moji« relevantni, »tvoji« pa ne, takrat ne gre rakom žvižgat samo vsakršna estetika, ampak neznano kam poniknejo tudi osnovne etične premise.

Gotovo se bo kdo vprašal, čemu to rohlenje in kazanje s prstom na kranjsko srečanje (in Novo revijo). Naj cveti tisoč cvetov, je rekel nekdo, ki je sam sicer uveljavljal popolnoma drugačno prakso. Samo kaj, ko so ti cvetovi na Slovenskem strpni drug do drugega le v besedah – ali celo to ne – dejansko pa se postavljajo za edine relevantne glasnike in lastnike resnice za vse okoli sebe. Svoj razcvet v resnici doživlja slovenski provincializem: velik sem zato, ker so drugi okoli mene majhni; ali drugače: Niko Grafenauer bo postal slovenski Mallarmé šele tedaj, ko bo Hribar znanstveno dokazal, da sta Menart in Fritz navadna stihoklepca. To je tisto, kar me moti, to potrjevanje samega sebe skozi zanikanje drugih, zdravljenje kompleksa zaradi neodmevnosti v evropskem prostoru s provincialnim svetovljanstvom, solipsistična samozaljubljenost skupine, ki ji je podrejen tudi celotni teoretski arzenal.

Ob tem fenomenu, ki se je prav na letošnjem kranjskem srečanju razkril v zelo jasni obliki, bi človek navsezadnje lahko skomignil z rameni, ko ne bi prav Nova revija in krog njenih sodelavcev v tem trenutku imela odločilne vloge v slovenskem kulturnem življenju. Smo namreč sredi pomembnega zgodovinskega obdobja, ko se slovenski intelektualec odloča, ali bo izpolnil svojo človeško in državljansko (ne navsezadnje tudi svojo razredno) dolžnost. Ali bo širil meje svobode v družbi in kulturi, ali bo širil polje zavesti, državljanskega poguma in predvsem odgovornosti. Ali pa se bo spet, kot se je v preteklosti že nekajkrat, zaprl v lupino svoje zasebnosti. Pray zaradi tega je še toliko bolj pomembno, da se žive energije ne razsipejo za utrjevanje privilegijev, za skupinsko samopašnost in objestnost, za pritlehne prestižne boje.

Dati kranjskemu srečanju svoj pečat, že vnaprej odgnati vse zoprnike in ga napra-

viti za svoj fevd, to ni težko. Ampak ta samovšečnost in samoljubje sta v skrajni konsekvenci vendarle kratkovidni. Ali je res bistveno, da predvsem sebi dokažeš svoj prav, svoj edini edincati pravcati prav, in si potem ves srečen, ker ti edini veš, da veš, in veš, da drugi ne vejo?

preglasili zvonovi, na katere sta se
razno obelodala možnar in gospod župnik.
Vsi so se torej spomnili te pesmi, čeprav
je bila tisto bolj čudna minuta, kajti,
na kateri so spili pivo zelo hitro, drugi
pa so nagibali celo večnost, končno pa je
vendar tudi zadnji ves zaripel odločil
steklenico in zahrmljal: »Naj vti! v mira.«

PIGMEJEC

Včeraj sem prvič videl pigmejca,
na mihi je poveznil črn klobuk
s plapolajčo bele pentlje, izpod
nje pa je izviraj živahen alpski
potoček in se zlivaj v strugo širokih
krajov. K žaborenju so kmaše prileteli
golobi in podobno je bila tako lepa,
da se je pigmjec razposajeno zasmejaj:
zadi meni se je zazdelo nezavedno pri-
srčno, a sem potem videl, da se
svojemu gledali prede in sem se pomaj-
nal na enakopravnost ras, emancipacijo, iz-
stop do invalidov in se še jaz s blagim
razumevanjem zazrl mimo prvega klo-
buka, iz katerega je pritekalo čedaje
manj vode.

ČE BI PIL RIBA

Če bi bil riba, bi nekdo našel
najstarejši študent in si tam
z glavo prebodel krlje. Potem bi
zaprla po strugi navzdol in
razprijel rdečo črto od izvira
do smrti. Ne bi se oziral na
krape, ker jim je pač v navadi,
da opozarja vse, ki so različni.
Tudi bluze bi zabavljale, ampak

Alojz Ihari

GORSKA BALADA

Včasih se je trpea spustiti po besedi
in slovo zapustiti, da bo na njenem
koncu začelaj nove besede. Zato,
veliko je potrebno zapustiti in celo,
če se nenkrat izgubi oprijemališče
in med tedaj in prepričanjem ni ničesar
več, je trpea v ostan, da ti bodo
zadnji hip zvela krija ali se bo
odprla padalo; včasih se odpre tik
nad zemljo in celo, če to nič ne pomaga,
ter oblešči na tleh, imaš še vedno upanje,
da ti morda ne bodo raznesli volkovi.
Vsem ljudem je skupno grozljivo spoz-
navanje, da trupel, in kdor ga bo našel,
ga bo opozoril zapoved v zemljo in se
nato vsaj pet minut zamislil, je samo
zapustiti je trpea, zelo zapustiti.

MINUTA MOLKA

Bila je minuta molka za postopaja,
kmalotja, kmaluotja in kmaluotja
tako, morda malo manj kot minuta zmpaj
vseeno so se vsi spomnili pesmi, ki
jo je nekdo zložil na čast zgodnjemu
deltu. Ta se je menda v neki krčmi ljubila
s samo španko kraljico, vrtja španka,
pizata in ritasta, gipka pa kot kača, je
potem vedno govoril mladenec, ki so se
nerodno spogledovali s debelimi pred-
očerjavi.

Pesmi

Alojz Ihan

GORSKA BALADA

Včasih se je treba spustiti po besedi
in slepo zaupati, da bo na njenem
koncu začetek nove besede. Zares,
veliko je potrebno zaupati in celo,
če se naenkrat izgubi oprijemališče
in med teboj in prepadom ni ničesar
več, je treba verjeti, da ti bodo
zadnji hip zrasla krila ali se bo
odprlo padalo, včasih se odpre tik
nad zemljo in celo, če to nič ne pomaga
ter obležiš na tleh, imaš še vedno upanje,
da ti mesa ne bodo raznesli volkovi.
Vsem ljudem je skupno grozljivo spoš-
tovanje do trupel, in kdor ga bo našel,
ga bo obzirno zagrebel v zemljo in se
nato vsaj pet minut zamislil, ja, samo
zaupati je treba, zelo zaupati.

MINUTA MOLKA

Bila je minuta molka za postopača,
ženskarja, kvartopirca in konjskega
tatu, morda malo manj kot minuta ampak
vseeno so se vsi spomnili pesmi, ki
jo je nekoč zložil na čast svojemu
dedu. Ta se je menda v neki krčmi ljubil
s samo špansko kraljico; vražja ženska,
prсата in ritasta, gibka pa kot kača, je
potem vedno govoril mladcem, ki so se
nerodno spogledovali z dekleti pred
cerkvijo.

To pesem so potem kmalu vsi znali na pamet in vsako leto jo je postopač prav bogoskrunsko zapel na vaškem pokopališču ter godel vse dotlej, dokler ga niso preglasili zvonovi, na katere sta se jezno obešala mežnar in gospod župnik. Vsi so se torej spomnili te pesmi, čeprav je bila tisto bolj čudna minuta, kajti nekateri so izpili pivo zelo hitro, drugi pa so nagibali celo večnost, končno pa je vendar tudi zadnji ves zaripel odložil steklenico in zamrmral: »Naj visi v miru.«

PIGMEJEC

Včeraj sem prvič videl pigmejca, na misli je poveznil črn klobuk s plapolajočo belo pentljo, izpod nje pa je izvirala živahen alpski potoček in se zlival v strugo širokih krajev. K žuborenju so kmalu prileteli golobi in podoba je bila tako lepa, da se je pigmjec razposajeno zasmel; tudi meni se je zazdelo nenavadno pri-srčno, a sem potem videl, da so ljudje resnobno gledali predse in sem se spomnil na enakopravnost ras, emancipacijo, obzir-nost do invalidov in se še jaz z blagim razumevanjem zazrl mimo njegovega klo-buka, iz katerega je pritekalo čedalje manj vode.

ČE BI BIL RIBA

Če bi bil riba, bi nekoč našel najčistejši studenec in si tam z iglo prebodel škrge. Potem bi zaplaval po strugi navzdol in razpenjal rdečo črto od izvira do smrti. Ne bi se oziral na krape, ker jim je pač v navadi, da opsujejo vse, ki so različni. Tudi ščuke bi zabavljale, ampak

zanje vem, da na tihem občudujejo
moč rdeče niti. Nihče je ne zna
prav zavezati, zato vsakemu nekako
polzi med prsti in če se nekdo sploh
ne skuša zadržati, je morda našel
manj brezupen izhod; tako na tihem
sklepajo ščuke in opazujejo. Naučile
so se življenja, zato
nazunaj kimajo krapom, zraven pa
si mislijo svoje.

LEVKA BALADA

Spet ti bo mučno, ko bodo zaškrtala
železna vrata in boš moral planiti
pred ljubega gospodarja; vedno se
razumeta že v najmanjših kretnjah,
zdaj pa ti bo z bičem pretil, da sko-
čiš na rdeči podstavek, nato pa se bo
z nerazumljivo opreznostjo priti-
hotapil k tebi.

Potem bodo neprijetno utihnili cirkuška
glasbila, trepetal boš, ko ti bo vtikal
glavo med čeljusti, da se ne bi po nerodnosti
zganil in bi tvoje okorno zobovje odrgnilo
svilo njegove dišeče kože. Ko pa ti bo
na koncu v čudni grozi zakričal k umiku,
boš moral rjoveč oditi, čeprav bi najraje
padel pred gospodarjeve noge in mu lizal
dlani, da bi že enkrat izvedel za vzrok
nedoumljivega spremenjenja.

MINUTA MOLKA

Bila je minuta molka za postopajo-
čimkarja, kvartopirca in komekso-
tata, morda malo manj kot minuta smpak
vseeno so se vsi spomnili pomin, ki
je nekoli zlobil na tvojemu
dodu. Ta se je menda v neki kofeni ljubil
v samo lipnato kraljico; vražje ženaka,
prista in ritasta, gibka pa kot kača. Je
je kak kot nekega človeka, ki se
potem vedno govornil mladostem, ki so se
nerodno pogledovali z hvala pogledoma
pred cerkvijo.

To pesem so potem kmalu vsi znali in
gamt in vsako leto jo je postopaj prvi
pogostunsko zapel na vsakem pogostu
in hotel vse dostaj, dokler ga niso
proglasili zvonovi, na katere sta se
jazno obežala mehtar in gospod župnik.
Vsi so se torej spomnili in pesmi čeprav
je bila tako hoji čudna minuta, kajti
nečisto so izpili pivo zelo hitro, drugi
pa so naglasi celo večnost, končno pa je
vendar tudi zadnji ves zaripl odločili
steklenico in zamurili: »Kaj vi si v miru...

PIGMELEC

Včasem sem prvič videl pigmelec,
na mizi je govedini črn klopuč
s pijačajočo belo pentlo, izpod
nje pa je izšel živahen alpak
potoček in se zival v strugo širokih
krajcev. K žuborenju so kmalu pristeli
kolobi in podobna je bila tako ispra,
da se je pigmlec razposajeno zamajal,
tudi meni se je zazdelo nenavadno pri-
ročno, a sem potem videl, da so ljudje
nenadno gledali groše in sem se spomnil
na enakovrstnost raz. enakovrstnost, ob-
nost do invazijev in se še jaz v blagim
razumevanjem razli mimo njegovega klo-
puča, iz katerega je pristajalo čedajje
mraz voda.

ČE BI BIL RIBA

Če bi bil riba, bi nekoli našel
najstični studenc in si tam
v rijo porediti škrige. Potem bi
zaplavil po strugi navzdol in
razprijal ribečno oko od izvira
do vira. Ne bi se ožil na
kriče, kar jim je pač v navadi,
da opazujejo vse, ki so na tleh.
Tudi kose bi zaplavljale, smpak

Branko Gradišnik

ZGODOVINA

Snel sem očetov kip s stene
in ga odnesel zadaj na vrt.
Dolgo je tega. Sonce in dež
sta ga spremenila v prst.

Kadar se vrnem s polja
in mi postrežejo z jedjo,
se zagledam skozi okno,
proti reki in vrbam za njo.

Spominjam se očeta.
Pravil mi je, kot otroku,
da si vsak sam ustvarja srečo.
Sivolasega se vidim v oknu.

Oblaki bežijo nad vrbami,
menjavata se dan in noč.
Skozi zabrisano šipo gledam
trpljenje nedolžnih otrok.

Včasih stopim zadaj za hišo.
Trava poganja iz prsti.
Zjutraj na rečnem bregu
vidim bose otroške sledi.

KAJ SEM VIDEL V VRTU

V tistem vrtu sem videl drevo,
ki je bilo iz gline.
Iz razpokane skorje je mezel prah.
Trup temen in zleščen od let.
Namesto nog je imelo korenine.
Namesto glave plod.
Bilo je drevo iz kake knjige arheoloških najdb.

Vrt obdan z visokim zidom.
Zvok na oni strani je mehaničen.

Kot da kdo drgne z rašplo po lesu.
Ko se privadiš, pozabiš na zvok.

Glede vonja?

Ne da se reči,
da bi bil neprijeten.

Pač vonj po presušeni ilovici,
po suhi kleti,
polni jabolk.

Dovolili so mi,
da sem se dotaknil zida.

Drevo ima deblo brez rok.

Spodaj leži nekaj koščic iz gline.

Vprašali so,
ali me je strah.

Ali vidim, kako se glina suši.

Kako se sipa v prah.

Naj ne hodim preblizu drevesu.

NESPEČNOST

Skoraj vso noč prespal v miru.

Ob štirih zjutraj odprl oči.

Grozen strah,

da bom umiral sredi nespečnosti.

Potem pil mleko,

jedel sadje,

zaman odpiral okno,

zapiral veke.

Nazadnje samo čakal na dan.

V nemiru nog mečkal odejo

v pokrajino mehkih tal.

Nad njo oblok luči.

Nad njim noč in line zvezd.

Zavohal ilovico,

vonj po prsti,

zagledal veje,

vzcvetele v brstih.

Odprl oči.

Iz mene raslo drevo iz gline.

Segalo vame s korenino.

Izčrpan hotel spati,
pa se bal pasti.
Krošnja, sklonjena kot mati,
pila iz mojih žil.
Utrgal plod.
Spoznal okus prsti.
Zaprl oči.

Franc Lainšček Feri

OROSLAN

Izšteta

Kako se pari prst
kako kašчам krušnih semen
kako nam, kako Bog
kako iz dreves
blizu hodi

Kako vem, kako mi je
nekaž storiti

Druga

Prt, jербas, v oblicah
ogelj brez plamena
– trdo človekovo kost
po hlapčnjeku udari
Vemo, on je
ki otrokom spet
roke prešteva

on, ki stelje, seje
znani

Druga ponovljena

Na mizi kruh, iz solz
rozina, otrokom mati mesi
iz spomina. V krvavo
se odprejo dveri
mati šteje
mati čaka

V prvi vrsti
nemi, mrzli, brez obeda

OROSLAN PONOVLJENI

Napev:

Vem, da nas bodo
nas bodo iz kosti
nas bodo okoli srca
nas bodo prezgodaj
nam bodo okoli
tisto storili

Ponovljena prva ponovljena

Okopelo postaja
Okopelo in moči in moči
In ni nam iz kruha
ne bo nam iz vina
ne bo nam
žena, storiva jim tisto
iz sina

Ponovljena tretja ponovljena

Smrt
In vse to naproti
Kar komu ostane
kar komu, roženkranc
delana dnevodina
Kar komu

taka dosmrtna beseda
da se iz nje
pesem dela

K prešteti

Kako zdaj, kako
iz boli, kako
iz prsti
na sleherno sled
Kako zdaj, kako Oroslan
kako medlim
in pišem
in pišem in pišem in pišem

Lidija Erčulj

In vino veritas
avec passion

trenutek razblinjanja svetlobe
v sončne spremenljivke,
jedka sol krvi, telesa,
veseli strup strasti,
ki ubija,
da živi

razklenila bom tvoji
in svoji nogi,
pohotnica,
in te požrla v erupciji mesa,
ker priznavaš njegov obstoj
in svoje pričakovanje

razgrizla ti bom ustnice,
da bo vrelo v mojem trebuhu,
da bo rana črna in globoka
do jeseni,
ko najin plod dozori
v belo in žvepleno kri

* * *

mon amie
et le soir de pluie

ona ve za moje dozorevanje
iz sonca, noči,
dežja in nevednosti . . .
a vendar je ta večer
kot dež,
ki pada na jezersko gladino
in izginja sam vase,
v srebrno nebo za sonce
in belo socvetje dlani

skrivaj jo poljubim na lase,
da ne gleda več španskega bezga
v vazi iz črnega porcelana,
da pozabi moje pesmi o urokih
in ne odide
s sinjesivimi oblaki

la vie
pour aujourd'hui

moja prijateljica pride
in prinese zorenje,
čez valovite njive
se bom igrala z odsevom
njenih belih bokov
in z rdečo zarjo ji omogočila ustni

v tišini pričakovanja
med ajdo večernih vonjev
se gibljem s svobodo
njenega ponosa:
prihaja s počasnimi koraki
kot poletna noč v nebo

njene besede so gibke in čvrste
kot jagnedi v pomladanskem vetru
ali vrtnčasta omama življenja:
vsak čas cepi poti,
da jo po Rimski cesti
vodi k meni

* * *

mon amie
aime l'agonie

zjutraj se zbudiva lačni lepote,
kajti najine sanje
so bile nežne in krhke
kot čipkasta dolina Smirne,
bele kot morska pena
in čiste od svobode

v mladem brstičju so
še čisto nedozorele
in puhaste majhne pomladi,
vzbrstijo škrlatni in zlati poljubi
med letom ptic šelesteči
kot svila najine kože,
kjer so ujete prosojne dlani

potem ji spletem venec zvončnic v lase,
venec gozdov okoli njenega doma,
in jo zapredem v vrtnice,
katerih opoja in trnja
si je želela v prejšnji noči;

kajti kot mavrični trak svetlobe
se pozibava med jablanami,
med odhajanjem in nemirom:
ves prostor je poln sinjine,
s katero mi napiše

SONCE

v večerno sporočilo

Primož Piskernik

ROMANCA

Ko se obrača naglas, ko se vrte sanjski liki
nikogar ni, ki bi kričal, čakaj, da posveti
čez mrežo dovolj luči, poglej kako se ustnice
dotikajo bokov, vidiš tu se stakneta močvirji.

Še ko si narisal ladjo, krila in kuharja, ko
si s peso pobarval jambor, te ni oblihl hlad okoli
vročičnega čela, tema ti ni vzela tresočih rok
golih nog spet si lahko hodil in vpil, o ljubezen.

Poglej še predno si spregovoril si na ustnicah
začutil poljub, sladko peno morja si slišal
ko si prislonil školjko na uho in ni te bilo več
sram pred ravnodušjem nekih noči, ki so te zagledale.

Slast, da bi govoril, da bi pel ali špricnil kri
se ti je obrnila in si previdno molčeč. Kdo te je
prestrašil na robu, da si pozabil na val, ki se na
vrhu obrne vase v nov val, ki šele na obali tiho
ponikne, in na ptiča, ki se v letu obrne in sprt s širino
lastnega letenja krikne v modro nebo, ki ga zopet sprejme.

Si slišal kakšne so možnosti, ko te prežame ljubezen
ki družu vse svobodno, ko drviš po deblu gor v sedečega
ptiča, oh vem, nič ni bilo takega slišati, sanja se ti.

Pa se da preleteti naenkrat več življenj
ne da bi vmes le za hip umrl; da ne bi parcele
delile prostora, ukiniti je treba kastracijo delavcev
vse je narejeno za nadobudno smrt, ki mi poljublja
rob obleke, nalašč nji v čast jo nosiš, skriti
golotnež, ki si se ustavil tik za kožo in drgetaš
zamaknjen v njej, ki te tako dolgočaseno prežema.

GANGA

Po mirni reki plavajo venci spletenih rož,
oranžna svetloba so njena jutra,
lesk kopanja je nuja . . .

in zmočeni ljudje so videti lepši,
oprane krave niso več tako izmučene
in perilo diši po svežem. Po Gangi plava
lotus. Jasnost spomina nebes.

Šel sem čez, sam pri veslih
ona razpuščenih las, Ganga je
dehtela. Na oni strani
sva si slekla kar je še ostalo
od oblek, opaziti je bilo meglice
in bele lobanje vodnih bivolov.

Ta stran Gange je bila stran greha
v nasprotju s svetim bregom.
In bil sem na strani greha.
Čutil sem, da me veselje določa
in počaščen sem ležal na vročem pesku
in dihal misli z reke. Bojana me je
zaljubljeno gledala kot to počne
vedno ko sem svoboden.

Šla sva nazaj med ljudi z željo
da bi zavohali najih prah.

HOMUNKULUS

Izpod treh kubikov peska so zublji,
da se bo videlo ime samcev, ki ostrita
lopate za neko nevideno prihodnost.
Pokopali so Goetheja in Paracelsusa.

Kadim, pijem in ne mislim na jutri.
Včasih se zabliška diamant v glasbi.

Škotska je dežela, kjer bom napisal
najlepše pesmi za neke določene ljudi.
Čutila se bojo pristanišča, dež in bari.
Nove prijatelje bom pospremil, ko bojo
odhajali in imel bom prizvok v imenu.

Naj bo današnji četrtek posvečen tej
pesmi, ki ne nosi v sebi nič nenavadnega.

Slavoljub Omerzelj

Kaj je pisanje pesmi?

Pisanje pesmi,
je samo sestavljenje,
brezmiselnih besed
in zlogov,
v čim bolj smiselno
kombinacijo,
s pomenom katere,
pripraviš bralca do tega,
da zapre knjigo,
ker ničesar ne razume.

Mama je spekla potico
in oče je prinesel,
vina iz kleti,
pozabili smo na
vse skrbi,
peli in preklinjali,
smo pozno v noč,
še sosedje so nam
priskočili na pomoč.

Da, vse to,
se je zgodilo,
med butanjem valov,
onstran peščene plaže.

Otroci so skakali
nagi po obali,
nekateri so prehitro odrasli
in drugim,
so že poganjale prve dlake,
pod pazduho.

V zraku nekje,
lebdí vonj ozona,
veter pa prinaša
ione na moj balkon.

Moji možgani,
se že vesele,
dobrega kosila.

Brez klobuka,
hodim po stopnicah
in ulicah,
do doma.

Brez dežnika hodim,
kadar sije sonce.

Kako normalna stvar.

Rad bi se grel,
v tvojem objemu,
in brusil,
med tvojimi stegni.

Prinesel ti bom,
cvetja na grob.

Sprašuješ zakaj,
te ne razumem,
da si slabe volje,
ko imaš menstruacijo.

Zakaj pa ti,
mene ne razumeš,
da se veselim,
kadar sem pijan.

Marjan Brezovar

Vsak, ki se sprosti, ve, kaj dela.
Smrt je treba prelističiti na mostu,
in jo potem poriniti dol, da čofne
v valove. To je vedel že Krjavelj, ko
se je spoprijemal z rogatim. Pesnik
smrti ne prelističi, on z njo tekmuje.
Iz tega lahko potegnemo logičen zaključek,
zakaj slovenski pesniki umirajo
tako mladi. Na smrt pripopajo
znamko in jo transcendirajo v drug
prostor, da jim ne bi več hodila v
zelje. Ampak smrt se vrača, kot bumerang,
in pesniku odbije glavo. Telo
lahko prodamo žabam za futr.

Pišem, ker nimam kaj povedati.
V vrečki imam tri steklenice.
Po poklicu sem pijanec in pisec.
Kadar pijem, trpim.
Kadar pišem, trpim še bolj.
Vsak moj stavek je enako resničen.
Dejanja so različna. Zdaj ne
vem, kaj bi. Bliska se.
Kure tekajo po dvorišču.
Tudi slepe! Košir, kot pravi,
je nehal pisati.
Jaz kar pišem. Pišem za vse.
Za srečo in ljubezen in obup.
Ajde, gremo. V prostoru, kjer
držijo starinsko orožje, sem
se poscal v kot. Tvegal
sem veliko, jaz sploh
kot kakšen slon. Poka.
Nekaj poka. Mečejo petarde.
Novo Leto bo. Me ne moti.
Moti me. Ugasil sem cigareto.
Spil bom vse tri steklenice,
bruhal ne bom, jaz nikoli ne bruham.
Bruhajo ljudje, ki jih silim
brati moje pesmi. Samozadovoljen

sem. Sardine jem in pršut. Vse
pada na tla, ko jaz pišem.
Ura, blok, cigareta.
Pepel ostaja v kupčkah. Kadar
pijem z Maksom, se sledovi
poznajo še leta. Starši kolnejo.
Starši kolnejo dan, ko sem
se jaz rodil. Jaz nikogar ne kolnem.
Vsakomur sem hvaležen. Vse vas
ljubim in sovražim.

Kdor je pesnik, ni pisec.
Pisec prevaja, pesnik je
pa stalno tam notri. To
je razlika. Razlika je
sploh grozna. Ta svet obstoja,
se mi zdi, zaradi razlik.
To bo pa dol padlo, ni
Boga. Eni fantje postavljajo
snežaka in šrango.
Ni rešitve.
Nevesta jim bo ušla.

Mene ni za noben denar.
Ko me je karala tovarišica,
v črnih telovadkah,
sem razmišljal o tem,
kako bom napisal knjigo.
Na gozdni jasi sem se sprostil.
Sonce je padlo v lužo.
Izletnikom sem zasvinjal avto,
z blatom. Spustil sem vse gume
in jih prerezal s pipecem.
Poznam dva Milana. Eden Škander,
eden Košir. Škander je bil pred Koširjem.
Škander me je spremljal v gozd,
ko sem imel dvanajst let.
Pokazala sva si lučka.
Škander mi je posodil pipec,
jaz sem rezal. Škander je zelo
privoščil izletnikom. Košir ne
privošči nikomur, še sebi ne.
Zato je med njima taka razlika,
zato je Škander avtoličar,
Košir pa pesnik.

Proza

Blaž Ogorevc O hudičevi stari mami

Pogosto in mnogo se govori o hudičevi stari mami. Mnogi, ki sicer hudiču nikakor niso blizu in ga poznajo le po govoricah ali iz zapisov v bulvarskem časopisju, trdijo, da so si bili z njegovo staro mamo dobro znani in da je bila to nadvse ugledna gospa, pač vse nekaj drugega kot njen razvpiti vnuk. Brez dvoma pa marsikaj, kar se razširja kot resnično, ne zasluži nikakršne pozornosti in je popolnoma zlagano ter izmišljeno, ali pa je resnični osnovi toliko pridodanega, da takšno govorjenje izgublja vsako realno osnovo. Torej vsa množica zgodb, ki krožijo o njej, priča bolj o pomembnosti in nenavadni popularnosti njenega vnuka, kot pa o njenem življenju.

Čeprav ne bi rad poudarjal samega sebe in se silil v ospredje, pa moram vendarle opozoriti na dejstvo, da sem hudičevo staro mater v svojih otroških letih dokaj dobro poznal in jo tudi precej pogosto videval. S hudičem se takrat osebno še nisva poznala, kajti v tem času je bil varovanec vzgojno popoboljševalnega doma Ljubljana–Šiška in sva se torej seznanila šele precej kasneje v času skupnih študijev na ljubljanski filozofski fakulteti. Hudičeva stara mama pa je precej pogosto zahajala v naši hišo, upal bi si celo trditi, da je bila nekakšna družinska prijateljica. Čeprav sem bil v času njene smrti v domu za ostarele v Podbrdu, kjer je preživela zadnji dve leti svojega življenja, komajda dvanajstleten deček, se mi je njena oseba vtisnila globoko v spomin. Prav tako pa so vsi podatki, ki jih navajam na tem mestu, a jih kot nezrel otrok takrat še nisem mogel doumeti, preverjeni in popolnoma avtentični.

Vsi, ki smo to staro gospo kdajkoli poznali, se strinjamo, da je bila popolnoma povprečen primerek polsiromašne meščanke. Njene sive, dovolil bi si celo poudariti, prazne oči, njen neizraziti nos, ozke ustnice in v obraz pogreznjena brada, so v popolnem nasprotju z današnjimi slikami, ki nam jo prikazujejo v idealiziranem, skoraj klasičnim boginjam podobnem liku. Tudi njena postava je bila dokaj nepomembna, merila je namreč le pičlih 155 centimetrov in je bila prej suha kot de-

bela. Poleg tega pa jo je kazila še neka telesna hiba. Grba, ki je bila v mladosti skoraj neopazna, je postala z leti, ko se je ženica sključila, dokaj izrazita. Še bolj neprijeten vtis pa je vzbujala velika, za moško pest debela golša na njenem zgubanem vratu.

Vedno je bila oblečena enako, v črno klotasto obleko in črn klotast predpasnik. Sive, nikdar ostrižene in nikdar razčesane lase je v figo zvite skrivala pod črno svileno ruto. Pozimi se je ogrnila v težak suknen plašč, katerega koccine so nas otroke dokaj neprijetno pikale v nežna lička. Zaradi pomanjkanja higijene in nikdar oprane obleke je okrog sebe razširjala neprijeten suh vonj, ki me je iz povsem nerazumljivih razlogov vedno spominjal na miši.

Preživljala se je s priložnostnimi zaslužki, predvsem s šivanjem. Imela je singerjev šivalni stroj na nožni pogon in z njim je hodila od hiše do hiše. V dveh ali treh dneh, približno toliko časa je ostala pri eni družini, je pošila vse zavesa, rjuhe, prte in obleke, ki so bili tega potrebni. Za svoje šivanje sicer ni zahtevala mnogo, vendar pa je bila pri hrani neznansko izbirična. Prav tako pa je pri mizi še marsikoga motila neka druga njena razvada. Ob jedi je namreč glasno cmokala, tako da so ji v nekaterih bolj finih družinah postregli šele takrat, ko so vsi ostali že pojedli, da jim ne bi kvarila apetita.

Njen najljubši posladek je bila turška kava, v katero pa je v nasprotju z vsemi pravili lepega vedenja namakala kose kruha, ki jih je potem ob neznanskem mlaskanju sesljala. Zaradi te neobičajne navade, zaradi njenega videza in vonja ter seveda malce beraškega načina preživljanja pa je mestne dame nikoli niso vabile v svojo družbo, čeprav je po svojem stanu pravzaprav sodila mednje.

Potrebno pa je poudariti, da je bila nenavadno verna. Svetih obredov se je udeleževala redno, prav tako je vestno opravljala vse druge verske dolžnosti. Dokler njenega glasu ni strla starčevska hripavost, je prepevala na koru. Govorilo pa se je celo to, da izvrstno igra na orgle, čeprav jo je imel le malokdo priložnost slišati. Zaradi njene verske gorečnosti in zaradi za nekatere mestne gospe prevelikih vsot denarja, ki jih je svoji varčnosti navkljub dajala cerkvi, je prišla celo pod jezike mestnih opravljk: »Raje naj bi siromašnim otrokom kupila kakšno slaščico, pa bi s tem storila Bogu bolj ugodno dejanje,« so menile, »kakor pa da pita že tako predebelo cerkveno gospodo.« Vendar pa to njenih navad ni spremenilo. Za vse, razen za puščico v farni cerkvi svetega Jakoba, je bila njena denarnica zaprta s sednimi pečati.

Zaradi te njene verske vneme morda tudi ni čudno, da so že pred desetletji pričele krožiti nekakšne govorice o čudni in perversni naklonjenosti hudičeve stare mame do nekega prikupnega mladega farnega kaplana, ki so šle celo tako daleč, da so pričeli pripisovati očetovstvo njenega edinega nezakonskega sina, torej hudičevega očeta, temu klerikalu. Vendar pa vse kaže, da so to le nesramna obrekovanje, a kljub temu so verski predstojniki mladega kaplana kazensko predstavili v neko ravninsko vas v okolici Varaždina. Povsem resnično pa je dejstvo, da hudičeva stara mama ni nikoli povsem pretrgala stikov z njim in jih je skrivoma vzdr-

ževala vse življenje. Prav tako je resnično tudi to, da jo je prav omenjeni kaplan, takrat že župnik v Polhovem gradcu, navdušil za njeno romanje v sveti Lourdes. Njeno štirinajst dni trajajoče bivanje v tem mestu čudežev ni povsem pojasnjeno. Vemo le, da je tja in nazaj potovala z vlakom. Prav tako je znano, da so jo v bližini železniške postaje v južnofrancoskem mestu Peauju, kljub njeni starosti, takrat ji je bilo namreč že petinsedemdeset let, posilili trije mesarski vajenci. Vrnila se je brez vsake prtljage, s seboj je prinesla le dve črni svileni ruti z živahno pisanim rožastim vzorcem ob robovih, za kateri je trdila, da sta čudodelni, in zavojček bonbonov, v katere je bil vtisnjen lik lourdske Matere božje.

O njenem značaju in njenih navadah pa se poleg že prej omenjene skoposti ne ve skoraj nič zanesljivega. Nikdar namreč ne bomo mogli dognati, ali je bila zla ali dobra. Vendar pa po naslednjem dogodku, ki sem mu bil sam priča, lahko sklepa-mo o nekakšni čudni zlobi v njeni naravi. Neko jesen je začela s šivanjem v naši hiši natanko na dan Vseh vernih duš v vicah. Vlažen jesenski večer z lenimi meglami je legel nad mesto. Otroci smo v toplo zakurjeni sobi na štedilniku pekli ko-stanje, kajti star in lep običaj je peči ta okusni sadež ob večerih v času tam okrog dneva mrtvih ter ob tem kramljati in se spominjati rajnkih, njihovih življenj in njih dejanj. Kostanji so cvrčali in piskali na vroči plošči štedilnika, hudičeva stara mama pa je, sedeč v kotu na zaboju za kurjavo, ob neznanskem mlaskanju in se-sljanju poživala svojo večerjo. Nenadoma pa je utihnila, grizljaj se ji je ustavil v ustih in zdelo se je, da nenavadno pozorno prisluškuje nekim zvokom. »Ha,« je naenkrat zavpila in pri tem ji je iz ust zletel prežvečeni zalogaj, »ha, otroci, ali sli-šite, kako v grozi tulijo duše grešnikov v vicah?« Naša mama, ki je bila mnenja, da smo otroci še premajhni in prenedolžni za taka spoznanja, jo je le s težavo pomiri-la, nam pa je pojasnjevala, da so cvilili le kostanji, ki so se pekli. Vendar pa bi sko-raj lahko prisegel, da se je tisti večer v piskanje kostanja mešal še drug, srh vzbuja-joč zvok.

Takšna je bila hudičeva stara mama v času mojega otroštva. Stari ljudje pa so mi kasneje pripovedovali, kakšna je bila v času svoje in njihove mladosti. Golše ta-krat še ni imela, morda je bil le njen vrat, tako so poudarjali, malce izrazitejši. Prav tako je bila v tem času tudi njena grba skoraj neopazna. Prsi, ki so se ji na sta-rost raztegnile ob telesu kot dve majhni in tanki palačinki, pa so bile takrat skoraj neopazne. Le dve nabrekli bradavici so ji namreč ždeli na rebrih, kar pa seveda v času polnih, kot krogle za balinanje velikih prsi, ni bilo najbolj cenjeno. Njeno telo pa vsemu omenjenemu in nizki rasti navkljub ni bilo povsem brez čarov. Predvsem so moške preteklih desetletij poudarjali njene polne in čvrste boke ter mehka stegna.

In baje so te čare tudi v izobilju izkoriščali, saj je bila hudičeva stara mama dokaj radodarna z njimi. Menda je vedno, kadar je popoldan ali pod večer krenila ob reki na sprehod, pod pazduho tiščala deko. Kakšnemu namenu je ta deka služila, pa tako vsi vemo. Nikomur pa nikdar ni bilo popolnoma jasno, kako je združeva-la svojo versko gorečnost in stroge moralne norme, ki vladajo vernikom krščanske cerkve, s svojim seksualnim razvratom.

Toda kljub omenjeni spolni razbrzdanosti in že prej poudarjeni skoposti mnogi opozarjajo tudi na nekaj zelo pozitivnih značajskih potez hudičeve stare mame, predvsem na njeno resnicoljubnost. Prav tako je poudarka vredno tudi dejstvo, da ni bila nikdar nikjer zadolžena in da nikdar nikomur, kljub mnogim priložnostim, ki so se ji nudile pri šivanju po tujih stanovanjih, ni ničesar izmaknila.

Umrla je, kot sem že prej omenil, v domu za ostarele v Podbrdu, stara 78 let. Njen edini živi potomec, vnuk hudič, se pogreba ni udeležil. Starka je vso svojo skromno imovino zapustila cerkvi, čudodelni ruti, ki ju je prinesla iz Lourdesa, pa sta ob njeni smrti na skrivnostnem načinu izginili.

LETOVANJE V BADEN-BADNU

Na porcelanu nežne modre barve je temnejša modra arabeska.

Gospa ima prsi, mehke in bele, v nedrčku leže kot mleko v steklenici, so kot vroča tekočina.

Je popoldan in pijemo kavo v nekem hotelu na terasi. Nebo je že tretji dan sivo.

In sploh ni toplo, svež je zrak, kot da je malo mrzlo, kot da te malo zebe. Ob takih dneh pa je koža, zakrita s toplo obleko, vroča. Včasih začutiš, kako ti kapljica potu spolzi izpod pazduhe in steče dol prek reber.

Zraven je bil še neki gospod.

PODGANE IN MIŠI

I.

V naši stari, sivi hiši so včasih, ko smo bili še otroci, živele podgane.

Mama je rekla, da so najbolj sitne jeseni, ko silijo v topla stanovanja. Največ so se zadrževale spodaj, v tistih vlažnih in temnih prostorih, kjer smo imeli spravljeno razno šaro. Francelj, ki je v delavnici previjal generatorje, je rekel, da jih je ponoči večkrat slišal, kako so cvilile.

Nekoč sem ravno sral. Straniščna vrata sem pustil odprta, pa sem zamišljeno zrl v staro šaro, ki je v neredu ležala po ganku. Pa pride iz tiste svinjarije ena podgana in me gleda. Je imela majhne črne svetleče oči, ki jih je nepremično uprla vame.

Potem sem se je pričel polagoma bati, kajti kar stala je tam in me nepremično gledala. Postalo me je groza. Še enkrat zakričim, pa spet nič. Se samo gledava. Popolnoma nepremično. To je trajalo mogoče kakšno minuto. Potem pa se je podgana počasi obrnila in tiho izginila nazaj med smeti.

Bogve kaj je ta podgana takrat hotela?

Pozneje, ko smo morali tisto svinjarijo očistiti, smo odkrili v spodnjih plasteh smeti dve trupli podgan: bili sta popolnoma izsušeni, že čisto tanki, s spačenimi raztegnjenimi gobčki in zglačeni kot kakšne stare, obrabljene denarnice.

2.

Se je vtihotapila v naše stanovanje neka miš. In smo jo pričeli loviti. Prišla je tudi sosedka Micka, kajti ona se je razumela na miši. Mi otroci smo stali pri strani, ker smo se malo bali, le Janez, najstarejši, je pomagal mami in Micki. Je miš zbežala izpod divana in se skrila pod omaro. Ampak tam jo je Janez prebodel z zlomljenim ročajem metle. Potem smo jo potegnili ven in vsi smo jo gledali. Ne morem se natanko spomniti, kakšno je bilo mišje truplo, ampak Micka je govorila, tole je špicmuh, take so najbolj nevarne. Janez je bil zelo ponosen, ker je ubil špicmuha, pa tudi mama je bila zadovoljna, kajti pomislila je, še malo, da Janez še malo zraste, pa bomo spet imeli moškega pri hiši, moškega, na katerega se bomo lahko naslonili.

Pozneje sem večkrat razmišljal o tem Špismuhu. Predvsem se mi je zdelo čudno ime »špicmuh«.

3.

Včasih zvečer pa nam je mama pravila, da se je nekoč, kmalu po svobodi, od nekod pritepla v naše stanovanje podgana. Menda je prišla iz kanalov, ki so bili speljani pod mesarijo v sosednji hiši. Ponoči je baje grozno razbijala in povzročala tak hrup, da se ni dalo spati. Potem ji je naš oče nastavil past, za vabo je popekel malo slanine, kajti to baje te živali obožujejo. Naslednji večer pa se je ujela. Stena v tisti mali sobici, kjer se je obesil stric Jakob, kajti tam se je to dogodilo, je bila tako pobrizgana s krvjo, da so jo morali na novo prepleskati, in mama je rekla, da je bila podgana tako velika kot kakšen maček.

Pa me je pozneje pogosto obsedala neka podoba, čeprav ne vem čemu. Svojo mamo sem videl mlado, krepko in nasmejano. Z visoko prek kolen spodrecanim krilom kleči v kotu tiste male sobice in s cunjjo briše krvavo steno in tla. Poleg nje je vedro, polno vode, ki se je že navzela barve krvi. Tudi mamine mišičave roke so do komolcev popolnoma zamazane s podganjo krvjo. V drugem kotu sobe pa spokojno visi stric Jakob.

Neka moja znanka je nekoč trdila, da me ta podoba obseda zato, ker me je mama v času te zgodbe s podgano že nosila v trebuhu.

4.

In so se naselili bosanci v prostore, kjer je bil včasih mlin, pa so ga pozneje nacionalizirali, a to nikakor niso bili kaj prida čisti ljudje. Vse smeti in odpadke, celo

dreke, so metali kar skozi okno na breg reke. In kadar smo se šli igrat k vodi, smo morali iti pod njihovimi okni.

Je bil vroč dan in sem se šel kopat. Ko sem stopal čez tiste smrdeče kupe, mi je pod nogo nekaj zahreščalo, ali resknilo, če se lepše izrazim. Občutek pod podplatom je bil mehak in dlakast. Ves prestrašen sem hitro dvignil nogo in opazil, da sem stopil na crknjeno miš. Stresel sem se od gnusa. In sem si pral nogo v vodi in sem si drgnil podplat ob pesek, pa ni nič pomagalo, občutek gnusa in umazanosti je kar ostal. Ko sem šel domov, sem si tisto miš še enkrat ogledal; je čisto mirno ležala tam med krvavimi damskimi vložki in olupki krompirja.

Noga pa se mi je še par dni gnusila.

5.

Nekoč smo sedeli ob vodi in kurili, pa že noč je bila. In smo se razgovarjali, kako bi bilo, če bi slučajno prišel v Škofjo Loko Tito in bi padel čez kapucinski most, pa ne bi znal plavati in bi ga mi rešili, pa bi potem rekel, da vsakemu izpolni tri želje, in je Rok ravno rekel, da bi si zaželel čredo dirkalnih konj, takrat pa je kar na lepem priletela od izlivališča kanalov sem ena podgana in mi preskočila nogo ter izginila v lapuhu na drugi strani, tako, da se je en list še dolgo tresel. Sem takoj zavpil podgana, a so me vsi le začudeno pogledali in rekli, da imam provide in da sem malo trapast. Ampak še danes sem prepričan, da je bila res podgana, saj sem natanko čutil drobne krempeljce na stegnu. In še danes se mi zdi čudno, kako to, da tiste podgane ni prav nihče drug videl.

6.

Tam čez vodo pa je bil breg, poraščen z ogromnimi lapuhi, in tam so se iztekali kanali iz starega mesta in tam so živele podgane v neverjetnem številu. Pa se mi je sanjalo, da smo stali na bregu in metali kamenje tja čez. Pa se prično lapuhi majati in se vedno bolj majejo, pa plane ven neka ogromna podgana in skoči v vodo in plava proti nam. Je bila vsaj tako velika kot kakšen konj, a še precej bolj debela in v vodi se ji je mastna dlaka sprijemala v čope. In Štrus je zatulil na, zdaj pa imamo, zdaj nas lovi podganji kralj. Podgana pa je bredla reko in je bila vedno bliže in se je grozeče hahljala.

7.

Smo po cele večere sloneli na ograji škarpe, ki se je vila nad bregom reke, in prežali na podgane. So se priplazile iz kanala, so malo vohljale, tekle sem in tekle tja, potem so jedle kakšne odpadke, potem smo rekli ena-dve-tri in vrgli kamenje dol in so se prestrašile ter histerično planile nazaj v luknje. Kanili smo sem pa tja kakšno ubiti, vendar nismo nikdar nobene zadeli. Ko so bežale v luknje, pa smo se vedno zmagovalsko hahljali.

Enkrat, ko so drugi šli po nove skale, sem ostal na preži, naslonjen na ograjo, in ko so prišli nazaj, sem rekel, da je prišla ena podgana, vsa krvava in smrtno ranjena, brzčas v agoniji, in da je na bregu pila vodo, ampak da je zdaj že izginila, da se je z naporom odplazila nazaj v luknjo. Vsi so mi verjeli in Damir je rekel, ta pa ne bo

preživela današnjega dne, in se cvileče zahahljal in smo bili potem cel večer izvrstne volje.

Potem pa nam je dal stric Viki zračno puško, pa smo zelo radi podgane tudi streljali. Nekoč je Boris eno zadel, pa je padla s skale v vodo in je v vodi ležala na boku in obupno migala. Voda jo je odnesla in nikdar več je nismo videli. Bila je popolnoma srebrne barve.

8.

In včasih, ko smo metali kamenje dol na podgane, je mimo prišla Katra z vozičkom, na katerem je bil čeber s pomijami, ki jih je vsak večer pobirala po gostilnah. Se je ustavila in se naslonila na ograjo ter gledala dol. Potem se je odhrknila in pljunila, potem je še nekaj časa stala tam in je rekla a jo vidiš, potem je spet stala, potem je rekla ja, ja, te podgane, in je potegnila voziček, da so pomije pljusknile čez rob, ter odšla.

9.

No, pa me je povabil sošolec Anton na obisk. Pa je bilo daleč do njegove vasi in zato sva se peljala kar s kolesi. Tone, pazi na Blaža, tako je dejala moja mama, ko sva odhajala, saj veš, da on ni kaj prida kolesar. Gospa, je odvrnil Anton, vse bo v redu. In ko sva prispela, sva se malo sprehodila po hlevu in gledala krave, potem pa šla z vaškimi fantini na skedenj igrat karte. Vmes pa smo malo kramljali, o puncah in take zadeve, pa še sam ne vem, kako je pogovor naneseł na prašiče. In pravi Anton, da so pri njih obžrle podgane neko prasico pri živem telesu. Kaj imate tudi pri vas podgane, ga začudeno povprašam. Ja, mi odvrne, v hlevu in tam naokrog so. Kaj več pa tistega dneva o podganah nismo več spregovorili.

Marko Uršič

Skušnjavec

(IX. poglavje romana »Razpoke«)

Kar pozabili so na obljubo, da bo Jon izpuščen, če dokaže, da je nedolžen. Komisar sploh ni hotel poslušati njegovega zagovora, prekinil ga je že po nekaj besedah, češ da bo Jon že sodniku povedal, kar hoče povedati, nato pa je pomignil jetniškemu čuvaju, naj ga odpelje. Velik zavaljen žandar mu je na lisice zataknil verigo in ga kakor psa na povodcu vodil po stopnicah globoko dol v klet. Odpahnil je železna vrata celice in porinil Jona v temo. Preden so se zaprla, je Jon opazil posteljo, in ko ga je zagnila tema, se je dotipal do tja in se vrgel na slamnjačo. Doživljal je trenutke obupa in pollašcala se ga je čedalje večja brezbriznost. Očitno mu hočejo naprtiti umor Anšarja. Kako jim bo dokazal, da je nedolžen? Se bo lahko skliceval na stotnika Uruja, ali pa na Kamo? Preveč dobro je vedel, da pri oblasti nobena opravičila ne zaležejo, če si sodniki, dušebrižniki in policaji kaj vtepejo v glavo. Zadoosti je že, če kdo od višjih trdi, da je osumljenec kriv, in krivica bo obveljala kot pravica.

Ležal je na hrbtu in gledal v temo. Edina svetla točka je bila luknja za ključavnico v vratih, sicer pa ni videl niti svoje toke, tudi če jo je približal tik pred oči. Imel je občutek, da je ječa ozka in tesna kakor grobnica, čeprav se je morda motil – včasih, ko je za minuto ali dve zmanjkalo elektrike v podzemeljski in je vlak obstal v temi sredi predora, si imel občutek, da si zakopan sam samcat globoko pod zemljo, a to je trajalo le kratek čas, kajti vedno je kdo kaj rekel ali si prižgal cigareto. Jon se je spomnil na dekle, ki je zjutraj jokala v vlaku in ponavljala, da je vseeno. Gotovo je tudi ona občutila krivico, tisto dokončno krivico, proti kateri se ne da nikamor pritožiti in ki je ne more nihče več zbrisati. Njemu je preostajalo vsaj medlo upanje, da bo oproščen na sodišču. Ne, si je rekel, ne smem se slepiti – nobenega upanja ni. Spet bom končal v kakšni zavrženi ustanovi, kjer me bodo obdelovali z elektriko in letargiki. Morda me obsodijo celo na totalcko. Pa tudi če ne, tudi če bom še kdaj svoboden, bo znova vse izgubljeno: vse, kar sem v tem letu ustvaril in kar sem se spomnil za nazaj. In tako spet in spet, do takrat, ko bo moje telo staro in mi bo kdo dal milostni udarec v srce, da bom mrtev in hladen kot Anšar . . . Ta trenutek je Anšarju skoraj zavidal: morda ima njegova duša kljub vsemu možnost, da izbira in pristane v kakšnem drugem svetu, daleč proč od prekletega mesta. Ni večje groze, kot če bi se moral še po pravi, telesni smrti znova vrniti v ta temni svet, k temu Gospodarju.

Nenadoma se mu je zazdelo, da je zaslišal nekakšen šum: kakor da bi se nekaj premaknilo prav blizu. Od zunaj šum prav gotovo ni prišel, glasovi s hodnika so bili čisto drugačni. Za hip je pomislil, da je slišal, kako se je sam obrnil na postelji, pri čemer se mu je zazdelo, da šum prihaja od drugod. Ali pa so tukaj miši . . . ali pod-

gane? Zmrazilo ga je po hrbtu. Že je hotel vstati, da bi pretipal temo po dolgem in počez, pa se je premislil. Bolje bo, če počaka, morda se bo šum ponovil. Napel je ušesa kakor zalezovana žival in popolnoma mirno ležal na postelji. Čez nekaj trenutkov je prasnilo tik nad njim in svetloba vžigalice se je razlila po temi. Jon je kriknil. Brezumen strah mu je vzel razsodnost. Saj to ne more biti res – ta prikazen ...!

Za gorečo vžigalico, tako blizu, da bi ga lahko dosegel z roko, se mu je iz teme smejal obraz tistega soseda – Madhuka – hudoben starikav obraz ubijalca ptičev, štrleč na tolstem vratu iz poštirkanega ovratnika, obraz, kakor izpran od dolgega deževja, zlobno smejoč se z mišjimi očmi, iz katerih veje sovraštvo.

Prikazen je! Prikazen! – je Jonova misel iskala rešitve, odmaknil se je na rob postelje, prav do zida, in čakal, da mine.

Vžigalica je dogorela, za hip je spet zavladala tema, toda bila je še strašnejša, Jon je trepetal, in ko je prasnila nova vžigalica, se je skoraj oddahnil ... Madhuk se je zdaj zasmejal naglas. »Kaj te je tako strah, Jon Ešmun, saj sem samo jaz, tvoj sosed,« se je nakaza spakovla, »saj si me zjutraj iskal, celo tekel si za mano, mar ne? No, zdaj me imaš tukaj ob sebi – kaj ni bolje biti v dvojce kakor sam? Zlasti če sva oba obtožena istega zločina. Marsikaj se lahko pomeniva ...«

Jon je počasi prišel k sebi. Tudi druga vžigalica je dogorela, Madhuk jo je podržal v roki in se umaknil nekaj korakov stran.

»Usedel se bom na svojo posteljo,« je rekel. »Bolje se bova pomenila, če se me boš malo manj bal ...« Jon je molčal. »Vidiš,« je nadaljeval Madhuk, »včasih prav pride, če človek kadi. Nikoli ne veš, kdaj boš rabil vžigalice. Tebi je lahko žal, da si nehal.«

»Nehal kaj?« je uspelo izdavit Jonu.

»Kaj, kaj! Kaditi vendar. Saj si kadil več kot deset let, vse do lani. Takrat so bili v ustanovi res temeljiti s tabo, še kajenje so ti pozabili, ha ha!«

Groza je spet lezla Jonu v kosti, zdaj drugačna, morda še hujša. »Kako pa vi to veste? ... Kdo ste vi?«

»Kako, ha? Prebral sem v tvojem pristrčnem dosjeju, dragec. Stvari so zelo preproste, prav v tem je moč. Ti pa me kakor bebec sprasuješ, kdo da sem. Saj veš, kdo sem: tvoj sosed Madhuk ... Kaj ti to ni dovolj?«

Spet je prasnila vžigalica in Madhuk si je prižgal cigareto.

Še zmerom je bolje, če imam opraviti s tem pokvarjencem kakor s prikaznimi, je pomislil Jon: tega človeka so mi nastavili policaji, ni dvoma. Tudi njegova trditev, da sva oba obtožena istega zločina, je zagotovo past. Zgoraj so mu povedali nekaj njegovih dosjejskih podatkov, da bi me izsiljeval.

»Prosil bi vas, da me ne hate tikati kakor kak dušebrižnik,« je Jon rekel naglas.

»Tikanje te moti? Kako si rahločuten, ha ha! Kako naj te vikam, človek, ko pa vem malone vse o tebi, še več kot ti sam ... pa bi te vikal! Še na misel mi ne pride, gospod Jon.«

»Dobro, imenujte me, kakor hočete, saj tako vem, da ste od policije. Ni treba, da se sprenevedate, tako neumen že nisem.«

»Poglej ga no, poglej! Te je strah minil, kaj? Ti moram povedati še kaj lepega, da se ne boš prehitro prevzel?«

»Pustite me pri miru.«

»Nikar tako, no! Lepo te prosim!« se je rogal Madhuk. »Končno gre zate. Zdaj imaš prilonost, da marsikaj zveš . . . Lahko ti na primer povem, kako sem ubil Anšarja . . . S pištolo. Ti še veš ne, kaj je pištola, jeli, dragec? Počil sem ga od daleč . . . takole: pok! . . .«

Jon je bil spet pahnjen v negotovost: zakaj ta hudoba tako govori? Izziva, da bi kaj zvelkel iz mene? Kako ve, da je bil Anšar ubit s pištolo? Je morda preiskava tako pokazala?

»Madhuk – pravite, da ste ubili Anšarja. Pa zakaj ste ga ubili? In zakaj so potem tudi mene vrgli v ječo?«

»Napreduješ, Jon, napreduješ! Prav, prav, le verjemi mi, da sem Anšarja ubil jaz. Saj sam dobro veš, da ga nisi ti. Tebi ni delal zgage kakor meni, ko mi je kvaril načrte s svojo prismuknjeno poštenostjo . . . Sicer pa tebe nič ne briga, zakaj sem ga ubil. Zate je čisto dovolj, če veš, da sem ga ubil jaz. Tega kmetavzi tu zgoraj seveda ne vejo. Prijeli so me, kakor so prijeli tebe, ker me je nekdo videl v bližini Mingove piramide. Še dobro, da so mi pustili cigarete. In tudi to je naključje, da so naju vtaknili v isto celico, vražje naključje, ha ha! . . . Zdaj si ti, dragec, že maneš roke, takole si misliš: oba sva osumljena, toda Madhuk je morilec, saj sam priznava, jaz pa sem nedolžen, kar se bo razkrilo na sodišču ali že kje . . . Ampak zdaj ti povem pravi vražji štos, Jon: nič se ne bo razkrilo, jaz sem sicer reš Anšarjev morilec, tebi povem in to lahko trobiš kjerkoli, kajti jaz imam tak alibi, da se ti še sanja ne! Vsakemu, ki bi me obtožil umora, lahko dokažem, da sem bil danes ob dvanajstih za deveto goro, ha ha!«

Jonu se je vsa ta igra že krepko upirala, čeprav si je moral po drugi strani priznati, da ga je prav ostudni Madhuk s svojim čvekanjem ohranjal pri zdravi pameti. Še vedno je bilo bolje deliti temo s hudobcem kakor biti prepuščen na milost in nemilost lastnim mislim. Vendar mu ponos ni dal, da ne bi Madhuku še enkrat zabrusil: »Pustite me pri miru. Saj vem, da se lažete in me samo izzivate.«

Skušnjavec pa se ni dal kar tako odpraviti. Spet se je zasmeljal s svojim zoprnim smehom in nadaljeval: »Pa te nič ne zanima, kaj še piše v tvojem dosjeju? . . . Ali pa vsaj to, zakaj sem ti zjutraj rekel, da te sovražim? Saj gre konec koncev zate, ne zame.«

»Ne zanima me,« je vztrajal Jon. »Saj vem, da mi lahko natvezite karkoli.«

»Dobro,« je škodoželjno rekel oni iz teme, »ne bom silil vate. Se mi pa vseeno zdi čudno, da se tako malo zanimaš za svojo prečastito dušico. Saj si nekoč, že pred leti, na nekem študentskem zborovanju rekel, da je najvišji namen vsakega človeka, da zbere svoje razpršene spomine; kakor pastir zbere ovce, ko se zvečeri, si rekel. Kakšna sijajna primerjava! Ti si mi pravi pesnik, dragec. Kako da te vse to zdaj kar naenkrat ne zanima več?«

Jon je molčal, čeprav je poslušal z našiljenimi ušesi.

». . . običajno si vi pesniki, takrat ko mozgate po svojih velepomembnih doživetjih, spominjate samo plemenitih stvari, kako ste na primer rešili kakega ujetega ptička ali posušili solzice na obrazu kakšni nesrečno zaljubljeni deklici . . . In iz takih plemenitih spominov potem hočete zbrati svojo preteklost kakor otroci, ki zbirajo vkup svetleče kamenčke. Tisto, kar prihaja iz resnične teme, kar je sramotno, nizko, občutljive dušice nevredno, pa rajši pustite, da ostane pozabljeno. Če pa vas kdo hoče spomniti na kaj takega, takoj vpijete, da je lažnivec, da to že

niste bili vi, kje pa, kako naj bi pravičnik zabredel tako globoko! Blatno močvirje, ki se cedi čez ves svet, so si izmislili podli hudiči, ki kakor vampirji na kri čakajo na umazanijo, da priteče na dan iz smrdečih kloak . . . Kako bedasto!»

Madhuk se je zakrohotal, njegov smeh je prihajal iz teme kakor čudno vreščanje pragozdnega ptiča. To je bilo kar težko prenašati. Bolje je, če govori, je pomislil Jon in naglas rekel:

»No, in potem? Kakšno je tisto močvirje?»

»Brezdanje, sega prav do pekla. Pogoltni te, če preveč bezaš po njem, in te ni več nazaj. Ampak ti, Jon Ešmun, prav hočeš bezati po svoji močvirni preteklosti, iz tvojega dosjeja je jasno razvidno, da najraje riješ po kalni vodi kakor pujs.«

»Dajte mi že enkrat mir!« je zavpil Jon.

»Ne, ne, dragec!« se je hehetal Madhuk, »treba je slišati tudi tisto, česar človek ne mara slišati. Povedal ti bom eno tako zgodbico, takole za pokušino, drugih stvari se boš tako in tako spomnil sam . . . No, nekoč je živel majhen deček, ki se je imenoval Jon. In deček je imel mamico, ki je zanj lepo skrbela, in med drugim mu je kupila tudi glinastega angelčka in mu ga obesila nad posteljo, da bi ga čuval vsega hudega. Mali Jon je imel rad angelčka, vsakič ga je pogledal, preden je zaspal. Imel pa je deček tudi vrstnika, nekega Šuna po imenu, katerega je občudoval čez vse: Šun je Jona prekašal po moči, znanju in pogumu. Večkrat je s prezirom govoril o maminih sinčkih, ki jih je strah teme, škratov in čarovnic. Mali Jon si je na vse kriplje prizadeval, da bi si pridobil Šunovo naklonjenost. In zdaj ta nesrečni angelček na steni nad posteljo! Če bi Šun zvedel zanj, bi Jonu prav gotovo prezirljivo obrnil hrbet. Ukrepati je bilo treba čimprej, kajti Šun je večkrat prihajal k Jonu na obisk. Nekega dne, ko je šla mamica k sosedu, je Jon angelčka vzel s stene, nekaj trenutkov je še okleval, ali bi ali ne bi, potem pa ga je skril pod srajčko in stekel dol na dvorišče, kjer je angelčka vrgel v smeti, med pomije in odpadke. In kaj si je izmislil za mamico! Rekel ji je, da je angelček padel s stene in se razbil in da ga je raje odnesel dol in ga zakopal na vrtu, kakor da bi bila mamica žalostna, ko bi videla razbitega angelčka na tleh . . . Kaj se ti zmisli takale mala nedolžna dušica, ha ha!»

»Lepa zgodbica,« je brezbrizno rekel Jon, »žal pa ste si jo prirojili po svoje. Mali Jon je res imel glinastega angelčka, takšne angelčke imajo mnogi otroci, vendar ga ni razbil on, ampak je nekega dne resnično padel na tla.«

»Oh, seveda, seveda!« se je rogal Madhuk: »Kje bi ti kaj takega storil! Seveda ne! To si lahko izmisli samo vražja domišljija . . . toda poslušaj me dalje, dragec: zgodba s tistim Šunom še ni končana, v tvojem dosjeju vse lepo piše, verjetno si jo sam izblebetal v ustanovi, ko so ti dali zadostno dozo seruma resnice. Nekega dne sta se namreč dečka, mali Jon in njegov vzornik Šun, sprla. Večja skupina dečkov se je po dvoriščih šla ravbarje in žandarje, Jon je bil žandar in je ujetemu ravbarju Šunu ukazal, da mora izvršiti zaslužen kazni: klečati pred vhodnimi vrati toliko časa, dokler kdo ne pride dol po stopnišču. Šun tega ni hotel in je žandarja Jona sunil, takole malce za šalo, češ kaj boš ti meni ukazoval. Takrat pa je Jonu zavrela kri in začela sta se pretepati. Seveda, boj je bil povsem neenak, Šun je bil veliko spretnejši in močnejši in Jon se je kmalu znašel na tleh, ves zamazan z blatom, ki mu je sililo v usta, v oči. Šun ga je s kolenom tiščal navdolz, hudobno se je režal in vprašal dečke, ki so ju obstopili v krogu: 'Fantje, kaj naj naredim s to glisto? Naj ga ubijem?' Dečki so začeli vreščati in Šun je premaganca še nekajkrat s pestjo udaril

v obraz, da se je mali Jon skoraj onesvestil. Potem so se razbežali na vse strani . . . ti pa si ostal sam v blatu, ponižan in osramočen, z neskončnim sovraštvom v duši. Ne boš zdaj trdil, da se tudi tega ne spominjaš, ha? Pomisli malo, dragec, saj vendar hočeš zbrati svoje izgubljene ovce . . .»

Jon je molčal. Čez prepade časa je korak za korakom prihajal vanj spomin na tisti prizor. Res je bilo, res! mu je klujuvalo v glavi.

». . . A s tem zgodbica še ni končana,« je nadaljeval skušnjavec, »pa tudi edina ni. Koliko je takih zgodbic! . . . Mali Jon je počasi odrasel, postal je študent, pozabil je na otroškega vrstnika Šuna, zaljubil se je in nekega večera se je od svoje drage pozno vračal domov, sam je stopal po temni ulici, na kateri so gorele le redke brlive svetilke, in od daleč se mu začne približevati neki človek, očitno je bil pijan, tako se je majal sem in tja, in glej, kaj ne pridrvi izza vogala kočija in še preden kočijaž v tisti temi opazi pijanca na cesti, že ta leži pod konjskimi kopiti. Kočijaž pusti vse skupaj in izgine v noč, Jon pa steče tja k ponesrečencu, obrnjenemu na hrbet, ustavi se pred njim, zakliče, če je kdo v kočiji, nobenega ni, samo konja rezgečeta, kaj naj zdaj stori? Strah ga je, vendar mu nekako uspe obrniti tisto telo na tleh, ne ve, ali je človek mrtev ali ni, obraz ima krvav, Jon pomisli, da bi bilo treba človeku dati umetno dihanje, skloni se nadenj, pa ne more, ne more se ga dotakniti, saj je že mrtev, si pravi, čeprav mu notri govori, da je človek morda še živ in da ga le on na vsem svetu lahko reši smrti, če ga sploh kdo. Tedaj pa se mu zazdi, da tega človeka od nekod pozna. Vrta za hip po spominu, šine mu v glavo, da je nesrečnik podoben Šunu, njegovemu vrstniku iz otroštva, ne ve zagotovo, ali je ali ni, toliko let ga ni videl, zdaj pa mu kri teče po čelu in nič ne kaže, da bi bil še živ. Strah ga je, Jona, za to gre. Pa ne samo strah, tudi hudobna misel se mu utrne, da mora steči čimprej po zdravnika, čeprav noter v sebi ve, da mu lahko pomaga le on sam, in sicer takoj, z umetnim dihanjem, tako da mu piha v usta. A strah ga je in premalo ljubezni je v njem, preveč sovraštva. Dvigne se in steče po ulici, da bi prišel do telefona. Naj kar drugi, ki znajo, pomagajo nesrečniku. Saj so zdravniki za to na svetu, pa tudi policaji znajo dati prvo pomoč. Ko končno pride do telefona in pokliče, mu povejo, da so o nesreči že obveščeni. Žandarska patrulja je ponesrečenca že našla in sporočila na reševalno postajo. Že prihajajo. Jon se počasi vrne v tisto ulico, od daleč zagleda nekaj postav, ki se premikajo gor in dol po kraju nesreče; na tistega, ki je padel pod konje, pa so že vrgli belo rjuho . . . Tako je to, dragec.«

Jon si je otrl potno čelo. »Pa je bil ponesrečenec Šun?« je tiho vprašal.

»Ne, ni bil,« je odvrnil Madhuk, »pozanimal sem se pri Gospodarju, ker me take stvari zanimajo . . . Če verjameš ali ne, tisti nesrečnik sploh ni bil Šun. Tvoj Šun, zaradi katerega si razbil angelčka, živi z družino kot pošten in vesten podložnik nekje v Z . . . skem okraju. Čisto se je spremenil, tiček, ha ha! Ti pa si ostal prav tako kakršen si bil: pravi vragec, ho ho ho . . .!«

Pekel je to, pekel, pekel. . . ! si je v mislih ponavljal Jon. Nikamor se ni mogoče več umakniti, nikamor! Niti v samega sebe ne. Vse, kar pravi ta hudičev oproda, je res, to je tisto najhujše. Resnično, kakšen smisel ima vrtati po spominih, če se razodenejo takšne stvari? Bolje je pozabiti, bolje je vse požgati! . . .

Kljub vsemu pa je v Jonu še vedno kljubovala želja, da je treba priti vsemu do dna, celo peklu, naj stane, kar hoče, tudi če se iz preteklosti dvigne cel trop ostudnih pošasti; še slabše je namreč, če pošasti ždijo nekje pod varljivo lupino sedanosti,

če rovarijo od spodaj, pa človek niti ne ve zanje in se dela, kakor da jih sploh ni...

Na hodniku, od zunaj so se zaslišali približujoči se koraki.

»Zdaj prihajajo po enega izmed naju«, je rekel Madhuk. »Vedel sem, da naju bodo zbezali iz te luknje še pred nočjo. Ponoči jim v zaporih tega zavrženega komisariata zmanjka prostora: preveč navlečejo raznih pijancev, lopovov in kurb brez listka, da bi naju lahko še držali.«

Zaslišala sta ključ v vratih. Paznik ni mogel takoj odpreti, nekaj se je zataknilo, zato je začel z vso močjo stresati vrata in preklinjati.

»Še nekaj imam zate,« je v naglici rekel Madhuk, »še spominek za slovo... No, kam sem jo že dal?... Aha, tu je: na, dajem ti sliko tvoje bivše žene Sare, vzel sem jo iz dosjeja... Na, pa še vžigalice ti dam, da si jo boš lahko ogledal, če boš ti tisti, ki bo še ostal.«

Vrata so se s silo odprla in v celico je stopil velik žandar – tisti, ki je bil Jona pripe-ljal v ječo.

»No, Madhuk, gremo! Vstani!« je zarobantil. – »Ti pa še počakaj!« je odrinil Jona, da se je zgrudil nazaj na posteljo.

»Pa dobro se drži, dravec, ha ha ha...!« je odmeval Madhukov smeh po hodniku, ko sta z žandarjem odhajala.

Vrata so bila spet zapahnjena. Jon je s tresočimi rokami prižgal vžigalico in pogle-dal sliko, ki mu jo je dal Madhuk. Na njej je bila mlada žena črnih las in živahnih oči. Nekaj trenutkov je gledal njene poteze, vžigalica je dogorela in prižgal je še eno, poteze na obrazu mlade žene so mu postajale vse bolj znane, vse bolj živo je vstajal pred njim tisti čas, preden so ga pred letom dni odpeljali v ustanovo...

»Seveda, saj je to Sara!« je vzkliknil in v trenutku se je pred njim razprlo célo de-ja-nje njegove lastne pretekle zgodbe, kakor da bi se dvignil zastor...

Franjo Frančič

Stari štos

SLOVO

Včasih se zruši. To v nas. Ko ni več nobenih ptic in so misli okorne. Vrtimo se v krogu. To dvojno življenje. Dvojne podobe, dvojne sanje in misli. Ustavi se. Ne moreš naprej, ker ne veš, kam. Zadaj je brezno, spredaj megla.

In lije svetloba skoz nebesno zaveso. Boli te, ta svetloba.

Skril si se pred samim seboj. Slast bega si užil in zdaj ti ni več rešitve.

Obrazi umrlih te zbude iz sna. Koščeni obraz tvoje matere. Očetov zapiti zabuhli obraz. Obrazi tvojih nerojenih otrok, ki si jih nekoč pustil ubiti. Obrazi znancev, ki so storili samomor.

Nisi še star. A to umiranje od rojstva. Kaj je z naravo?

O smrti veš samo to, da je. Nič več. Nič.

Pogledaš se v zrcalo in se spačiš.

Opraviš nekaj nujnih obiskov. Kupiš rože in jih neseš na svoj grob.

Letnica rojstva je vklesana v kamen.

Leta.

Zakaj bi se moral naučiti živeti z bolečino? Je lažje? To, učiti se, učiti. Odrasti. Odmreti. Kot suh list v vetru.

Samo vrh se vidi. Kje pa so vsi tisti svetovi?

Tvoj se je zaprl z štirih strani. Neba ni. Oblaki so pojedli zvezde.

Spominov ni. Čas te je ogoljufal.

Sprijazni se, da so ti ljudje odšli. Ni jih več, ne živijo več, za nobenim soncem se ne skrivajo. Čarovnije.

Prekletu jasno je. Brezizhodno. Samoten poženeš konja čez puščavo življenja. Drugo so triki. Nauči se jih. Vsaj nekaj, preden umreš.

Cirkusa je počasi konec. Šotore podirajo in se selijo v južne kraje. Klovni. Tebe so pustili tu.

Sam si ostal. O ničemer ne odločaš. Lajne in psi. Trupla, ki naletavajo kot snežinke.

Samo mižiš. Svoj sen si prodal.

Najraje bi se raztrgal na dvoje. Tako bi za hip ujel dvojnost.

Spet bi bil v maternici. Kot sončni žarek.

Groza je v majhnih rečeh. V kamnu.

In umreš.

PARTIZANSKE SANJE

Tako sanjam, da se znajdem v hosti, med partizani. Sív trenčkot, zelene pumpari-
ce, gojzarji, rukzak, titovka in italijanska karabinka, zaplenjena v zadnjih bojih.
Bilo je na ogromnem griču. Tolčemo se do nezavesti.

– Dejmo pobje, zdržimo, daj z leve, pokrij, dejmo! se dere politkomisar nekje z
obronka gozda.

– Komandant, vsi so padli! zakričim.

– Kaj me briga, borili se bomo do konca! zatuli in spusti rafal po dolini.

In klasika:

zbudim se ves obtolčen.

SHS

Še zmeraj hranim fotografijo papana iz leta 1958.

Širokopleč kalabrijski tipček, bela platnena obleka,
bel slamnik, bel ten, lokav nasmešek in seveda črna
očala in temna kravata.

Svež fante, deželan v svojem prvem mestnem gvantu.

In delo. Visokokvalificirani zidar.

Petindvajset let.

V vsakih petih letih ena stolpnica.

Petindvajset let, pet stolpnic.

Bore malo je ostalo od fotografije.

Zadnjič se je moj papan vračal okajen s fuša. Iz službe
so ga vrgli ravno na obletnico.

Tako hodi in se utaplja v samogovorih. Pristopi mu
gruča mladeničev.

– Kaj je, Bosanc zafukan, si se ga nažrl, bi jih rad dobil
po pizdi?!

Moj papan pa je kar stal tam, skoro je zajokal.

STARI ŠTOSI

da starčki fukajo mladenke, da zmagujejo bebci z dobrim
rodovnikom, stari štos, to jebanje, da norci zapirajo
normalne, ti norci, ki se pretvarjajo in vladajo, da,
stari štos, rekla, lep obraz je samo posoda za možgane,
da mladeniči štepajo klimakterične babe, nič usodnega,
stari štos, da poraženci niso ne lepi, ne nori, ne revni,
ne bogati, ne sami, ne s prijatelji, da so pač poraženci,
da, stari štos, da od zgoraj jebajo srednje, da srednji
jebajo nižje, da nižji jebajo nižje, da najnižji jebajo

poražence, da, stari štos, da ni več praskupnosti in
promiskuitete, da nihče ne bere, da je svet v kurcu,
da bo vojna, da bo konec sveta . . .
Da, stari štos.

KORAKI

Res pridejo hudi, žalostni časi. Ura je brez kazalcev,
glava votla, misli odštekane.
Res pridejo.
Takrat sanjaš zmaje, kentavre, nimfe, najbolj nenavadne
živali, polživali, polljudi.
In zunaj dežuje, dežuje.
In v tebi dežuje, dežuje.
Vse otroške pesmice pozabiš.
Ležiš trd, negiben. Komaj da dihaš.
Pusto in tiho je, samotno in turobno.
Vstaneš. Korak za korakom. In kar omahneš.
Z dlanjo si greš prek čela.
Kri.
Polizeš jo.

SELITVE

Gor, dol, sem, tja, sranje, sranje, nova mesta, nove izbe,
novi kraji, novi ljudje, stare kamre, stari kraji, stari
obrazi, ven, naprej, morje, gore, sranje, sranje, en vlak
in en avtobus, brez sanj, morje, gore, tesnoba, prižgeš luč
in se začудиš, prebudijo te neznani šumi, kje si, kje za
boga svetega si, se ti je končno strgalo, se ti je scufalo,
pa ne, neka nova soba, nov obraz, nov kraj, truden si, vstaneš
in si oči pomaneš, bedaste pesmi, ni pesmi, rad bi nekam
pisal, komu bi pisal, sranje, sranje, dolgo potovanje, dan
je predolg in noč neskončna, misli tope, čuti napeti, kam
pa zdaj, kam po tem krogu, po začaranem krogu, gor, dol, sem,
tja, obrazi, sence, strah, ponavlja se, ponavlja, ponavlja . . .

Te preklete selitve!
Nikjer ni postelje, ne vozička, ne maminoga zatajenega
nočnega sopenja, pridruženih krikov. Na sebi imam le tanko boba bombalno krico
in bele dokolenke. Obidek se se sama, nihče mi ni pritrjeval stiznika. Moje telo
je gibko, gladko. Bojam ga. Z roko drim po vratu, mirim komaj vzbrstele dojke
in mehak trebuh, tolažim vznemirjene boka, tipam stegna. Vse telo se voljno vdi.
Dlan poiži ob dlan, prvi se prepeljeta, se krivendijo in nenadoma se sličejo v
koč.

Ida Renner

Nedokončano platno je na statvah zaječalo

V moje bolno telo se zažira. Niti ne vem, kdaj se je to pričelo. Kar leze vame, za-grizlo se je v drobovje, ga prepletlo in me potegnilo nekam, kjer ni več prostora za nočne šume, ki prihajajo z materine in očetove postelje.

Pes me tako ali tako vedno redkeje blagoslavlja s svojim obiskom. Prihaja vedno bolj ponižno; nekaj bolnega se je zažrla tudi vanjo. Psica je, stara že tri leta. Zavra-ča vse moške partnerje; bolešno se trese, z očmi prosi, naj ji to prihranimo. In se stisne k nogam, ali pa hoče na vsak način v naročje. Ponoči me včasih budi s svo-jim čisto pasjim jokom. Ne vidim je, toda vem njeno tesnobo. Pritisne se ob moja koščena kolena in drhti. Videti je, da postaja čedalje bolj podobna meni.

Sanjam jo bežečo pred trumo psov, ki bi jo radi zlorabili; hitreje in hitreje poga-njam voziček, da bi ji pomagala. Dohitim jo, padem iz vozička in jo prekrijem s svojim pohabljenim telesom.

In v istem hipu, ko začutim s svežino odet trenutek rešitve, zaprepadena opazim, da naju zasleduje še skupina moških.

Mene ne, mene ne.

Grozotnaprisotnost nemoči.

Oči zatisnem, oči zatisnem, da ne bojo videle.

Kristusa molim, da jih odreši.

Aničko, Aničko, moja si, Aničko, slišiš, ni res. Ničesar ni bilo.

Aničko? Me slišiš, Aničko, nikoli naju ne bodo!

Še vedno drhti po celem životu in bolj in bolj se stiska k nogam.

Kajne, Aničko, skupaj umreva.

Aničko, česa si želiš bolj, življenja, Aničko, ali smrti?

Priplazi se do moje glave in me gleda.

Vidim, Aničko, da se gledaš v mojih očeh. Le glej se, le.

Tvoje oči so moje zrcalo.

Liže me.

Na polju sva. Čisto sami. Nikjer ni postelje, ne vozička, ne maminega zatajenega nočnega sopenja, pridušenih krikov. Na sebi imam le tanko belo bombažno krilce in bele dokolenke. Oblekla sem se sama; nihče mi ni pritrjeval steznika. Moje telo je gibko, gladko. Božam ga. Z roko drsim po vratu, mirim komaj vzbrstele dojke in mehak trebuh, tolažim vznemirjene boke, tipam stegna. Vse telo se voljno vda. Dlan polzi ob dlani, prsti se prepletajo, se krivenčijo in nenadoma se stisnejo v krč.

Aničko me liže, liže.

Na okenski polici so vijolice. Ponavljam si: Manja, to so tvoje vijolice. Tvoje vijolice so, čeprav jih zalivajo drugi. Misliš nanje, vsi drugi jih vedno pozabljajo. Vedno znova jih pozabijo zaliti. Zakaj? Ker so moje ali zato, ker so bile podarjene od ljudi, ki so z njimi prinesli tudi vonj cest, travnikov, gozda, kamor me sicer tako poredko vodijo.

Mami vedno pravi, da je zmatrana.

Oče redkokdaj pride pred večerom.

Sestra ima petnajst let. Zdaj je spolzela mimo mene; jaz pa sem nehala šteti leta. Niso me dvignila v življenje. Prikazovala so me k papirnatim resnicam, me za vedno prepustila tujim rokam; prinesla so mi menstruacijo.

Manja, a si danes že šla na potrebo?

Ne, mami.

A te dam zdaj?

Lahko, mami.

Z eno roko me slači, v drugi drži kahlo. nenadoma začutim, kako ji zastane roka. Zravna se in se hipoma obrne k oknu.

Mami, kaj ti je?!

Prsti se še bolj krčevito oprijemajo kahle. Molči.

Mami!

Manja, nič ni, moja Manja, nič ni.

Stisne se k meni; zreva si v oči. Drhti ji obraz, oči ji steklenijo in vsa mlahava postane. Lovi se za rob postelje.

Že čez minuto pa teče spet vse po ustaljenih tirih. Morda.

Toda zvečer se je mama izdala. Slišala sem, kako je šepnila sestri:

»Poskusi se no vendar kaj pogovoriti z njo o tem!«

O tem se pogovorim z Aničko. Ona me bo razumela.

Vse poti vodijo v labirint brez izhoda.

V nočeh se vedno zgubim; kričim. Planem kvišku.

Manja, si kaj hudega sanjala?

Ne, mami, nič.

So ceste bele in kače se plazijo po njih. So kuščarji, ki sem jih privlekla iz krede, triasa, toda zakaj imajo vsi človeška obličja? In pravi soseda: »Zdaj bo dovolj, odlično ste odigrali svoje vloge. Najlepša vam hvala. Zdaj pa vsi nazaj v morje!«

Čez čas se obrne k možu, opolzko raztegne usta v nasmeh in pravi: »Kaj je na tem svetu lepšega od družinskega življenja?!«

In iz torbice potegne fotografijo svojega najnovejšega ljubimca.

Sneg se v ogromnih kvadrilih usipa s streh in se razprši na mimoidoče.

V veter je najlepše kričati.

Kako ti je, Manja?

Si se veliko naučila ta teden?

Te je Karmen peljala kdaj na sprehod?

Kakšno hrano ste imeli?

Glej, prinesli smo ti banane, jabolka, pomaranče. Glej, babica se je spomnila nate: cel kozarec sladke smetane ti je stepla. Pa oči je bil ta teden na službenem potova-

nju v Milanu in Bologni, glej! In razgrne še njegovo darilo: krema za obraz, lak za nohte, čistilno mleko, tonik, polna vrečka pisanih kosmov vate.

Jaz imam dvanajst let.

Že cel teden po malem stradam. Karmen vije roke, ker nočem na sprehod. To je povedala že vzgojiteljici in vsaj že pol zavoda ve za to. Prihajajo in sprašujejo, zakaj. Buljijo vame, v moje koščene prste, v voščen obraz in iščejo odgovor v mojih očeh.

Želim si smrti.

In vem, da me ne bodo pustili umreti. Morala bom vzeti življenje takšno, kot mi ga ponujajo.

Res, najlepše je kričati v veter.

Pomaranče dam malemu Pavelčku. Osem let ima. Prišel je iz Pirana.

Njegov oče je mornar, zato mu dam pomaranč.

Milena dobi banane. Prišla je s Kozjanskega. Doma ima še štiri bratce in sestrice. Oče pije, mati gara. Pred mesecem je Jerneji zaupala, da še nikoli v življenju ni jedla banan.

Jabolka razdelim v sosednji sobi. Rada bi razveselila Blaža. Samo mater ima, pa še ta se tako malo zmeni zanj. Septembra je bila zadnjič pri njem. Počitnice je preživel v zavodu. Pa ga kljub temu še nikoli nisem videla jokati. Smeje se tudi ne. Mogoče pa se bo ob jabolkih nasmehnil? Pravzaprav je edini, ki se nikoli ne udeležuje iger Človek ne jezi se, noče potapljati ladjic, ne sestavlja križank, ničesar. Le Braneta včasih prosi, da ga zapelje do okna, skozi katerega vidiš smrekov gozd. In potlej tako sedi po cele ure. Kdo ve, kaj misli, ko je tako sam?

Mogoče na svojo polsestro; na očeta, ki ga še nikoli ni videl in o katerem njegova mati tako vztrajno molči.

Ga je imela rada?

Jo je ljubil?

Kdo je ta človek?

Sem mu podoben?

Včasih ga vidiš, kako zre v svoj obraz v zrcalu in počasi dviguje roko, da se pogladi po lasih.

Priden, Blažek, danes si bil pa res priden.

Vzgojiteljica Marija ga ima rada. Brane pravi, da je pogosto pri njej v sobi in da igrata šah. In da se smejeta.

Tu je še Miha. Ta bo seveda prosil, naj mu dam tri jabolka, da bo z njimi vsaj lahko žongliral. Le kaj bi njemu dve jabolki? Če bi mu dala le dve limoni, bi bil z nji- ma zadovoljen, toda z dvema jabolkom?! In se smeje, dviguje dekletom krila, jim žvižga. Ampak Miha ni zaznamovan: njemu bolezen ne napreduje, le nekoliko upognjen hrbet ima. To ni nič. On bo šel čez dve leti v življenje, večina pa ne bo imela kam. Šepali bodo po kakem drugem zavodu, se učili za urarje, šivilje, radio-mehanike. Starši jih ne bodo vzeli več k sebi.

Za prvo prejeto plačo si bodo kupovali obleko, kajti do sedaj jim vsa oblačila pošilja Rdeči križ. Kako sovražijo te cunje! Dekleta še posebej. Martina ne, ona je vedno najlepše oblečena; kadar pridejo k njej starši na obisk, ji vedno prinesejo kaj novega. Že celo leto nosi nederček. Njej dam lak za nohte.

Manja pa si belih nageljnov kupi, s črno pentljo si lase spne in krokarje naprosi, da ji skljujejo srce.

Sosedovi otroci delajo snežene može. Dajte jim sonca, ljudje.

Manja, kaj si želiš za rojstni dan?

Fotografijo sosedinega ljubimca.

Manja, kako?!

Onstran jo bom peljala.

Se je cesta v hrib zatekla, od ljudi zbežala, se med smrekami spočila.

Še Aničko se je iz prepovedane ljubezni rodila.

Kaj še hočete?

Je Nina le od matere blagoslov dobila. Bo znala tekati za prvimi zvončki, hrepeneti za lilijami, bo smela utrgati rdeči mak?

Mami, daj jim sonca za moj rojstni dan.

Zapoj jim srca ciganskih otrok.

Najraje kričim v veter.

Smejem se v mrzla jutra.

Na pokopališču je polno abortiranih bratcev. Z Aničko jim bova uspavanko zalajali. Lepa govorica. Iz čutenja stkana.

Lajali bova, Aničko, dolgo lajali, da zganeva srca njih očetov in mater.

Šopki vijolic se že sprenevedajo na dekoltejih dam. Slavci so zbežali iz kletk v gaje in zapeli najbolj žalostno zaljubljeno pesem.

Trinajstletna Nataša se je vrgla iz četrtega nadstropja in vstopila v svet invalidov.

Smrt ji je zdaj še bolj nedosegljiva. Kdo bi si mislil, kajne.

Sonca jim dajte, sonca za njih obraze.

Pisala mi je, da je iz četrtega nadstropja vrgla le ljubezen, ne sebe.

Pogled ptice s prestreljenimi peruti. Mehkoba belega oblaka.

Gledala sta ga na dnu vodnjaka.

Prozorno zelena brezizhodnost.

Aničko je na pasjo govorico pozabila.

Ne verjamem vašim orgazmom v časopisih. Pokošene trave spomladi.

Koprnenje je drugačne barve.

Se je v luno zaljubilo.

Se navzelo vonja oči.

Roke razprostrlo.

Jemalo dih, belo rjuho razgrnilo in ugasnilo luči.

Je belo belo nje telo,

srebrne srebrne nje oči,

na prsih se škrlatna zarja budi.

Krvavi so kriki petelinov v jutrih.

Mami se je ob mojem rojstvu pozabila.

Oče izgubil telo.

Sestra se bo nezavestna zgrudila v življenje. Bojazni klice drgetajo v njej. Kdo bo tisti, ki ne bo verjel v rojstvo pohabljenih otrok?

Belo platno se blešči na statvah.

Zakrneli cvetovi vrtnic upogibajo vratove.
Se škrlatna zarja ne zaljubi v srebrne oči.
In črne so, črne klice upanj, vsajane v nje dlani.
Belega konja sedlo je prazno.
Jezdeca ni.
Upanja so v majhnih grobovih.

Aničko, nocoj prisanjava jezdeca za njene srebrne oči.
V belo platno vtkeva rdečih rož.
V zeleno noč priblijeva pijano luno in bel konj bo hrzal v njene zapletajoče poti.
Najraje kričim v veter.
Smejem se v mrzla jutra.
Aničko, česa si bolj želiš, smrti, ali življenja, Aničko?!

Luna pijana je vse niže,
zeleno noč v jutro izkrvavi,
Aničko se nad pohabljenno telo sklanja
in me liže, liže.

Smrtna kazen

Jure Detela O smrtni kazni

Tisti, ki trdijo, da gre pri želji po ukinitvi smrtne kazni za meščansko filantropični humanizem, navadno sodijo abolicioniste po tem, kot si predstavljajo, s kakšno mislijo bi oni sami, ki so zagovorniki smrtne kazni, zmogli nasprotovati smrtni kazni. Jaz se zavzemam za ukinitve smrtne kazni iz čistega egoizma. Zavedam se namreč, da bi v primeru, da je smrtna kazen v kakršnikoli situaciji upravičena, moral jaz biti prvi, ki je obsojen na smrt. Kajti ne morem trditi, da ne povzročam smrti drugih ljudi. Kdo zmore z gotovostjo presojudati, s kakšnimi vezmi so dejanja enega človeka povezana z dogajanjem okrog njega? Tradicija logike nas sicer navaja k misli, da ima vsak dogodek en sam vzrok. N.pr. če kdo koga zaštiha z nožem, smo nagnjeni k zmotni misli, da je edini vzrok za ta dogodek skoncentriran samo v ubijalcu, ki ga zagovorniki smrtne kazni seveda pojmujejo kot bitje, ki je popolnoma ločeno od sveta. V človeka, ki ga pojmujejo kot izolirano bitje, pa seveda zlahka projiciramo najhujše oblike tistega zla, ki ga sicer polzavedno čutimo v sebi, pa si ga nočemo priznati. Tako v jurističnem diskurzu izpadejo morilci kot nekakšni monstri, ki so prišli z nekega tujega planeta kot utelešenje čistega Zlega: vzroki za zločin niso v tem, kar so ti ljudje doživeli v povezavi s svetom, ampak v tem, zaradi česar razglasimo zločinca za nepoboljšljivega. Včasih imam občutek, da ima smrtna kazen tudi nekatere značilnosti magičnega rituala: s tem ko morilca obsodimo na smrt, hočemo prevpiti, da je to, zaradi česar morilca obsodimo, prisotno tudi v nas. Da smo tudi sami vpleteni v socialno konstelacijo, iz katere izhaja morilčevo dejanje.

Morilci prezrejo svetost življenja, ali pa vsaj za hip v njih neka druga težnja, neka druga obsesija ali poblazelost premaga zavest o svetosti življenja – ampak koliko vzrokov je v svetu za propad te zavesti! Od militarizma in politične propagande do kolonialistično-izkoriščevalske trgovine s tretjim svetom, do brezbržnosti spricho genocida nad amazonskimi Indijanci, in ne navsezadnje do same smrtne kazni! Smrtna kazen je eden od najpomembnejših vzrokov za propad zavesti o svetosti življenja, kajti pri smrtni obsodbi je skoraj dvajset ljudi neposredno udeleženih pri usmrtitvi obsojenca, (od sodnikov, tožilca, do strelskega voda), in nobenemu od teh dvajsetih ljudi ni obsojenec storil ničesar žalega. Kako torej moremo pričako-

vati, da se bo pred umorom ustavljal nekdo, ki je recimo ljubosumen, užaljen, ozmerjan in povrhu še ogoljufan pri kartah? Skrajno neumno je postavljati ločnico med ljudmi, ki ne povzročajo propada zavesti o svetosti življenja in so nedolžni, in med ljudmi, ki v njih ta zavest v nekem trenutku propade, in so zato kriminalci. Mislim, da je praktično vsak odrasel Evropejec toliko zapleten v najrazličnejše zatiralske mehanizme, da ločnica med zavestjo o svetosti življenja in med morilskostjo poteka v vsakem posamezniku. Smrtna kazen sporoča: eksistirajo nekateri ljudje, ki so posebej slabi – in kdo je kriv za vse nasilje, ki se dogaja na svetu, če ne ravno oni? Ravno zato, ker se težko odrečemo prevari o ljudeh, za katere mislimo, da so edini krivi za večino nasilja, ki se dogaja po svetu, se težko odrečemo smrtni kazni. Moram priznati, da se ne strinjam popolnoma s stavkom iz pisma delegatom, da se smrtna kazen ohranja samo kot nadaljevanje maščevalnega načela (seveda se zaradi tega nestrinjanja pismu kot celoti ne odrekam). Smrtna kazen je retorična figura, ki na vprašanje: kdo je kriv za vse to nasilje?, odgovarja: tale, tale, tale in tale. Tako nam smrtna kazen preprečuje, da bi v sebi našli svoj delež vzrokov za svetovno nasilje. Preprečuje nam, da bi se s temi vzroki soočili in jih premagali tako, da bi mi sami nehali podpirati svetovno nasilje.

Ravno zato, ker iščemo vzroke za nasilje v drugih ljudeh, posebej v tujcih, in ne v sebi, je svet tako zajeban. (Smrtna kazen ima pomembno funkcijo v RAZGLAŠANJU nekaterih ljudi za tujce). Vzemimo na primer problem razorožitve. Vzhodni blok se boji zahodnega orožja, zahodni blok pa vzhodnega. A vsakdo vidi vzrok za eventuelno kataklizmo v tujcih, nikakor pa ne v sebi. A na žalost so še zmeraj preveč maloštevilni ljudje, ki so v sebi do takšne mere premagali strah pred tujčevim napadom, da se zavzamejo za popolno razorožitev v svoji domovini, in ki zaupajo, da bojo tujci dosegli razorožitev v svojih domovinah. Lahko se je zavzemati za razorožitev tujcev, teže pa je z razorožitvijo premagati strah pred tujčevim napadom. Edini možni doprinos Jugoslavije k svetovni razorožitvi bi bila popolna razorožitev Jugoslavije. Jugoslavija ni tu v prav nič težjem položaju kot katerakoli druga dežela. Ves svet se prav toliko kot Jugoslovani boji tujega napada. Brezveze je pizditi nad Rusi in Američani zaradi njihovih bomb, ker s tem pizdenjem, lansiranim čez državno mejo, ne premagamo nobenega strahu. Premagajmo svoj strah in tako prispevajmo k ukinitvi svetovnega strahu, ki vodi v kataklizmo! Zato zahtevam popolno razorožitev Jugoslavije in absolutno prepoved izvoza jugoslovanskega orožja.

Ukinitev smrtne kazni smatram za neizogiben prispevek k odgovornejši logiki, ki mora razveljaviti logiko strahu. Upam, da sem dovolj jasno nakazal, kako nevarna je logika strahu. Na žalost pa se moramo pri razveljavljanju logike strahu upreti marsikaterim zastrašujoče splošnim socialnim strukturam, ki podpirajo logiko strahu. Vzemimo primer amazonskih Indijancev. Ko bo smrtna kazen ukinjena, bo mnogo jasneje kot kdaj, da za genocid nad amazonskimi Indijanci niso krivi samo tisti oboroženi oddelki, ki spremljajo graditelje cest, ampak vsi, ki se okoriščamo s produkti, katerih surovine prihajajo iz zemlje, ukradene Indijancem – vse do banan in rud. Mi Slovenci smo posebej krivi n.pr. za izsekavanja afriških gozdov, ki jih je izvajal Slovenijales, za afriške plantaže kave podjetja Emona, za oko-

riščanje s perzijsko-iraško vojno, pri kateri smo udeleženi s prodajo orožja, in še za marsikaj . . . Seveda pa je v interesu centrov kapitala, militarizma in čaščenja Države, da se ljudstvo ne sooči s svojo soudeležенostjo pri ogromnih kompleksih svetovnega nasilja: tako lahko omenjene socialne strukture perpetuirajo zatiranje in izkoriščanje. Kaj bi bilo n.pr. s podjetjem, ki prodaja produkte, zatiralsko oropane tujcem, če bi se matično ljudstvo tega podjetja odločilo za popoln bojkot teh produktov?

Najbrže so danes še zelo redki ljudje, ki zmorejo biti dosledni v svojem abolicionizmu. Človek, ki se okorišča s kakršnimkoli produktom, ki je nastal v zatiralskih razmerah na kateremkoli koncu sveta, podpira v tisti deželi zatiranje, ki se seveda perpetuira tudi s pomočjo smrtnih kazni. Zato se nobeno ljudstvo le z ukinitvijo smrtnih kazni v svoji deželi še ne osvobodi sokrivde za smrtnih obsodb v eksploatiranih deželah. A to ne pomeni, da gre pri ukinitvi smrtnih kazni za meščansko-filantropični humanizem zahodne Evrope. To bi bilo res, če bi ukinitve smrtnih kazni v neki deželi kompletno zaprla oči za trajanje in zatiranje v drugih deželah. Upam, da sem dovolj jasno razložil, da je ravno obratno; res pa je, da moramo z maksimalno intenzivnostjo upoštevati, da je ukinitve smrtnih kazni v matični deželi šele prvi, majhen, opotekav korak k popolni ukinitvi medsebojnega usmrčevanja in zatiranja v svetovnem merilu. Zelo naivna je predstava, da se bomo abolicionisti takrat, ko bo v Jugoslaviji smrtna kazen ukinjena, naslajali s samovšečno zavestjo o nedolžnosti našega ljudstva. Ne! Šele takrat se nam bojo zares odprle oči za trpljenje, zatiranje in usmrtnitve v eksploatiranih deželah. Šele takrat se bo začela doba resničnega, očiščujočega trpljenja – saj bomo odrešeni prevare, da eksistirajo ljudje, ki so po svoji hudobiji tako močni, da povzročajo večino nasilja na svetu, toliko nasilja, da bi se svet bistveno izboljšal, če umrejo, zaradi česar bi jih bilo treba obsoditi na smrt. Mislim, da tisti, ki abolicionizmu očitajo meščanski filantropizem, padejo na finto meščanske logike: vse ali nič. Ker ne moremo naenkrat ukiniti usmrtnitve v svetovnem merilu, kar bi bilo vse, naj smrtna kazen ostane tudi domovini. Šele s popolno ukinitvijo smrtnih kazni v Jugoslaviji se bomo zmogli zares zavedati svoje sokrivde za zatiranje v eksploatiranih deželah.

Mnogi se težko odrečejo smrtni kazni, ker se oklepajo iluzije, da zgodovino usmerja Pravičnost, ki posvečuje zmagovalce. S tem ko branijo smrtno kazen, pravzaprav branijo svojo pozicijo zmagovalca, ki jo hočejo posvetiti s pojmom zgodovinske Pravičnosti. Menijo, da se z umorom na svetu poruši stanje pravičnosti, ki se lahko nanovo vzpostavi samo tako, da je ubit tudi morilec. A z ukinitvijo smrtnih kazni svet ne izgubi nobene pravičnosti, saj je nikoli sploh ni imel. Nikoli ni pravičnost odločala, kdo naj ostane živ in kdo naj umre; o tem je odločala groba sila. S kakšno pravičnostjo bi lahko n.pr. opravičili dejstvo, da so izumrli Tasmanci, ki so bili eno najbolj nenasilnih in najplemenitejših ljudstev? Nikjer na svetu ni ustanove, niti subjekta, ki bi mi mogel sporočiti: do življenja imaš pravico. Tudi če bi bila smrtna kazen ukinjena, še ne bi nastal tak subjekt; vendar pa bi bili potem ljudje solidarnější v uživanju življenja onstran vprašanja o pravici in krivdi. Kajti če se vprašam, ali imam pravico do življenja – če na svoje življenje pogledan z aspekta Pravice – potem moram odgovoriti: ne. V katerikoli polje bi-

vanja se zazrem, vidim, da sta smrt in krivda pojma, ki sta popolnoma ločena med seboj. Z vidika vprašanja o pravici in krivdi je življenje nekaj popolnoma absurdnega; a hotel bi, da ta trditev o absurdnosti življenja ne bi bila njegova obsodba, temveč njegov blagoslov. Dovolj je, da pomislim na Tasmance in na brezštevilo anonimno množico premagancev, ki so bili ubiti – mnogi od njih ravno najpogumnejši in najmanj nasilni – pa takoj vidim, da je um, ki si prizadeva iz dejstva, da se ubijamo med seboj, potegniti konsekvence, da je v imenu kaj jaz vem kakšnega smisla sveta upravičeno, da so bili ubiti ravno tisti, ki so bili ubiti, navadna klerikalna podlost. Kdor opravičuje preživele in obsoja umrle z vidika krivde in pravičnosti, brani pozicijo zmagovalca, s katere hoče zreti na zgodovino in na sedanjost. Zgodovino hoče videti kot kontinuum, ki ga usmerja neka pravičnost, ki ohranja dobre in odstranjuje slabe, in ki na koncu posvečuje samega zgodovinarja. To je stališče, ki z iracionalnim prezirom do premagancev in z opravičevanjem nasilja pri zmagovalcih razlaga grobo silo, pri kateri sodelujemo z neštetimi vezmi in z lastno vpletenostjo v politično-ekonomsko-vojaško podlost, kot manifestacijo Pravice, čeprav ta sila še danes peha množice nedolžnih v pogubo. Na tem stališču si človek ne upa priznati, da današnjega sveta ni oblikovala pravičnost, temveč groba sila. (Mislim, da je dovolj, da pogledamo, kakšen je današnji svet, in vidimo, da je trditev o Pravičnosti, ki je usmerjala zgodovino, navadna floskula). Kdor zre v zgodovino kot zmagovalec, ne more drugače, kot da utemeljuje nasilje neštetih zmagovalcev v zgodovini s pojmom iste pravičnosti, ki posvečuje njega samega.

Če branim pozicijo zmagovalca, potrebujem dejanja, v katerih se bo utelesil triumf Pravice. Uboj množice minulih in sedanjih žrtev, ki so padle pred zmagovalci, ne sme izgubiti aure pravičnosti. Zato pozicija zmagovalca potrebuje neko posebno polje dejavnosti, na katerem se lahko Pravica manifestira s čimvečjo navidezno smiselnostjo in doslednostjo, da ne bi slučajni in kaotični uboji neštetih anonimnih žrtev izpadli kot manifestacija grobe sile. Zato pozicija zmagovalca potrebuje smrtno kazen: vse natančno po paragrafi, in s čimvečjo navidezno logičnostjo in bistroutmestnostjo. Jaz pa bi se rad odrekel poziciji zmagovalca. Hočem biti čimbolj solidaren z neštetimi premaganci. Zato brezpogojno nasprotujem kakršnikoli smrtni kazni.

U. K.

Čigavo je tnalo?

Ob prispevku J. D. o odpravi smrtne kazni se mi zbuja manjši pomislek, zato bi rad opozoril na neki aspekt te problematike, ki se mi zdi, čeprav ga imam za bistvenega, ves čas, kar spremljam abolicionistična prizadevanja za odpravo smrtne kazni, nekako zastrt.

Začarani krog zločin/kazen se začne in strne v isti točki: v (zmotni) zamenjavi človeka z znakom oz. vlogo, ki jo nosi (le deloma po svoji volji) in ki mu jo pripisujejo oči sveta. Edino ljubezen je tisti odnos, ki uvideva človeka v njegovi celostni in čisti podobi, t.j. v osvobojenosti od njegove vloge/znaka, zakaj ljubezen je po samem svojem bistvu ljubezen-do-vsega, je uvidenje **vsega**, medtem ko je vsakršen drugačen, bolj »rezerviran« odnos (ni nujno, da ravno sovražstvo) odnos do delnega, prezrtje in slepota nasproti celoti, v našem primeru prezrtje »celotnega človeka«. Iz optike ljubezni, ki vidi človeka kompletno in razločno, zločin ni le nemogoč (saj je vsak človek najmanj oboje: zločinec in njegova žrtev hkrati), temveč celo – cinično rečeno – nesmisel (iz istega razloga). Torej človeka ne moremo ubiti, dokler ga vidimo v njegovi čisti, kompletni podobi, temveč šele takrat, ko ga identificiramo z njegovo vlogo in ga označimo; rečemo npr.: »Ti si zver, ne človek, zato te ubijem!« Se pravi, zločin postane legitimen tisti hip, ko človek zgubi svojo legitimacijo. Ker hudega duha ni (več) mogoče izgnati iz človeka, je treba izgnati celega človeka – in črnomagijski ritual urekanja in žrtvovanja se lahko začne. Tu se torej začne začarani krog, strne pa se v isti točki, le da je zdaj (ob izrekanju smrtne kazni) absurdnost logike tega kroga še toliko bolj usodna (ker je pač sklenjen) in v nebo vpijoča, saj je redukcija človeka na njegovo vlogo oz. znak (pravno) sankcionirana, zlo pa potencirano: dvojno zlo namreč dela tisti, ki vé (sodnik naj bi vedel) za »zlo zlega«, pa kljub temu – oziroma, da je mera polna, ravno zaradi tega – isto zlo vrača; zločin) torej nikdar ne more biti bliže premišljenosti/naklepnosti in hkrati blaznosti kakor ob izrekanju smrtne obsodbe.

Stvar v resnici seveda ni tako enostavna in jasno je, da ne gre za nekakšno osveščeno, naklepno hudodelstvo s strani inštitucije, temveč za usodno zmoto, ki je v svojem bistvu identična z izvirno zmoto hudodelca in ki bi se jo dalo parafrazirati takole: »Ti si hudodelec, zato te giljotiniramo.« Justica nikdar ne reče: »Na smrt smo obsodili **človeka**«, temveč: »Na smrt smo obsodili **hudodelca**.« Zaplet igre je torej srhljivo preprost: Človek ubije človeka, ker oslepi za Človeka (gre predvsem za propad zavesti o **Človeku kot nosilcu** svetosti življenja, ne toliko za propad zavesti o sami svetosti življenja), ubije ga torej, ker ga zamenja za znak (zver) – in pri tem nemara misli, da ravna »v skladu s stvarmi«, in isti človek je ubit od justice, ker ga le-ta zamenja za hudodelca (in kajpada ravno tako meni, da ravna v skladu

s stvarmi); in da je veseloigra še strašnejša: za hudodelca ga ima in obsodi ravno zato, ker »ugotovi«, da ni ubil zveri, ampak Človeka – torej že vse tako kaže, kakor da se je justici »posvetilo«, v čem je usodna »hudodelčeva« zmeta in da je razkrinkala tragično »zamenjavo«, a v isti sapi že sama obsoja na smrt Človeka, ker ga je zamenjala za zver. Skratka, kadar človek umre po človeku, mora umreti in umre pod drugim imenom. S smrtno kaznijo ne umre zgolj zločinec, temveč tudi človek, ki »zločinca nosi na sebi« in ki je neskončno več kot zgolj delavec hudega. V luči tega je kazen katastrofalno krivična, vendar ne le zaradi tega, ker »smo vsi vpleteni«, ker vsi nosimo svoj delež kolektivne krivde, temveč (tudi) zato, ker je delež individualne krivde človeka, ki jo le-ta nosi za svoja zmotna dela, neraziskan, nerazviden, ker je vpletenost človeka v njegovo »vlogo« izjemno subtilna in problematična zadeva. Seveda bi se dalo na tem mestu vstaviti pomislek oz. vprašanje: kaj pa naj bi bil sploh ta »čisti človek«; kaj je človek sploh še brez teh svojih »vlog«? Ali ga je samega sploh še kje kaj? Ali tisto bitje, ki ga imenujemo »goli, čisti človek« ne potrebuje teh bremen/križev/vlog ravno zato, da bi se v »diferenci« izčistil – in šele potem postal to, kar je predmet njegovega koprnjenja na zemlji (svobodno bitje), šele potem dobil svoj pravi obraz? Ali še drugače: kje najti garancijo, da je pod maskami sploh kak obraz? Ves pričujoči razmislek izhaja iz slutnje, da je svoboda izvirno človekovo stanje in da je torej svoboda (v prikritosti) že ves čas tu – le demaskirati jo je treba. Garancija, da je pod masko obraz, pa je ravno v temeljnem človekovem občutju nesvobode oziroma nasilja, ki ga je deležen v vlogi prenašalca nekakšnih vsiljenih mu zakonov in pomenov, ki jih čuti kot temelj svoje nesvobode.

Svoboda, »ki je (v prikritosti) že ves čas tu«, pa ni ogrožena samo po doslej kritizirani logiki, temveč – bojim se – ravno tako po nekem aspektu miselnosti abolicionizma in aktivizma, katerega sled razbiram tudi med vrsticami članka J. D. in ki kljub svojemu najboljšemu hotenju ostaja zasidrana v militantni logiki, logiki razločevanja. To ni razločevanje med človekom in znakom, temveč razločevanje med samimi znaki. To je razločevanje Človeka na rablja in žrtev, sodnika in obsojenca, premaganca in zmagovalca. Logika, ki se postavlja v solidarnost s »trpečo stranko«, je ravno tako slepa za kompletnega človeka kot njena nasprotna stran. Logika, ki ne uvidi, da je sodnik tisti hip, ko obsoja, nujno sam obsojenec (in je obsojenec njegov sodnik), rabelj žrtev tisti hip, ko vihti sekiro, in da so zmagovalci »v bistvu« premaganci, skratka, logika, ki ne uvidi, da »smo vsi v krempljih« in ki premore solidarnost zgolj z vojsko premagancev, je sama tisti trenutek, ko se manifestativno postavi na stran premagancev oz. potencialnih žrtev, (pri tem ne more drugače kot da se odkrito sklicuje na svoj »egoizem«), logika zmagovalcev, ki spet kodificira človeka in ga (za)pušča v prej opisanem začaranem krogu; tudi v tem na videz odrešenem svetu je sodnik še vedno samo sodnik, rabelj še vedno zgolj rabelj, (črna) magija vse te menažerije mask, ki so vse po vrsti iluzije, deluje naprej. Igra, ki jo z našimi dušami uprizarjajo »demoni« pa ostaja nedotaknjena – v najsvetlejši perspektivi te logike bomo nekoč vsi zgolj »neobsojene žrtve«. Četudi ukinemo vsakršno smrtno kazen, nehamo izkoriščati revne dežele, se razorožimo itn. – vse, kar bomo storili, bo zgolj »prvi, opotekavi korak« in jasno je, da bo (kolektivna) krivda neizbrisana in da bo ostala, zakaj nemogoče jo bo odkupiti vse

dotlej, dokler na mesto abolicionistočno-aktivističnega razločevanja človeka ne bo stopila jasna zavest in spoznanje o tem, da ni le zločinec tisti, ki je vreden, da poklekne predenj, temveč ravno tako njegov sodnik. Šele zavest o **tem** prinese tisto »izčiščujoče trpljenje«, ne pa triumf »premagancev«. Ali se poklonimo vsemu in vsem ali pa začnejo padati glave levo desno – ne vidim druge alternative. Dejstvo je namreč, da so človeku a priori vsiljene neke vloge/bremena/križi, ki jih mora prenašati (razdelitev vlog nima zveze s pravičnostjo, kolikor jo lahko dojema človek) in da je primoran sodelovati v nekakšni predstavi, katere zakonitosti (kaj šele poante) ne obvlada.

S tega stališča je vloga krvnika in sodnika enakega »spoštovanja« vredna kot vloga nedolžne, trpeče žrtve; teža teh vlog je enaka, in edino resnično trpeče in žrtvovano pri vsej tej postavitvi/igri je tisto nedolžno bitje, ki je v to igro postavljeno – če že ne zoper svojo voljo, pa vsaj onkraj svojega doumevanja. Resnična dimenzija očiščujočega trpljenja se odpira torej ravno v tej **razliki**, v razkritju te razlike, ne pa v trpljenju oz. razkritju trpljenja, ki si ga prizadevata sodnik in obsojenec oziroma kdor si že bodi zoper kogar si že bodi. Resnično osvoboditev izpod začaranega jarma zločin/kazen vidim torej v doumetju razlike med obrazom in masko in še predvsem v **priznanju**, ki naj si ga izkazujeta drug do drugega obsojenec in sodnik (beseda »priznanje« je, upam, v tem kontekstu dovolj jasna, da ne bo obveljala za bogokletno: ne gre namreč za priznavanje oz. dopuščanje eksploatacije partiture te »Igre«, temveč za priznanje neveljavnosti vseh mask). Gre torej za nekakšno obojestransko, recipročno solidarnost in sporočanje te solidarnosti na relaciji sodnik-obsojenec, in ne zgolj enostransko in enostrankarsko solidarnost med »premaganici« na eni in »zmagovalci« na drugi strani; se pravi za obojestransko solidarnost spričo spoznanja o obstoju »bitnega balasta«, katerega tujost in odvečnost se manifestirata v človekovem občutju nesvobode in »zaježanosti sveta«. Dokler se bo kogarkoli razločevalo (in še to nedosledno) in se ga postavljalo na pozicijo zmagovalca/premaganca, oz. dokler se ga bo na tej poziciji »videlo«, bo princip kolektivne krivde zgolj orožje (premaganec) v boju zoper »Pravičnost« (zmagovalcev) in bo kot tak neproduktiven in brezperspektiven. Pozicijska logika, ki jo razmejuje načelo krivde in nekrivde, je brezupna in ima pravzaprav naravnost grozljivo prognozo. Namreč, če sem res »jaz prvi, ki moram biti obsojen na smrt«, ker »ne morem morem trditi, da ne povzročam smrti drugih ljudi« (cit. J.D.) in ker »ne morem z gotovostjo presojati, s kakšnimi vezmi so moja dejanja povezana z dogajanjem okrog mene« (ibid.), kako morem potlej v isti sapi trditi, da obsojenec »nobenemu od teh dvajsetih ljudi ni storil nič žalega« (ibid.)? Ali jim ni ravno s tem, da je njih žrtev, »storil« najhujše? To je namreč, naj se še tako čudno sliši, povsem legitimno vprašanje pozicijske logike – s katere strani, je menda jasno. V resnici je prepletenost dejanj, vezi in krivde tolikšna in takšna, da pri eksekuciji ni le rabelj kriv pred žrtvijo, temveč v nekem smislu tudi žrtev pred rabljem. Da se sicer reči, da gre za različne »nivoje« krivde (rabelj je kriv **smrti** obsojenca, obsojenec pa je že hkrati »kriv« **krivde**, ki jo je s svojo smrtjo »naprtil« rablju), a prav opisana situacija ob eksekuciji izpričuje absurdnost odločanja za solidarnost na temelju krivde. (Menda je jasno: če se še tako solidariziram s premaganimi in tako rekoč ponujam glavo rablju na tnalo, s tem krivde sveta ne odvzamem, temveč si le svo-

jo podvojim – ko jo nehote valim v tabor »zmagovalcev«, t.j. na pleča rablja – in obenem večam kvoto kolektivne krivde v nedogled in brezup). Iti se pozicijsko vojno na polju kolektivne krivde je potemtakem ne le naivno, temveč tudi usodno nevarno. Če »vidimo« torej določeno število ljudi na poziciji zmagovalcev (in sebe na drugi strani) tako, kakor da v njihovi krivdi za politiko grobe sile njihovi premaganci nimajo absolutno nič deleža, in obenem razglasati svojo sokrivdo v Zlu tega sveta za odrešujočo formulo, potem to ni le naivnost, temveč tudi smrtna nevarnost. Da ne bo nesporazuma: zatiralci se povsem upravičeno izkazujejo za zatiralce – in to velja tudi za vse druge identitete (npr. rablja, obsojenca, sodnike itn.) – a to zgolj v sferi Moči, ki je sama podeljevalka tega metafizičnega fantomizma, ki šele omogoča princip krivde in seveda začaranega kroga zločin/kazen.

»Aktivizem«, kakršen veje iz pisanja J.D., je na prvi pogled nujna in edina rešitev (J.D. sicer sam priznava, da postopna, pa vendarle – nekoč – dokončna?) in se nemara zdi pričujoče razmišljanje v primerjavi z njim preveč načelno in – s stališča kritizirane logike – celo zaviralno, a tako je samo na prvi pogled – zakaj slediti logiki abolicionistično-aktivističnega »egoizma«, kakršnega se spoveduje J.D., oziroma »logiki premagancev« je v luči zgoraj napisanega povsem brezperspektivno, saj ne odstranjuje/razpira temeljnega Spora, smpak se vanj vključuje (čeprav »plemenito«). Dokončna Sprava je (kakor sleherna sprava) mogoča šele na podlagi razkrinkanja Konflikta, v razločitvi Spora – vse drugo je zgolj premirje in kot takšno negarantira ničesar. Dokler bo človek v obstoju smrtno kazni videl predvsem (poglavitni) **vzrok** za »propad zavesti o svetosti življenja«, ne pa **posledico** tega »propada«, bo slep za resnični Prepad, kamor »propada« ta zavest, in bo sekal le po eni izmed številnih glav zmaju, ki mu hitro rasejo nove. Evidentno je, da je smrtna kazen vrhunska zabloda in po svoje karikatura tega Spora in vojne, ki poteka v prikritosti od človeka, a dokler bo kampanja zoper smrtno kazen vztrajala na nivoju logike, ki takšne zablode sploh lahko producira, t.j. logike, ki ne vidi, da leži vsa krivda človeka med njegovim obrazom in njegovo masko, ne pa med samimi maskami, bo temeljni spor ostajal nerazrešen, zabloda smrtno kazni (in z njo človekova kolektivna krivda) pa se bo samo preseljevala iz enega »polja bivanja« v drugo. Zatorej: naj pade zabloda smrtno kazni, a naj ne pade brez spoznanja, da nismo le »krivi drug pred drugim«, temveč hkrati tudi »nedolžni drug pred drugim«; res je namreč, da smo krivi drug pred drugim – a le dotlej, dokler bomo vsi nekaj drugega, kar smo; dokler bomo drug do drugega nekdo drug.

Branko Gradišnik

O smrtni kazni

Občutju, s katerim se lev požene na antilopo, se pravi iskrenost – to je skok celega bitja. Prav zaradi tega leva preklicujem svoj podpis na peticiji za odpravo smrtnne kazni. Če so moja dejanja dejanja celega bitja, potem se ne morem udeležiti takšne akcije, ki predpostavlja, da na svetu ni ničesar več, za kar bi bili pripravljeni zastaviti vse bitje.

Ervin Fritz

Podružbiti tudi smrtno kazen

Zadnje čase opažamo, da vzdigujejo glave elementi, ki bi radi iz našega kazenskega zakonika in s tem iz naše družbe eliminirali smrtno kazen. V Beogradu se celo že nekaj let trudijo ustanoviti društvo borcev proti smrtni kazni. Čeprav so naleteli že na vrsto zavrnikov in jih je nazadnje zavrnilo celo Vrhovno sodišče SR Srbije, češ da je smrtna kazen »osnova socialistične samoupravne demokratične ureditve, določene z ustavo in zakoni«, so nadvse trdovratni. Vrhovno sodišče SR Srbije upravičeno trdi, da je smrtna kazen stvar, ki je Jugoslovanom zajamčena z ustavo in zakoni, in da je torej društvo, ki ga že dolgo hočejo ustanoviti v Beogradu, naperjeno zoper ustavo in je potemtakem nedopustno. Seveda se moremo s takim stališčem samo strinjati.

Vseeno pa se zdi, da pojmovanje in prakticiranje smrtne kazni v naši družbi **zastaja**.

V času, ko se na premnogih področjih zavzemamo za večje podružbljanje (splošna politika, kultura, šolstvo, film, celo poezija in zunanja politika), ko smo na mnogih področjih dosegli pozitivne uspehe (nekaj je tudi negativnih), pa se zdi, da glede tega kazenskega ukrepa še vse preveč stopicamo na mestu.

Kratek značilen primer:

Sredi aprila letos so v Titovi Mitrovici justificirali človeka*, ki je ubil sovaščana pred očmi njegove lastne (sovaščanove) matere in s tem ubojem povzročil v vasi in okolici veliko politično škodo...

Čeprav je iz kratke tanjugove vesti razvidno, da usmrčeni ni bil navaden hudodellec, temveč političen, nas je o njegovi upravičeni eliminaciji iz družbe obvestila le kratka vestička v dnevnem časopisju, medtem ko radio in televizija o tem sploh nista poročala.

Ugotovimo lahko, da je bil ta hvalevredni akt eliminacije hudodelca opravljen daleč proč od širokih ljudskih množic, da je bil od množic tako rekoč alieniran, kar se vsekakor ne sklada z našimi prizadevanji po podružabljanju čim širšega spektra naših dejavnosti.

Predlagam torej tudi na tem občutljivem področju določene premike v smeri večjega podružbljanja.

Ker vemo, da je vsak začetek težak, predlagam nekaj izboljšav, kajpak postopnih, da jih bo lažje izvesti.

Za začetek naj se predstavijo javnosti izvrševalci smrtnih kazni. zaradi načela javnosti pri opravljanju javnih del in zaradi načela socialističnega nagrajevanja po delu. Ljudstvo ima pravico spoznati zaslužne tovariše, ki izvršujejo kazni v njego-

* Delo, 26. aprila 1984

vem imenu, pa tudi ti zaslužni tovariši sami imajo pravico, da za svoje delo niso poplačani le materialno, temveč tudi moralno. Moralno pa je mogoče povrniti tem vrlim ljudem njihov trud samo tako, da izve zanje in za njihove zasluge javnost. Treba bi jih bilo popularizirati v dnevnem tisku vseh naših narodov in v vsej naši televizijski mreži. Ti požrtvovalni uničevalci največjih izmečkov naše socialistične samoupravne demokratične družbe bi lahko služili tudi v vzgojne namene. Predlagam, naj ob kulturnih dnevih na šolah našega usmerjenega izobraževanja predavajo o svojih delovnih izkušnjah učencem, ki so najbolj proizvodno orientirani. Tako bi lahko učvrstili nove vezi med proizvodnjo bazo in kazensko eksekutivo.

Naslednji korak podružbljanja in velik korak naprej bi predstavljale **javne usmrtitve**, kar je pri nas docela zanemarjeno. Z uvedbo javnih usmrtitev bi dosegli najmanj troje. Prvič: novost bi ugodno vplivala na vsesplošno moralnopolitično podnebje, ki je trenutno žal dokaj nemoralnopolitično. Drugič: ljudstvo bi lahko neposredno na kraju samem (pa prek radijskih in TV valov) kontroliralo, kaj se počenja v njegovem imenu. (Tu ni deplasirano navesti, kaj je rekel naš veliki voditelj in učitelj Lenin: »Lepa reč je zaupati tovarišem od zgoraj, še lepša pa je kontrola od spodaj!«) In tretjič: v teh težkih časih bi z javnimi usmrtitvami – zlasti če bi v kratkem času njihovo število **bistveno** povečali – priskrbeli ljudstvu docela nov način vseljudske sprostivitve. Ker nogometne tekme vse manj izpolnjujejo to svojo vlogo, se zdi, da bi javne usmrtitve bistveno nadgradile tovrstno zabavnodružbeno nalogo socialistične, samoupravne, demokratične družbe. Neposreden obračun najširših množic s svojimi sovražniki in zoprniki bi bil torej najvišji stadij podružbljanja prakse smrtnih kazni, te v naši družbi tako pomembne ustavne pravice.

Desna inteligenca bo seveda takoj razglasila, da se v tem kratkem pledoajeju zavzemamo za **linč**, zavrženo obliko buržuaznega brezpravja, ko drhal vzame pravico v svoje roke.

Nas besedica linč ne straši! Tu si ne zamišljamo, da bi hudodelcem sodila drhal. Hudodelcem, zlasti političnim, bi sodilo združeno delo, naša proizvodnjska baza, neposredni proizvajalci! Če že linč, potem ne brezumje pijane, od kapitala obsedene drhali, temveč dostojanstvena sveta jeza neposrednih proizvajalcev, samoupravljalcev!

Pojem linč bi tako dobil v naši stvarnosti novo, napredno, razredno vsebino. Smrtna kazen pa bi se v tej svoji podružbljeni obliki šele do kraja pokazala kot eden glavnih nosilnih stebrov naše družbe.

In šele ko bomo ubili zadnjega ubijalca, bomo začeli razmišljati o njeni ukinitvi.

TITOVA MITROVICA, 25. aprila (Tanjug) – Okrožno sodišče v Titovi Mitrovici je sporočilo, da so izvršili smrtno kazen, na katero je bil obsojen Ferat Muja iz Samodraže (občina Vučitrn), ker je sodba postala pravnomočna. Muja je bil obsojen na smrt zaradi tega, ker je 2. junija 1982 na njegovem posestvu in pred očmi njegove matere zahrbtno umoril svojega sovaščana Danila Milinčiča. Umor je na področju mednacionalnih odnosov na Kosovu in drugod povzročil veliko politično škodo.

Prevod

Goran Simić

Goran Simić, rojen leta 1952, je doslej objavil tri zbirke pesmi: Tačka do kruga ili put (Svjetlost, Sarajevo 1976), Vertigo (Veselin Masleša, 1977) in Mandragora (Veselin Masleša, 1982).

Za svojo poezijo je dobil več pomembnih literarnih nagrad in velja za enega najboljših mlajših pesnikov v BiH. Delal je kot urednik mladinskega časopisa Naši dani in bil dopisnik Borbe za kulturo, zdaj pa je glavni in odgovorni urednik revije Lica. Ukvarja se z literatno kritiko in dramatikom, letos mu bodo v Sarajevu igrali otroško igro Palčič dugoja, v Zenici prav tako otroško igro Djevojčica sa šibica-ma, spet v Sarajevu pa bo na eksperimentalnem odru doživel krstno uprizoritev njegov tekst Brbljanje tišine.

Prevedel Jaša L. Zlobec

DO JEDILNEGA VAGONA

Pa pojdimo še kaj popit, pojdimo do jedilnega vagona,
dokler pod nami galopira čas kot tuši kolodvorskih umivalnic.

Pojdimo tja, kjer prepoteni vojaki spijo na praznih
gajbah piva in kjer se konča svet tistih, ki vladajo.

Tistih, ki več nimajo vprašanj.

Stopimo na hodnik kot v praznično jutro, spokojni in mlačni,

in pojdimo mimo odprtih straniščnih vrat,

z vlažnimi kosi toaletnega papirja na petah.

Ko bomo hodili mimo, bomo kukali v kupeje: glej, iz ust tistega človeka

leze moder pajek, tisti otrok ima čudno obliko glave,

glej, tista ženska ne more upogniti ortopedске noge,

glej, na njih so tisoči mušic, poglej, poglej,

in prosim te, ne govori mi o svečah, ne omenjaj sveč.

Pojdimo tja. Pritiskali bomo nosove na okna vagona,

poskušali uganiti, kje smo, a vse, kar bomo videli,

bodo moje široko odprte oči v steklu. Kakor oči mrtve ribe

na gladini vode, oči, polne blaznosti.

Kam potujemo in ali bomo sploh kdaj prišli iz tega vlaka,

postaja vse manj pomembno, kakor tudi tvoj blede obraz,

o katerem mi bodo pripovedovale samo navade in sanje,

če bom sploh kdaj zaspal.

Pa pojdemo do jedilnega vagona še kaj popit,
tja, kjer nihče ne išče več smeri, smešnih potnih listov.
Pojdimo tja, kjer se poleg šanka guga kondukterjeva obleka,
kjer poplesavajo sence lahkkih žensk,
tja, kjer se vrata odpirajo sem in tja, tja in sem,
odprta v obe smeri.

TAKO TOREJ

Torej, bil sem v norišnici in vse razumel. Sem.
Poslušal, kako ubrano zvenijo rajski mikrofoni in
zvočniki groze, kako moji prsti bobnajo v kovčkih,
ki so ostali na dežju. Moje lesene bergele so zdravili
drvarji, gozdarji, lovci na glinaste ptice.
Kaj se je tedaj zgodilo z mano, ne vem, se ne spominjam,
ampak vem, da se ničesar nisem bal, in tega me je bilo strah:
predstavljal sem si, da sem okostnjak, ki gre čez mejo, okrašen
z medaljami. Pa je tudi to minilo in počasi mi vse postaja jasno.

Tudi v zaporu sem bil in sem poslušal, kako me tepejo. In sem.
Ne spominjam se datumov. Ampak po odtisih na koži se spominjajo tisti,
ki sem jih pozabil. Kot modro žrelo morskega psa,
ko ga potegnejo iz morja, tako sem tudi jaz grizel mrak in zrak
in steno. Na skrivaj poljubljaj ogledalce. Samo žalostni očetov
vojaški plašč prihajal je ponoči skozi zid in sedel tam v kotu,
dokler ga niso zjutraj pazniki odgnali. Pa tudi to je minilo
in delček tega mi je zdaj jasen.

Potem sem odpuščal. Uredil sem račune. In sem.
Svoje bergele sem pustil v gozdu, dolgo sem se pogovarjal
z rečnim bregom in vse to so zdaj le nepomembne podrobnosti.
A vse to so stvari, ki zaradi njih verjamem, da ne bom,
z mačko v naročju, s palico v roki, umrl v naslanjaču
nekega dne. Ob oknu.

PESEM O SVOBODI

Pripadam drugi strani ulice in kri me zanima
samo kot barva. Nisem privolil, da bi sijal tako,
kot sijejo zlati zobje v družinskih grobnicah,
da bi utripal kot modra neonska luč
na hotelski posteljnini, da bi dišal kot španski bezeg
iz šolarskih herbarijev.
Nisem privolil, da bi bil isti.

Ampak tebe bi rad videl nago,
kako se ziblješ pod reflektorji v baru s strip-teasom,
kako zaudarjaš po alkoholu in se znojiš, ne da bi opazila,
kako skačejo iz tvojih ust vlažne žabice mraka.
Na tvoji posteljnini bi tako zapustil sled
svojih blatnih sandal,
stlačil bi te v besede, porinil bi te v tekst,
v črke, ki gomazijo po robovih knjig kakor odtisi
mastnih prstov. Vzel bi ti intimo, skrivnost
vseh pomenov, ki sem si jih predstavljal v tvoji
kameleonski koži in postal zvonec na tvojih vratih.
Rad bi te videl nago, da bi se zavaroval
pred to uniformo, ki sem jo ukrojil po tvoji senci,
pred to zastavo, sešito iz tvoje posteljnine.
Ker jaz, ki, glej, nisem privolil, da bi bil isti,
še zmerom iščem svojo čelado v cvetnih listih,
polnih neošiljenih svinčnikov, in si predstavljam, kako dišiš
kot listi z lanskim koledarjem.

In po ulici zavija sirena rešilnega avtomobila.
»Nekaj se je zgodilo,« bo zavpil voznik in spustil roko
na prestave iz kartona, »nekaj se je prav zares zgodilo,«
bo zacvilil in pomislil na svoje božične otroke
in sploh ne bo opazil, kako se razmikajo pločniki
na obe strani ulice
in kako po ulici brezbrizno
skačejo važne žabice mraka.

MOGOČE SO ZASIJALI KAKOR SONCE

kam so izginili moji zlati zobje
tistega dne, ko sem poslušal, kako nekdanji taboriščniki
razlagajo o bodeči žici in brišejo
svoje kalne oči z robčki iz nekdanjih uniform.

Le za trenutek sem pomislil,
da eden med njimi ne misli enako,
in sem se nasmehnil.
Mogoče so se zableščali kakor sonce,
mogoče so.

KORAK V MRAK

za Amelo

Rad te gledam, kadar stopaš iz kavarne,
z očmi, polnimi heroína,
s pogledom srne, ki se ziba v izložbi mesnice,
mimo tebe pa jo ubira premražen pes
z vonjem decembra v kožuho.

Rad imam tvojo spokojno neodločnost,
tvojo jasno žalost, ki je kot vlažni marmor,
ko zreš v rdeči sneg, ki pada
kot listi lanskega koledarja,
in razmišljaš,
kam bi se končno namenila s tako običajnim obrazom,
kako bi se lahko smehljala,
medtem ko se počasi hladijo dimniki v koncentracijskih taboriščih,
globoko potopljeni v maternico neba.

In tako je minil obred skupaj popitega kozarca.
Stopaš iz kavarne v meglo, v mrak,
in slišiš, kako odmeva poročni krič v veselju,
in vidiš svoje noge, zvezane s popkovino,
in dihaš, in dihaš,
in mimo tebe se pomikajo uniforme, ljudje brez obrazov,
in pada sneg.

V tvoji negotovi hoji je nekaj,
zaradi česar stopam v trgovine z orožjem,
se ogibam mesnic
in ponoči streljam v svojo sliko na steni in ponavljam:
moj Bog, nesrečen sem, strašno nesrečen.

PESEMI O SVOBODI

Pripadam drugi strani ulice in kol me zadržuje
mimo tvoj barva. Nisem privožen, kar bi bil, če bi
kot v tvojih očeh videl svetlobo in življenje,
da bi utripal kot tvoj srce, ki bi me
na hotelski postojalnici, mi bi bil kot tvoj
iz tvojih oči, ki bi me
Nisem privožen, kar bi bil, če bi

Milan Đorđević

je mlajši srbski pesnik in prevajalec iz slovenščine. Rojen je bil leta 1954 v Beogradu, kjer je tudi študiral primerjalno književnost. Leta 1979 je izdal svojo prvo pesniško zbirko *Sa obe strane kože* (Pegaz). Je dober poznavalec slovenske književnosti, predvsem mlajše, iz katere je veliko prevajal za najrazličnejše revije, na izid pa čaka njegov prevod Pirjevčeve *Strukturalne poetike*.

Pričujoče pesmi so iz njegove druge zbirke *Crni mrest*, ki zaenkrat še ni izšla v knjižni obliki.

Prevedel Jure Potokar

TEBI, LJUBEZEN MOJA

ljubezen
o, moja ljubezen
kadar na ulici
zalega zlodejevega mesta
najdeš zmrznjenega
sivega glodalca
mu nikar s kamnom
ne razbij glave
nikar mu z nohti
ne izkoplji oči
nikar ga ne ubij
kajti sivi glodalci so
naša bodočnost
vzemi ga v naročje
in odnesi domov
ljubkuj ga, čebļaj mu:
ljuba moja zverinica
božaj mu rdečka, klinčka
in dlakavi obraz
poljubi ga na sredo rdečega smrčka
daj mu svoje oble
tolste dojke
naj jih s sekalci zagriže
naj okusi njihove
sočne murve, bradavice
nahrani ga s svojim gostim mlekom
in odnesi v toplo posteljo
da bosta v njej nežno šepetala
krotke uši iskala
nežno šepetala
dlakave mladiče spočela

ZLODEJ

Zlodej ima ob sebi
tisoče zlodejčkov, hudirčkov
vsak zlodejček, hudirček
ima usta polna sekalčkov
za grizenje vratov
drhtečih ptičkov

Zlodej ima tisoče
mrgolečih oči, uši
da nam možgane s pogledi pije
da nam jajčeca v drobovju pušča

Zlodej živi
v veliki hiši
v brlogu noči
v njem poslujejo
lačni črvi
skrčeni slepci
obkrožajo jih ledeni zidovi
kjer žuboriijo krvavi potočki

Ko Zlodej zakriči
gozdovi upognejo krošnje
v usta skrijejo mošnje
in gore se zberejo
ena k drugi se privijejo

O, ko Zlodej
skozi usta vseh zlodejčkov, škratov zakriči
iz zemlje takoj vzklije nešteto
ovaduških ust, lepljivih cvetov

USPAVANKA

gore, reke in doline
hoste, polja in širine
so vsem vam obljubljali
zlodejvi ogromni zmaji
lepo so vas uspavali
nina nana, nina nana
in vam oči izpulili
nina nana, nina nana

in jezike iztrgali
 nina nana, nina nana
 in vam glave pogoltnili
 nina nana, nina nana,
 in glej zdaj
 zmaji so postali lepši
 in govori zdaj
 zmaji so postali boljši
 in misli zdaj
 kaj so zmaji izpljuvali
 mirno zdaj zaspali ste
 mirno – glejte – sanjali ste
 gore, reke in doline
 hoste, polja in širine
 živelo, naše zlodejevo mesto

ČRNA VODA

črna voda njihov sen
 črna voda njihova noč
 črna voda njihov dan

plavajo iz črne vode
 v črno vodo iz noči v dan
 plavajo iz sna v sen

jata brezglavih rib
 jata odprtega droba
 padata kot mrest z neba

plavajo ribe iz noči v dan
 iz črne vode v črno vodo
 v razklenjeno čeljust:
 naš ribji sen.

MESEC, RIBJA GLAVA

temačno nebo, črna voda
 v njej plava mesec, polna luna
 bela luna, odsekana ribja glava
 njena usta so razklenjena
 iz duplin oči privrele
 in po črni zemlji kapljale
 na črni zemlji niso nikogar naše

ribja glava je po volji odhajala
 vztrajati vse se izločala
 se iz vode stegovala
 črni črni govorila
 dom prišla k tebi, zemlja, dom prišla
 iz noči dom padla nate
 v usih dom prišla ognj in vodo
 dom na tebi vse počakala, vse poplavila
 v mlačah dom zardel smehla
 dom od črnom sečil postakala
 opustela boš, črna zemlja
 a gledala boš, kako nad tabo
 plava mesec, polna luna
 bela luna, odsekana ribja glava

ČRVI

naslanjani grejo zlodejavi črvi
 kaj je svetloba, kaj gostija
 zna dva, zna dva
 kdo po koga, kdo v drogom
 kdo brez droba, kdo v grobu
 kdo iz groba kakor riba
 od njih svet zdi vse vrta
 eden slabo, drugi mrtvi
 drugi zdi kakor kvi
 trstki strahotega pliša davi
 grobov pliš, da ta črvi:
 zna dva, zna dva
 mi smo slaba družina
 grejo črvi, grejo črvi
 naslanjani in oči
 preko polja in planina
 preko rok in prst stamin
 spiti in razveseliti
 naslanjajo hladni mrtvini
 lačen koncu
 beli mrtvini črnokrvni
 v glavi mu plajo
 rina, rina, rina rina
 rina, rina, rina rina
 v glavi mu plajo
 zna dva, zna dva
 hura, glava črva

ribja glava je po vodi odplavala
 vzdolž vse se krohotala
 se iz vode stegovala
 črni ženki govorila:
 bom prišla k tebi, zemlja, bom prišla
 iz noči bom padla nate
 v ustih bom prinesla ogenj in vodo
 bom na tebi vse požgala, vse poplavela
 v materah bom zarod snedla
 bom očetom seme posrkala
 opustela boš, črna zemlja
 a gledala boš, kako nad tabo
 plava mesec, polna luna
 bela luna, odsekana ribja glava

ČRVI

nasmejani grejo zlodejevi črvi
 kaj je svatba, kaj gostija
 ena dva, ena dva
 kdo bo koga, kdo z drobom
 kdo brez droba, kdo v grobu
 kdo iz groba kakor riba
 od njih spet zdaj vse vrvi
 eden slastno možgane mrvi
 drugi srka kaplje krvi
 tretji strašnega ptiča davi
 grdega ptiča, da ta čivka:
 ena dva, ena dva
 mi smo složna družina
 grejo črvi, grejo sivi
 nasmejani in objeti
 preko polja in planin
 preko rek in prek strmin
 spitani in razveseljeni
 nazdravljajo hladni mrhovini
 lačnemu soncu
 beli mrhovini črnokrvni
 v glavi mu plešejo
 ringa, ringa, ringa raja
 ijo, ijo, ijo, jo
 v glavi mu plešejo
 ena dva, ena dva,
 hura, glava črviva

ZLOČESTI PTIČ

iz zelenega pepela se je izlegel
kukavičji ptič, grozni mladič
rasel je okat, rasel je krilat
črni pelin je zopal, črno vodo pil
in ko je ogromni ptič postal
je glasno začivkal
zlodejevo pesem zapel
meni, plazilcu, v zemlji
s kljunom grob izkopal
zaprtega v jajce
me v grob odnesel, joj, odnesel

Ameriška inovativna proza I.

*Izbral in prevedel
Branko Gradišnik*

W. S. Merwin

Naredite tale preprosti preizkus

Zavežite si oči s čim primernim. Če čas dovoljuje, ostanite za trenutek pri miru. Utegnete zaznati enega ali več svojih čutov, kako zaplavajo skozi temo nazaj proti vam, sami od sebe in brez svojih imen. Medtem naj vam kdo drug postavi proizvode, ki bodo rabili, v vrsto pred vami. Zaželeno je, da jih imate v enakih posodah, čeravno ni nujno. Kjer je mogoče, speljite preizkus tako, da vam da drugi užiti kanček – žličko – vsakega proizvoda po vrsti, brez pripomb.

Uganite, kaj je kaj, drugi pa naj zapiše, kar poveste, Potem odstranite slepivko. Medtem ko je drugi razpostavljal proizvode, je moral odstraniti z vsakega del nalepke ali ovoja in ga položiti pred proizvod, h kateremu spada, kakor naziv. Ta delček napisa ne sme vsebovati ne tovarniškega ne izvirnega imena proizvoda in tudi ne kakršnegakoli namiga o okusu ali vrednosti proizvoda. Ali o ceni. Omejiti se mora na tisti del napisa ali ovoja, kjer so našteje prave sestavine proizvoda, za katerega gre.

Tako na primer:

»Vsebuje dekstrinirano moko, izlužen kakav, nemastno mleko v prahu, kvasovo hranilo, rastlinske beljakovine, agaragar, hidrogenirano rastlinsko olje, jajčni rumenjaki v prahu, gvar, natrijev ciklamat, sojin lecitin, posnetek limonovega olja, emulgatorje v obliki acetiltartarnih estrov iz mono in digliceridov, polisorbitat 60, 1/10 1% natrijevega benzoata za konzervacijo.«

Ali:

»Vsebuje hitro dehidriran krompir, sirotko v prahu, rastlinsko smolo, emulgator (glicerol monostearat), invertni sladkor, sredstvo za konzervacijo in prhkost, lak-

tozo, jerebikovo kislino proti plesnenju, karamelno barvilo, naravne in umetne dišave, pirofosfat natrijeve kisline, natrijev bisulfit.«

Ali:

»Vsebuje izvleček govedine, izvlečke koruze in soje, predelan jedilni škrob, suho osladkano sirotko, kalcijev karagenin, rastlinsko olje, natrijeve fosfate za konzervacijo, BHA, BHT, propilenglikol, pektin, niacinamid, umetno aromo, dovoljena barvila.«

Različnih proizvodov ne bi smelo biti manj kot troje.

Znova poskusite, zdaj brez slepivke. Znova ugibajte, drugi pa naj zapiše odgovore. Nadenite si spet slepivko. Naj drugi zamenja vrstni red proizvodov in vam spet da zaužiti po žlico od vsakega.

Znova ugibajte od primera do primera, kaj jeste ali pijete (če lahko ugotovite razliko). Ampak tokrat se ne ustavite pri tem. Ugibajte, zakaj jeste ali pijete ta proizvod. Ugibajte, kako vam lahko dene. Ugibajte, kako so mislili, da naj bi vam del. Kdo. Kdaj. Kje. Zakaj. Ugibajte, kdaj v teku razvoja ste storili prvi korak proti njemu. Ugibajte, kateri vaših organov ga prepoznajo. Ugibajte, ali je dobrodošel v njihovih svetiščih. Ugibajte, kako nastopa v njihovih molitvah. Ugibajte, kako docela postanete to, kar jeste. Ugibajte, kako kmalu. Ugibajte, kakšen je okus po kobilicah in divjem medu. Ugibajte, kakšnega okusa je voda. Ugibajte, kaj vidijo reke, ko umirajo. Ugibajte, zakaj gorijo otročički. Ugibajte, zakaj je v nebesih molk. Ugibajte, zakaj ste se sploh rodili.

Richard Brautigan:

Losangeleški avion iz prve svetovne vojne

Ko so ga našli, je mrtev ležal blizu televizorja na podu v prednji sobi najemniške hišice v Los Angelesu. Moja žena je bila odšla v trgovino po sladoled. Bila je ena tistih zgodnjevečernih zavogalnih trgovin. Bila sva sladoledne volje. Pozvonil je telefon. Bil je njen brat s sporočilom, da je popoldne umrl njen oče. Imel je sedemdeset let. Čakal sem jo, da pride domov s sladoledom. Skušal sem se domisliti, kako bi ji najbolj obzirno povedal, da je njen oče mrtev, tako da bi jo čimmanj bolelo, ampak smrti ne moreš zakamuflirati z besedami. Na koncu besed je vedno kdo mrtev.

Ko se je vrnila iz trgovine, je bila prav dobre volje.

»Kaj pa je?« je rekla.

»Pravkar je klical tvoj brat iz Los Angelesa,« sem rekel.

»Kaj se je zgodilo?« je rekla.

»Popoldne je umrl tvoj oče.«

To je bilo leta 1960, zdaj pa smo le nekaj tednov proč od 1970. Mrtev je že skoraj deset let in medtem sem veliko razmišljal o tem, kaj nama pomeni njegova smrt.

1. Rodil se je nemške krvi in rasel je na neki kmetiji v Južni Dakoti. Njegov ded je bil grozen tiran, ki je popolnoma uničil svoje tri odrasle sinove, ker je z njimi ravnal natanko tako, kot je z njimi ravnal, ko so bili otroci. V njegovih očeh sploh

niso odrasli in v svojih očeh tudi ne. Poskrbel je za to. Sploh niso zapustili kmetije. Seveda so se poročili, vendar pa je on uravnaval vse njihove domače zadeve, le vnukov ni zaplodil sam. Ni dovolil, da bi kaznovali svoje otroke. Namesto njih je sam skrbel za to. Njen oče je gledal na svojega očeta kot na še enega brata, ki si ves čas prizadeva ulti nepopustljivemu srdu njihovega deda.

2. Bil je bistre glave, tako da je pri osemnajstih postal učitelj in je odšel s kmetije, kar je bilo revolucionarno dejanje proti dedu, ki ga je od tistega dne imel za mrtvega.

Ni hotel končati kot oče in se skrivati za skednjem. Tri leta je učil v neki šoli na Srednjem zahodu, potem pa je delal kot prodajalec avtomobilov v pionirskih dneh prodaje avtomobilov.

3. Tu je bila zgodnja poroka, sledila ji je zgodnja ločitev, čustva, ki so ostala, pa so ta zakon zakopala na družinskem vrtu kot okostnjak, ki ga ne sme nihče najti. Najbrž je bil zelo zaljubljen.

4. Bila je tudi grozna avtomobilska nesreča tik pred prvo svetovno vojno, v kateri so se ubili vsi razen njega. Bila je ena tistih avtomobilskih nesreč, ki v družini in prijateljih mrtvih pustijo globoke duševne brazgotine, kot zgodovinske mejnike.

5. Ko je Amerika leta 1917 šla v prvo svetovno vojno, je sklenil, da bi rad bil pilot, čeprav se je bližal tridesetemu letu. Rekli so mu, da je to nemogoče, ker je prestar, vendar pa je v svojo željo po letenju vložil toliko energije, da so ga sprejeli v pilotsko šolo, tako da je šel na Florido in postal pilot.

Leta 1918 je šel v Francijo, pilotiral je de Havillanda in bombardiral neko železniško postajo v Franciji, in nekega dne je letel nad nemškimi položaji, ko so se okrog njega začeli pojavljati oblački, in zdeli so se mu prelepi in še dolgo je letel, preden je spoznal, da so to nemški protiletalski topovi, ki ga skušajo sestreliti.

Spet drugič je letel nad Francijo in za repom njegovega letala se je prikazala mavrica, in kakorkoli že je zavilo letalo, je mavrica zavila enako in mu tako sledila po francoskem nebu del popoldneva v letu 1918.

6. Ko je bilo vojne konec, je prišel ven kot stotnik, in z vlakom se je peljal skozi Teksas, ko mu je neki moški srednjih let, ki je sedel zraven njega in s katerim sta se pogovarjala že kakih tristo milj, rekel: »Če bi bil jaz takole mlad kot vi in bi imel malo denarja na strani, bi šel gor v Idaho in odprl banko. Bankirstvo v Idahu ima lepo prihodnost.«

7. Njen oče je to tudi storil.

8. Odšel je v Idaho in odprl banko, ki je kmalu prinesla še tri banke in velik ranč. Zdaj je bilo že leto 1926 in vse je šlo tako lepo.

9. Poročil se je z učiteljico, ki je bila šestnajst let mlajša, in za medeni mesec sta se z vlakom odpeljala v Philadelphijo in tam preživela teden dni.

10. Ko je leta 1929 propadla borza, ga je to hudo zadelo, tako da se je moral odreči svojim bankam in špecerijski trgovini, ki jo je kdove kje mimogrede snel, vendar pa je še vedno imel ranč, čeprav ga je moral obremeniti s hipoteko.

11. Leta 1931 se je odločil, da se bo lotil ovčereje. Kupil je veliko čredo in bil je zelo dober s svojimi ovčarji. Z njimi je bil tako dober, da so ga zaradi tega opravljali po tistem koncu Idaha. Ovce so dobile neko grozno ovčjo belezen in so vse poginile.

12. Leta 1933 je kupil novo veliko ovčjo čredo in še podpihal opravljanje, ker je

bil še naprej tako dober s svojimi ovčarji. Ovce so leta 1934 dobile neko grozno ovčjo bolezen in so vse poginile.

13. Svojim možem je izplačal lepo doklado in se nehal ukvarjati z ovčerejo.

14. Potem ko je prodal ranč, mu je ostalo ravno dosti denarja, da je odplačal svoje dolgove in kupil popolnoma nov chevrolet, v katerega je posadil družino in se odpeljal v Kalifornijo, da bi začel spet od začetka.

15. Imel je štiriinštirideset let, imel je osemindvajsetletno ženo in hčerkico, ki je bila še dojenček.

16. V Kaliforniji ni poznal nikogar in bila je depresija.

17. Njegova žena je delala nekaj časa v sušilnici češpelj, on pa je parkiral avtomobile na nekem parkirišču v Hollywoodu.

18. Dobil je službo knjigovodje pri majhnem gradbenem podjetju.

19. Njegova žena je rodila sina.

20. Leta 1940 se je bežno lotil posredništva nepremičnin v Kaliforniji, potem pa se je odločil, da ne bo nadaljeval, in se je vrnil k tistemu gradbenemu podjetju kot knjigovodja.

21. Njegova žena je dobila službo blagajničarke v neki špeceriji, kjer je delala osem let; potem je pomočnik poslovodje dal odpoved in odprl svojo prodajalno, ona pa je šla delat zanj in še vedno dela tam.

22. Zdaj že triindvajset let dela kot špecerijska blagajničarka v isti prodajalni.

23. Pred svojim štiridesetim letom je bila zelo čedna.

24. Pri gradbenem podjetju so ga odpustili. Rekli so, da je prestar, da bi skrbel za knjigovodstvo. »Čas je, da izprežeš in greš na pašo,« so se šalili. Imel je devetinpetdeset let.

25. Vseh petindvajset let, kolikor so živeli v isti hiši, sta plačevala zanj najemnino, čeprav bi jo lahko bila nekoč kupila brez pologa, z odplačevanjem po petdeset dolarjev mesečno.

26. Ko je hodila njegova hči na gimnazijo, je delal tam kot hišnik. Videvala ga je na hodnikih. Njegovo hišniško delo je bila tema, o kateri so doma prav redko razpravljali.

27. Njena mati je obema pripravljala malice.

28. Upokojil se je pri petinšestdesetih in postal je prav previden alkoholik. Pil je desertno vino. Rad je imel viski, vendar si niso mogli privoščiti, da bi ga zalagali z njim. Večinoma se je zadrževal doma, piti pa je začel okrog desetih, nekaj ur zatem, ko je žena odšla delat v špecerijo.

29. Čez dan se ga je po tihem nalezal. Vinske steklenice je vedno skrival v kuhinjski kredenci in iz njih je pil na skrivaj, pa čeprav je bil sam.

Zelo poredkoma je delal scene in hiša je bila vedno pospravljena, ko se je žena vrnila z dela. Resda pa se je sčasoma navzel tistega preišljenega načina hoje, ki ga uporabljajo alkoholiki, kadar si zelo prizadevajo dajati vtis, da niso pijani.

30. Desertno vino je imel namesto življenja, ker življenja ni imel več kaj uporabiti.

31. Gledal je popoldansko televizijo.

32. Nekoč ga je po francoskem nebu spremljala mavrica, medtem ko je pilotiral avion iz prve svetovne vojne, opremljen z bombami in strojnicami.

33. »Popoldne je umrl tvoj oče.«

Donald Barthelme: Evgenija Grandetova

Balzacov roman **Evgenija Grandetova** (*Eugénie Grandet*) je izšel leta 1833. Grandet, bogat skopuh, ima edinko Evgenijo. Ta se zaljubi v svojega mladega brata Karla. Ko odkrije, da je ta finančno pogorel, mu posodi svoje prihranke. Karel odide v Zahodno Indijo, na skrivaj zaročen z Evgenijo, s katero naj bi se poročil ob vrnitvi. Minejo leta. Grandet umre in Evgenija je dedinja. Ampak Karel, ki se ne zaveda njenega bogastva, jo v pismu prosi, naj mu vrne svobodo: želi se poročiti z nekim bogatim dekletom. Evgenija mu da svobodo, odplača dolgove njegovega očeta in sklene zakon brez ljubezni s starim družinskim prijateljem, prezidentom de Bonfonsom.

– Enciklopedija knjižnih vsebin

»Oh, oh, kam pa gre stari Grandet tako zgodaj zjutraj, v diru, kakor da bi mu hiša gorela?«

»Na koncu bo pokupil vse mesto Saumur!«

»Mraza še opazi ne, z mislimi je vselej pri poslih!«

»Vse, kar stori, ima svoj pomen!«

»On pozna skrivnosti in misterije življenja in smrti denarja!«

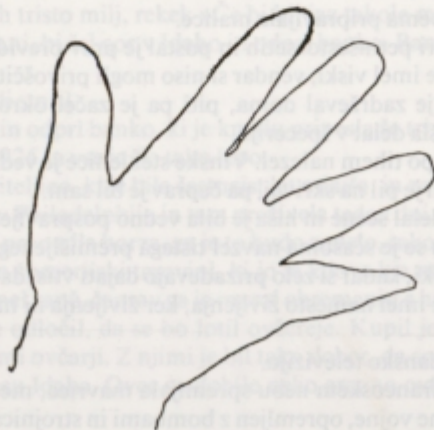
»Kaže, da bom tukaj v Saumuru kaj uspešen,« je pomislil Karel, ko si je razpenjal površnik.

*

Res veliko ljudi se zanima za vprašanje: kdo si bo pridobil roko Evgenije Grandetove?

*

Roka Evgenije Grandetove:

Pride prezident de Bonfons s cvetlicami v roki.

»Mati, ste opazili, da se družba, v kateri živiva, malce nagiba k . . . represiji?«

»Kaj pa to pomeni, Evgenija? Kaj pomeni to, ta čudna nova beseda, 'represija', ki je še nikdar nisem čula?«

»Pomeni . . . to je tako, kot če skleneš, da boš kaj storil, pa se vzdigneš s stola, da bi to storil, in narediš še korak, takrat pa se zaveš ledenih pogledov, uperjenih vate od vseh strani.«

»Ledenih pogledov?«

»Kar zadušijo ti želje.«

»O kakšnih željah govoriš?«

»O željah na splošno. O kakršnihkoli. To je cela, rekla bi, da bo prava beseda atmosfera . . . tendenca, ki jo kaže družba . . .«

»Raje sešij še nekaj blazinic, Evgenija.«

Del pisma:

. . . In zdaj je sam, uničen
izogibali in jaz sem tisti
ponižanja. Ah! Hotel bi imet
poslal v nebesa, k materi. Nes
eči Karlovi.

Poslal sem ti ga vendar
o moji smrti in njegovi bodoči
dober oče! Ne iztrgaj ga hipom
ubil bi ga. Na kolenih ga pro
bi ga kot dedič po materi mogel
je prošnja odveč; vedel bo, da
Stóri, da se odreče. Odkrij mu
sem mu jih jaz zakrivil; in če
reci v mojem imenu, da ni še vse
delo, ki je naju oba rešilo, mu
mu ga jaz odnašam; in če hoče p
očeta, naj odpotuje, naj gre v

»Prosim, dovolite mi, da se umaknem,« je rekel Karel. »Začeti moram dolgo in žalostno korespondenco.«

»Vsekakor, nečak.«

»Tu je slikar iz Pariza!«

»Dober dan, slikar. Kako vam je ime?«

»Ime, gospod, mi je John Graham!«

»John Graham! To pa ni francosko ime!«

»Ne, gospod. Američan sem. Moji letnici sta 1881 – 1961.«

»No, po videzu ste sposobni. Je tole vaša oprema, na strehi pošne kočije?«

»Tako je. To je moja oprema. To je slikarsko stojalo, moja paleta, in moja škatla z

barvami, v kateri so tako tube z barvo kot čopiči iz najfinejše kamelje dlake. V tej torbi tule imam nekaj oblek, ker pričakujem, da mi bo to portretiranje vzelo nekaj dni.«

»No, to je imenitno. Kako vam je všeč naša dežela?«

»Kaže, da je prav imenitna dežela. Rekel bi, da je v tej deželi mogoče veliko slikati.«

»Res je, imamo nekaj prav dobrih slikarjev. Zato pa tudi sem presenečen, ko vidim, da so poslali ameriškega slikarja in ne francoskega, da bi portretiral gospodično Evgenijo. Ampak prepričan sem, da boste delo opravili prvovrstno. Plačamo vas dovolj.«

»Drži, honorar je res zadovoljiv.«

»Ste prinesli kak primerek svojega dela, tako da bi videli, kako slikate?«

»No, v temle albumu tule . . . tole je portret Ellen West . . . tale je gospa Margot Heap . . . to je neki indijanski poglavar . . . Tole pa Patsy Porker . . .«

»Kako da so vsi križemgled?«

»No, na tak način pač ustvarjam. Ne vem, kaj bi bilo pri tem narobe. V naravi je to pogostno.«

»Ampak prav **vsak** . . .«

»No, pa kaj je v tem tako čudnega? Pač rad . . . tako pač slikam. Všeč mi je . . .«

*

»Po mojem mnenju Evgenije kot otroka niso dovolj crkljali.«

»Tudi Adolfa des Grassinsa niso dovolj crkljali!«

»Pa prezidenta de Bonfonsa?«

»Kdo bi se mogel pripraviti do tega, da bi crkljal prezidenta de Bonfonsa!«

»In Karla Grandeta?«

»Njegova zgodovina v tem pogledu ni poznana. Opaženo pa je, da se venomer **taplja**, tap, tap, tap, po laseh, po pogačici, tap tap tap tap tap tap. To nakazuje —«

»Ti otroci potrebujejo crkljanje!«

»Država bi morala crkljati te uboge otroke!«

»Tudi Balzaca samega so premalo crkljali!«

»Moški so bedaki!«

*

Evgenija Grandetova z žogo:

*
Karel in Evgenija razumeta drug drugega.

Pogovarjata se samo z očmi.

Ubogi strti gizdalin se umakne v kot in ostane tam v mirnem, ponosnem molku.

Ampak od časa do časa nežni, ljubkujoči pogled njegove sestrične

*
»Nič več masla, Evgenija. Ta mesec si porabila že celo četrtinko.«

»Ampak, oče . . . maslo je za Karlov éclair!«

*
Maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo
maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo
maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo
maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo
maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo
maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo
maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo
maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo maslo

*
Evgenija Grandetova se odloči, da bo umorila očeta.

*
Karel se odloči, da bo poskusil srečo v Zahodni Indiji – v najbolj nevarnem izmed
vseh podnebij.

*
»Na, Karel, vzemi tale moj denar. Tale denar, ki mi ga je dal oče. Tale denar, za-
radi katerega bo zagnal celega vruga, če odkrije, da sem ti ga dala. Rada bi, da ga
imaš ti, za finansiranje svojih podjetij v Indiji – v najbolj nevarnem izmed vseh
podnebij.«

»Ne, Evgenija, tega ne bi mogel. Ne bi mogel vzeti tvojega denarja. Ne, tega ne
bom storil. Ne.«

»Ne, resno mislim, Karel. Vzemi denar in ga uporabi v častivredne namene. Pro-
sim. Lej, tule je dukat, skovan leta 1756, pa še vedno sijajen kot sonce. In tu je ne-
kaj dublonov, vsak je vreden dva eskuda. In tukaj je nekaj sijajnih kvadrinov ne-
precenljive vrednosti. In tule v tej vrečki so tolarji in šilingi, pa srebrni funti in ba-
kreni polpeniji. Vsega skoraj šest tisoč frankov. Le vzemi, tvoje je.«

»Ne, Evgenija, ne morem vzeti tvojega denarja. Tega ne morem storiti.«

»Ne, Karel, vzemi moj denar. Moje skromne prihranke.«

»O.K.«

*
Da se tok dogodkov v okrilju Grandetove rodbine ne prekine, je treba obrniti po-
gled na operacije, ki jih je dobričnik izvršil v Parizu po posredovanju des Grassin-
sa. Mesec po bankirjevem odhodu je imel Grandet obligacijo na sto tisoč liber ren-
te, kupljeno po osemdeset frankov netto. Poročila na osnovi inventarja po njegovi
smrti niso prav nič osvetlila sredstev, ki mu jih je nezaupanje vdihnili, da bi me-
njal ceno obligacije za obligacijo samo. Mojster Cruchot je domneval, da je bila
Nanon nehote zvesto orodje pri prenosu kapitala. Ta čas je bila služkinja približ-

no pet dni zdoma, pod pretvezo, da mora nekaj urediti v Froidfondu, kakor da bi bil mogel dobričnik sploh kaj pustiti neurejeno.

Kar se tiče zadev hiše Viljema Grandeta, so se uresničila vsa sodarjeva pričakovanja. V Francoski banki so, kakor je vsakomur znano, natančni sezname o velikih pariških in podeželskih posestvih. Imeni des Grasins in Félix Grandet iz Saumura sta bili tam dobro znani in sta bili deležni spoštovanja, kakršno gre vsem znamenitim finančnikom, katerih bogastvo temelji na neizmernih posestvih brez hipotek. Prihod saumurskega bankirja, o katerem se je govorilo, da mu je ukazano zavoljo časti likvidirati hišo pariškega Grandeta, je zatorej zadostoval, da je spomin preminulega trgovca obvaroval stamote protestiranih menic.

Pečati so se odstranili v navzočnosti upnikov, ki

»Tu je petnajststo tisoč frankov, gospod,« je rekla Evgenija in izvlekla izza nedrj potrdilo in sto delnic Francoske banke.

Karel v Zahodni Indiji. Prodajal je:

Kitajce
Zamorce
lastovičja gnezda
otroke
umetnike

Fotografija Karla v Zahodni Indiji:

Pismo:

Draga sestrična,

Sklenil sem, da vzamem gđc. d'Aubrionovo in ne Vas. Nos ji v nekaterih okoliščinah pordeva: vendar sem odkril, kako naj je v takšnih trenutkih ne gledam – vse bo dobro. Če naj pridejo moji otroci na 8École Normale, je poroka bistvena; in

dolžni smo se žrtvovati otrokom, kajne? Čaka me sijajno življenje, to Vam skušam povedati, če se ne poročim z Vami, in zato se bom poročil s tem drugim dekletom, ki je nagnusno grda, vendar pa ima ugleden, četudi trhel položaj v aristokraciji. Zatorej sta zavezujoči obljubi, ki sva si ju izmenjala na klopi, v vsakem pogledu sporni. Kaj morem za to, če sem obenem zatrl Vaše upe? Deležni smo usode, kakršno si zaslužimo, jaz pa sem v Zahodni Indiji storil toliko slabega, da Vas bržkone nisem več vreden. Ker vem, da se bodo škodoželjneži v Saumuru nedvomno razveselili te novice, novice o tem, kako slabo sem se odrezal, Vas prosim, da potrpite z njimi, na ljubo

Vašemu nekdanj ljubecemu Vas
Karlu

*

»Sklenila sem, da dam vse Cerkvi.«
»Dohodek osemsto tisoč letno!«
»Tako je.«
»To bo ubilo vašega očeta.«
»Mislite, da ga bo ubilo, če bom dala vse Cerkvi?«
»Vsekakor.«
»Pri tej priči stecite po župnika.«

*

Stari Grandet se zgrabi za prsi in kapitulira. Osemsto tisoč letno! Kar sapo lovi. Smrt na lovu za sapo.

*

Adolphe de Grassins, neuslišani snubec Evgenije Grandetove, sledi svojemu očetu v Pariz. Tam postane ničvreden malopridnež.

Kenneth Bernard: Kraljica več

Možno je, da postajam suženj svojih fantazij. Sinoči: vroče. Žuželke: neverjetno nadležne. Posebno večje. Že tedne jih opazujem, preden ugasim luč; kot pajek čakam, preden jih usekam z muholovko, opazujem jih, kako obupno frfotajo, poslušam njihovo pobrnavanje, občasno me impresionira katera izmed tistih redkih, ki ubežijo, ko se splazijo prek trupel svojih sester. Včasih ubežijo, brž zatem pa tlesknejo ali cepnejo na tla in brenče poginejo od izčrpanosti. Ali pa odletijo tako lepljive, da se morajo, kjerkoli pristanejo, spet naprezati. Kakšna utegne biti potem narava njihove prikrajšanosti? Ko ugasim luč, se ponavadi umirijo, tako da spim brez težav. Ampak sinoči jih je vročina prignala do skrivnostnega vrhunca samorazdajanja in v temi so se brenče zaletavale v neskrite dele mojega telesa in se plazile pod odejo po mojih skritih delih. Opletal sem z rokami, včasih ves iz sebe, priznam, ampak še kar naprej so prihajale. Naposled sem, da mi ne bi šel čas v nič, prižgal luč, bral, dokler nisem bil omotičen, in potem poskusil spet zaspati. Pa se

ni obneslo. Ležal sem tam, buden, v znoju, dokaj vznemirjen. Takrat, med to torturico, me je obšla tista misel: **ali večje grizejo?** In skoraj nemudoma: seveda ne. Pa vendar, usta imajo in v ta usta lahko gre to ali ono, ta usta lahko spravijo kaj vase. Zakaj ne tudi človeškega mesa? Seveda, mogoče to tudi počno, le da tega ne čutimo. V tem primeru: zakaj? in kako zanimivo! Od večš so mi misli šle k drugim bitjem, ki bi lahko grizla, pa ne grizejo ali pa to počno brez vidnih posledic. Na primer, žabe (in krastače). S tako velikimi usti. Z zobmi? Verjetno ne. Samo dolg svitek švigajočega jezika. Vsekakor pa so to usta. Kako bi bilo čutiti te vlažne dlesne na, recimo, prstu? Mati, žaba me je ugriznila, samo da se ne vidi. (**Kaj se ne vidi?**) Zakaj tako velika usta, če gredo noter samo male žuželke? Žaba bi **morala** imeti zobe. Pa čebele. Čebele pikajo, res je. Ampak poleg žela imajo tudi usta. Koga je že ugriznila čebela? (**Ta** bi bil nekaj posebnega). Kar se tuhtal, sem omenil ženi (ki je prav lepo spala), in rekla je, da gre za fantazije seksualne bojazni. Žaba (in večša in čebela) da so simboli ženskih genitalij. Prav učena je postala, govoreč o kožuščku pri večšah in čebelah, o kreketu žab, o močvirjih in panjih, pa o nektarju, o želih in o še čem, kar se mi je posrečilo pozabiti. Ni mi bila v ne vem kakšno pomoč. Me je zafrkavala? Ali pa je to počela celo **iz hudobije**? Pa tudi, kaj naj počnem z osrednjo podobo njenih pripomb, ki jih je kar stresala iz rokava? Namreč, če je spolovilo moje žene žaba (ali večša ali čebela – ali ima **polž** zobe?), **kaj je potem moja žena?** Pravzaprav to zastavlja veliko več vprašanj, kakor pa nanje odgovarja. Skrajno vprašanje je tole: bi bilo v resnici karkoli narobe, če bi mislil, da je ženino spolovilo žabja usta? Ali večšina? Ali čebelja? (Ona bi brez dvoma odgovorila: zakaj si dajem opraviť z njo, ko pa je še toliko žab v mlaki?) Še drugo vprašanje: je mogoče, da bi se **njej** zdelo, da ima žabo med nogami, in če je tako, kaj sem jaz? (Ali bolj natančno, če je moje spolovilo žuželka za njeno žabo, **kaj sem potem jaz?**) Naposled je tu seveda še vprašanje, od kod sploh prihajajo večše. Navsezadnje imam na oknih **mrežice**. Podnevi večš ne vidim nikjer. In **nje** očitno ne motijo. Zdaj je avgust, tako da bodo minili še tedni, preden se bo shladilo. Vem, da kresnice vmrgolijo sredi avgusta in potem kmalu izginejo. Glede večš pa ne vem. Veselim se že snega in ledu, ampak ostaja vprašanje o jajčecih in kosminastih rečeh, in nanj hočem odgovor. Ampak o tem ne bom spraševal žene, ki ima očitno čisto svoje pojme o tem. O katerih si bom še moral priti na jasno.

OPOMBE

¹ Ali dejavnost večš res pojenja, ko ugasne luč? Ali pa je samo ne opazim več, ko tonem v spanec? (Je mogoče še kak **drug** odgovor?)

² Kakšna čudna izraza: »neskriti in skriti telesni deli«. Skriti: genitalije, ritnice, popek, prsi, bradavice, pazduhe – seksualna ropotarnica. Ampak **hrbet?** **oprse?** **rame?** Ste kdaj videli zares neskrto **ramo**? Ali pa **ušesno mečico**? Jezik je, bi rekel, skrit telesni del. In seveda reči, kakršni sta jetra in hipofiza. Polipi: neskriti posredno. Pavijani vam prav radi razkazujejo svoje zadnjice. In često so čedne purpurne barve. Moja ljubezen je purpurna zadnjica. Civilizacija je prima. Itn.

³ Glede velikosti žabjih ust: če bi imela zobe, bi lahko jedla krompir.

⁴ Če bi imeli **genitolije**, bi lahko tukaj imel lepo rimo: **simboli genitoliij**.

⁵ Štorklje, čaplje, ponirki itn.; aspiracije v zvezi z.

⁶ Sneg in led. Zdi se mi, da bi moralo biti tu kako vprašanje. Ali odgovor.

Literatura je način gledanja na svet. Izbrani zgledi inovativne proze ponazarjajo način gledanja na svet, ki je razpadel in v katerem je pisatelj že umrl. Vsem avtorjem inovativne proze je skupna volja, da bi ta svet spet sestavili, in to se jim posreči s čarovnijo, v kateri se njihova epistemologija izkazuje kot sam proces pisanja. Bolj preprosto: pisanje je spoznavanje. Na srečo je spoznavanje mogoče najzanimivejša dejavnost, s katero se ukvarja človek. Zato banalnosti tega »odštekane« sveta učinkujejo kot nekdanji najbolj žlahtna pisava. V epistemološki igri, v kateri je vse dovoljeno, triumfira zgolj bralec, ki kar strmi nad svežostjo percepcije in oblikovnimi inovacijami, kakršne zahteva zbanaliziranost sveta. Temu smo priča tako pri Evgeniji Grandetovi Donalda Barthelma (roj. 1931), ko prepušča Balzacov roman tistemu procesu, ki vse bolj razkraja svet, kot pri Losangeškem avionu iz prve svetovne vojne Richarda Brautigana (1935), ki sestavlja fragmente svojega tasta v celovito biografijo. Banalnost zadobiva pomen skritega smisla, po katerem se sprašuje Kenneth Bernard, sicer dramatik, ali pa pogube, tako kot pri zahrbtnem preizkusu pesnika W.S. Merwina (1927). Izmed razpok, ki jih skušajo zakrpati, pa seveda ne glede na današnjo nemočno epistemologijo preseva zgodovinska skušnja človekovega spoznanja, bodisi ironizirana bodisi lamentirana. Na to opozarjamo še posebej zato, ker je tudi ta apriorna izkušnja del ozadja, na katerem lahko inovativci čarajo svežost svojih kontrastiranih domislic in raziskav, in se kot takšna kaže za neogibno dediščino, za podstat inovacije. Skratka, inovativci poznajo vse prejšnje, preden se prepustijo neznanju zdajšnjega. Mogoče je prav v tem bistvena razlika med inovacijo in pa maniro tako imenovanega eksperimentalnega pisanja.

Branko Gradišnik

Esej

prof. Janko Glavar Grobnica Milana Kleča

Pravijo, da ni nikoli prepozno.

Ali je potemtakem vedno prezgodaj? Ne glede na to, ali izjema s tem postaja pravilo ali pa je ravno narobe, se oglašam s prigodniškim zapisom, čeprav sem Milana Kleča poznal bolj površno in mi je po njem ostalo zgolj nekaj dvoumnih in izmikavih vtisov: kako pred davnimi leti sodelujeva v pijanskem pretepu, ki nama obema koristi; kako v svojem večnem dopetnem plašču igra nekega rahlega jutra na Savi nogomet; kako ob predstavitvi svoje pesniške zbirke¹ zavrne njeno likovno opremo in napove, da se bo posvetil slikarstvu . . . ne govorim torej iz vzgibov, ki bi mi jih porajalo dolgoletno prijateljevanje, kakor nemara pričakuje bralec, in tudi ne iz pietete ali gole simpatije – čeravno moram priznati, da me je pritegoval njegov spotegnjeni, robato žalobni in, skoraj bi lahko rekel, wildovski² obraz (ki je nekoliko spominjal tudi na megalite z Velikonočnega otoka in klical v spomin vero v prihod brezbriznih božanstev), ko sem ga videval, kako se ozira iznad glav mimoidočih na tej ali oni izmed večno obljudenih ulic v Centru, na Nazorjevi ali Čopovi. Tudi ni poglobitni razlog, ki me je napeljal k pisanju, Klečevo omahovanje med askezo in nezmernostjo, volja, s katero je zdaj hodil mimo obojega sveta in zdaj spet hlatal po njih, ali odločnost, s kakršno se ni menil za to, kaj si bo o njem mislila naša srenja, dasi je vse to brez dvoma prispevalo k dejstvu, da pri literarnih urednikih ni bil najbolj priljubljen. Ne, k temu zapisu me je pripravila pravzaprav nesmiselna usoda tolikernih Klečevih predhodnikov, ki so jih spoznali za umetnike šele dolgo po njihovem času. Ukaniti nameravam to pravilo, ki je, kot nam kaže zgodovina, malone neizbežno, kadar gre za umetnika, čigar svet je nov in samosvoj, viden v novi in samosvoji luči. Zakaj takšen umetnik je Milan Kleč.

Kleč je sicer precej objavljal – kot prozaik se bom omejil na obravnavo njegove proze, nedvomno pa je tudi, da je imela njegova poezija večji odmev – ampak njegova prozna zbirka **Briljantina**³ je ostala povsem prezrta. Tudi posamezne zgodbe, ki so izhajale v različnih revijah, niso doživele pohvalne ali vsaj kritične obravnave. In ker je zdaj že docela jasno, da se Kleč sam ne bo potegoval za kakršnokoli slavo, mi vest ne dovoljuje, da bi se pridružil zaroti človeške brezbriznosti. Dodatna spodbuda mi je prepričanje, da je literatura poglobljanje razumevanja sveta.

Klečev literarni svet je zlahka prepoznaven in v skladu s tem seveda izviren in avtorski: v ta svet je prvič resneje stopil kot še ne dvajsetleten mladenič s **Kravico**, napisano leta 1975. Zgodba jasno kaže mladeničevo voljo, da bi z magijo domišljije preoblikoval svet, in je za razumevanje Klečeve umetnosti izjemno pomembna. Svet, ki ga zarotuje Kleč s svojo poetično čarovnijo, je svet prvineke nedolžnosti, svet materinega mleka, svet, v katerem je vsak pogled roža. Kravica Liska, ki jo Kleč v zgodbi pusti pri Jaši Zlobcu, da vsa Zlobčeva družina potem v zadostnosti toplega mleka leži še mesece pod vimeni, dokler se ji v nedolžni imaginaciji ne pridružijo še prijatelji Kleč, Detela, Šalamun in Medved, vsi pesniki, vsak s svojo nedolžno čarovnijo, je še neodstavljena dojka matere narave.

Ampak ali domišljija lahko tako poplemeniti svet? Je čarovnija, pa četudi v literaturi, sploh mogoča? Kleč namreč raste v naš ozki svet, zaznamovan z značilnimi travmami in tabuji. Že v **Babi** iz leta 1972 smo lahko našli sindrom slovenske matere oziroma njenega »lika« z vsemi protislovji, od svetniškega obstreta pa do falšnega lasu, ki se ji kakor kača vzdiguje vrh glave. Tudi Kleč mora torej, vsaj v proznih delih, računati z resničnostjo sveta – tega pa ne mara. Poglejmo, kako v **Zimski pokrajini** iz leta 1972 poskuša ubežati, ko ljubico, ki bi jo moral zapeljati, raje prepusti krempljem neznanskega taščičjega samca, ki ga je porodil Klečev travmatizirani strah pred odgovornostjo. Klečeva prvotna nedolžnost se je z vstopom v svet odrasle odgovornosti sprevračala v zanikanje dolžnosti, v izmikanje pred odraslostjo. Ta nedolžnost torej kljub dobremu namenu ne zadošča kot temelj pesniškega sveta. V zgodbah samih uhaja v neodgovornost, hraniti se začne umetno, začne se omamljati in mrtvičiti. Sveta, kakršen je, Kleč ne mara videti, ker se boji za svojo nedolžnost. In tako ostaja svetu dolžen svoje sodelovanje v njem. Skratka, Kleč je pripravljen na vse, samo da bi ohranil nedolžnost. In tako svojo nedolžnost skrije onkraj ne-dolžnosti.

Po eni strani je ta nedolžnost, ki je neodgovornost in jo sestavljajo naivnost, nerazumevanje, zapiranje oči pred dejstvi, zatekanje v omamo, nevarna, saj mu onemogoča, da bi zrl prav v srčiko sveta, in ga v svetu, ki terja prizadevnost in sodelovanje, izpostavlja nevarnim nesporazumom. Po drugi strani je vendarle treba nemudoma priznati, da je prav ta drža temelj umetnika v njem, nuja, brez katere bi bil Kleč najbrž zgolj povprečen umetnik. V svoji prostodušnosti si je namreč izbrusil čist, nelep in že kar nemogoče preprost in brezobziren jezik. Ta jezik govorečega sicer ovira pri razmišljanju, brani mu razčlenjati, razbirati, analizirati, skratka, onemogoča mu zavestno umovanje, ampak obenem mu postaja orodje za zapisovanje nedomišljenega, nerazumljenega, nedognanega. Z drugimi besedami, ta na videz okorni jezik je najbolj gibko orodje pri izrekanju neznanega in nezavednega v človeku, v Kleču.⁴

Tako jezik omogoča Kleču nemoč, ki je moč. Če bi bila to samo literatura – se pravi, če hkrati ne bi šlo za temeljno načelo, na katero je oprto videnje resničnosti – potem bi bila samosvoja po tem, da v njej ne avtor ne junak ne bi vedela, za kaj gre. Literatura v tem smislu je malone ideal, saj deluje s pomočjo »črne škatlice«, po kibernetični metodi, po kateri je bistven rezultat, ne glede na naše nepoznanje

procesov, ki pripeljejo do njega. Takšna »črna škatlica« je seveda tukajčlovek.

Kleč v svojih zgodbah spet in spet za hip uzre in hkrati prezre resnico, spregleduje jo v obeh pomenih besede hkrati. Tako v **Ali se zaradi tega ne vozim več z vlakom**, kratki zgodbi iz leta 1981, opisuje alkoholikov prvi delirij, ki pa ga alkoholik ne opaža kot takega. Poglejmo si prizor поблиže. Glavni junak skuša po hudem in nezmernem popivanju uiti svoji slabi vesti. Zdaj čaka na vlak v neznanem kraju, kjer se je znašel na begu:

»... Za ovinkom se je začulo sopihanje in rahel veter je prinašal oblake sopare... Izza ovinka je prisopihal po tirih medved. Prav ste me slišali. Izza ovinka ni prisopihal noben vlak, temveč orjaški medved. Kar so me noge nesle, sem jo ucvrl v gozd, se ustavil šele za smrekami. Pogledal sem proti postaji. Medved je malo počakal, kot počaka tudi vlak. Saj je bila končno postaja. Potem pa, kot da bi bilo dovolj postanka, jo je od-sopihal naprej in se izgubil za ovinkom...«

Kleč ne reflektira, noče reflektirati, pa vendar:

»Nikogar nisem speljal na led, ko sem najavil, da se zaradi tega ne vozim več z vlakom, pa četudi je to čista resnica.«

V stavku je zajet paradoks. Na eni strani trditev, po kateri je čista resnica, da se junak ne vozi več z vlakom zaradi medveda (ali njegove prikazni). Na drugi strani pa, da ta čista resnica ni nikogar speljala na led – se pravi, da je ta čista resnica obenem laž. V sintezi je to seveda mogoče – junak je medvedovo prikazen raje povezal z vlakom, kot pa da bi jo s pijačo. Gre torej za vprašanje, kaj ti je ljubše. Resnica je zamolčana, vendar očitno ni neznana, sicer avtor ne bi sklepal zgodbe z namigom:

»... ni pomembno, kako sem se kasneje znašel, ampak vsakemu vsaj približno prisebnemu človeku je jasno, da prekletu težko...«

Iz zgodbe v zgodbo nahajamo to dvoumnost, ki nastaja spričo tega, da nam junak pripoveduje resnice, ne da bi sam hotel slišati zanje, tako da se nam razodevajo v svoji prikritosti. Zato mora biti Klečev svet poln šifer, simbolov, optičnih in situacijskih namigov. V tem je paralelen svetu naivnih slikarjev, le da v njegovem vznikajo še bolj fantazmagorični pojavi. Baloni spodrinejo moškega tekmeca pri ženski, ker jo lahko zadovoljijo bolje od njega (**Baloni**). Topel dom je hkrati »kupleraj«, krepostna žena pa kurba (**Majda**). Ženski v sladostrastju nabrekneti dojki do velikosti Šmarne gore (in Grmade) in postaneta smrtonosna past za moške, ki ju ljubkujejo (**Diverzija**). Čarodej pride v osnovno šolo, da bi imel nastop, tam pa mu zborček osnovnošolčkov pokaže nedoumljivo umetelne čarovnije in rokohitr-ske spretnosti (**Taksist**). Reka se spremeni v prapčiča (**Pterodaktil ali ramforinh**). Galvaniziran delavec se spremeni v demonski kip (**Saboti**). Velikanska taščica od-nese junakovo dekle (**Zimska pokrajina**). Junak prepozna v glavici svojega spolne-ga uda kriminalčev obraz s tiralice (**Fotorobot**). To je zares svet, podoben Carini-

kovim ali Generaličevim sanjskim prizorom, sploh vsej predrzni in čudoviti mešanici realnega in magijskega od Altamire do Chagalla, tej mešanici, ki zmore magijo prav zaradi, kot kaže, revščine svoje realne plati.

Lahko bi torej mirno trdili, da je Kleč žlahten **naivni literat** in da pomeni v okviru naše književnosti nekaj takega kot Generalić v hrvaškem slikarstvu. Ampak ali nam je to dovolj? Ali se bomo zadovoljili s tem, da kot naivca opredelimo umetnika, ki se sam noče opredeljevati za naivca?

Marsikatera zgodba, na primer **Baloni**, nam kaže namreč Kleča kot moralističnega pisatelja z jasno vednostjo o tem, kaj je prav in kaj ne. To se seveda sklada z njegovo željo po nedolžnosti, in enako tudi z njegovo vpetostjo med zdržnostjo in omamo, bodisi nadomestno, v alkoholu, ali zaresno, v ljubezni. Tema dvema omamama namenja Kleč tudi največ zavestne, povrhnje pozornosti, zato ne moremo mimo zgodbe **Matere in hčere** iz leta 1982, ki nam podobno kot antologijska **Ne obračaj se** (to bomo analizirali pozneje) nakazuje, da je ljubezen tudi smrt.

Matere in hčere so **pièce de resistance** tega pisanja. Ob njih in v njih se rušijo tabuji, sesedajo se miti o slovenski ženi, o »liku slovenske matere«. V tej moraliteti (za koga nedvomno nemoralni) junak pripoveduje o petih incestnih razmerjih, ki jih je imel z materami svojih ljubic, dokler te orgije ne spelje v finale z nekrofilijo. Sledi pa značilen Klečev paradoks. Pripovedovalec – ki se izdaja zgolj za epskega posredovalca tuje izpovedi – popiše nekrofilski akt in potem pripominja:

»Mislim, da so bile to njegove /nekrofilove, op. J.G./ zadnje besede . . . Tako zadovoljnega možaka nisem srečal še svoj živi dan. Nekaj je gorelo v njem . . . takšne sreče na licih še nisem doživel . . .«

Doživel? Ali samo videl? Je to **lapsus linguae**, ki naj izda pripovedovalčevo vpletenost v nekrofilijo? Ali samo pisatelj **lapsus calami**? Je naivnost sploh lahko tako prostodušna?

Pripovedovalec potem popiše, kako se je sneg zgostil in strnil v postavo, ki je kot komtur iz Don Juana odpeljala nekrofila v neznano. Tako je pripovedovalcu ostalo ženičino truplo. Zdaj hodi od vasi do vasi in ponavlja nekrofilovo izpoved, v upanju, da bo našel ženičino vas.

Vaščani mu ne verjamejo in mu tudi ne morejo verjeti, vse preveč ekshibicionistične naslade je v njegovi pripovedi. Po njegovi reakciji na njihovo nejevero sprevidimo, da je sam nekrofil, o katerem pripoveduje. Hkrati pa občutimo njegovo nedvomno zgroženost nad takšno skrutitvijo.

Sreča in gnus obenem? Zakaj ne? Pravimo, da junaki ne vidijo, ker je bralcu očitno. Zakaj ne bi bilo tudi narobe?

Zakaj ne bi bili bralci slepi za tisto, kar je neogibno za junakove misli? Tako kot v

Taksistu, še bolj poglobljenem Klečevem besedilu iz začetka leta 1983, v katerem junak postane taksist, da bi se ognil delovni prisili, rutini, vsakodnevnemu urniku in dolgočasju, ko pa kot stranka sede v njegov avtomobil čarodej, ki se je za svoj poklic odločil iz istih nagibov in ki mu pove (tu že omenjeno) zgodbo o svojem poklicnem polomu na šoli, Kleč končuje pripoved takole:

»Tako mi je govoril potnik. Prispela sva do kavarne, kamor je bil name-njen. Ustavil sem se in pritisnil na taksimeter, ki je pokazal dvajset jur-jev. Avtomatično sem segel v hlačni žep in izvlekel dva stotaka. Bil sem popolnoma prevzet od njegove pripovedi. Zato sem se z roko še enkrat vrnil v žep in mu izročil še pet jurjev napitnine. Odprl sem vrata taksija in izstopil ter se napotil v kavarno. Slišal sem še, kako so zacvilile gume, ko je naglo speljal. Ves sesut od njegove pripovedi sem poiskal prost se-dež. Prišel je natak in naročil sem malo pivo.«

Taksist je že zapis jungovskega »nočnega potovanja«, v katerem se v človeški »črni škatici« pokaže neizrekljiva resnica in odredi njegovo življenjsko pot. Dva človeka sta si izmenjala identiteti. Čarodejeva izkušnja je v resnici taksistova. Čarodeju ostaja upanje, taksist je »sesut«. Tisti, ki mu je izkušnja koristila, je izgubil. Ampak taksist se nič ne ozira. Kot se zdi, mu zadošča »nočni skok«, ki bo v na-slednjem hipu, ob malem pivu, že pozabljen.

Dokončno je Kleč dozorel v zgodbi, ki je že s pomenljivim naslovom **Ne obračaj se**⁵ ujela bistvo dotedanje Klečeve hoje skozi življenje, tega simultanege uziranja in pozabljanja, v katerem ni prostora ali časa za preudarek. V njej se prvoosebni junak nameni na nekem našem otoku preživeti počitnice, na katerih naj bi se proti siceršnji navadi držal načela vzdržnosti:

»Nobene ženske s sabo, sem si zabičal . . . Tudi napil se nisem še prvi dan, ker v takšnem primeru potem obvezno popivam, dokler mi ne po-teče rezervacija . . .«

Dan pred odhodom, potem ko se ob vrnitvi z ogleda solin znajde na pokopališču, na katerem so vse grobnice skrivnostno odprte in prazne, pa ga pograbi strastna želja, da bi izkoristil to enkratno priložnost in spolno občeval v grobnici. Iskati začne primerno partnerko in pri tem ne opazi, da so v resnici drugi izbrali njega. Iz besedila je namreč očitno, da ga je gospodinja namenoma »usmerila« na pokopališče, da mu je natak podtaknil žganje in da so se šahisti nalašč usedli za njegovo mizo. Tega ne sprevidi kljub (tudi njemu) nedvomnemu dejstvu, da je nudistka, ki si jo je »izbral« za partnerko, v šahu »očitno . . . zmagovala zaradi tega, da se je lahko srečala« z njim. Ali pa vendar? Kleč je kot vselej izmikav, ko pravi:

»Nudistka je bila moja. Ali pa sem bil jaz njen.«

Klečeva in junakova vednost nasploh je sestavljena iz tega spletanja nasprotnih si viđenj. Tako na primer pravi:

»Samo gledal sem jo in se zahvaljeval nebu za to pošiljko. Ker samó nebo mi jo je lahko poslalo.«

In hip zatem, ko se mu stisne v naročje in se znajde v njej, tako da začneta spolno občevati v morju, »leglu življenja«, kot pravi junak, ko ta element primerja z grobnico kot »leglom smrti«, se začno v njem zbujati čustva, ki jih je »že davno pozabil«. Kakšna čustva so bila to? Nedvomno gre za obujeno vero:

»Nekomu bom moral plačati mašo.«

Klečev junak postaja v »leglu življenja«, medtem ko ekstatično spolno občuje z žensko, »ki je očitno prihajala iz nekje povsem drugod«, v »določenem smislu ver-nik«.

Pa vendar logike v teh namigih ne izpelje do kraja. Ali se res ne zaveda, s kakšnimi magijskimi motivi je povezano popularno nudistično gibanje, ki si nadeva videz racionalnosti? Se zaveda, da nagost odganja zle duhove? In ko izraža hvalež-nost nebu, kako more hkrati pomisliti, da vse skupaj, namreč kamping na poko-pališču, svetilke in glasba transistorjev v grobovih, sanitarije v kapelici, pomeni

»samo napredek turizma«?

Klečev junak seveda ni tako naiven – ampak k temu se povrnemo pozneje. Zdaj si pogledajmo drugi obraz tega neba, ki bi se mu Klečev junak najraje zahvalil, obraz iz zgodbe **Pterodaktil ali ramforinh**, napisane verjetno konec leta 1982, v kateri se odprava lovcev na ptiče bliža planoti, ki je »dajala občutek, ko da se z njo pokraji-na konča. Kot da bi bilo za njo samo nebo«.

Tam je tudi reka, ki teče pod vrkami:

»Povsem navadna reka, samo če sedaj razmišljam, je bila v toliko nena-vadna, ker se mi dozdeva, da je tekla nekam visoko. Ponavadi so reke v nižinah. Nočem reči, da je tekla čez vrhove gora, kot kakšna meja, a vseeno.«

Zdaj začne nebo napovedovati spremembo:

»Nebo je zadrhtelo. Najprej je postalo krvavo rdeče, kar bi lahko pome-nilo sončni zahod, kar pa je bilo za tisti dan vsekakor še dosti prezgodaj, potem je postalo rumeno, sivo, črno, belo . . . Priklatil se je tudi veter. Potuhnjeno je zavijalo. Udarilo je tudi nekaj strel.«

Reka potemni in se preobrazi v velikanskega ptiča.⁶ Ptičarji se zaman bojujejo z njim. Vse že davno mrtve in nagačene ptice, ki so bile emblemi ptičarske vasi, oži-vijo in uprizorijo vnebovhod.

To pranebo torej, ki še vedno zmore ustvariti življenje iz vode in ki obuja mrtve, je v **Ne obračaj se** poslalo našemu junaku na pot prekrasno nudistko, ki živi v grobu. Po orgiastični noči z njo se junak, ki »vedno bolj (razume) smisel teh pokopališč«, mora posloviti od nočne ljubice:

»Kmalu sem se moral odtrgati od nje. Moral sem spokati, poravnati račune z gospodinjo in pohiteti na ladjo. Nudistka me je pospremila iz grobnice do vrat pokopališča. Poljubljala me je v slovo in me ganjena in iskrena svarila, naj se ne obračam. Nisem se obrnil. Tako lepih počitnic še nisem preživel.«

Junak se torej ni obrnil. In tu je ključ do razumetja: kaj bi se zgodilo, če bi se obrnil?

Literarni junaki se na tem dobro znanem in nadvse kočljivem mestu obrnejo – spomnimo se Orfeja⁷ ali Lotove žene. Klečev junak ne. Ta zdrži svojo naivnost, ki je v tem trenutku brez dvoma strašno in pekoče breme. Kakor da ne ve, kaj je zamudil, kakor da ne ve, da je pogled nazaj poguba, pogled naprej pa izguba.

Ali ravna tako v strahu? Po vsem, kar je doumel? Če bi bil stavek zadnji v pripovedi, potem bi ga mogoče še lahko imeli za prefinjeno ironijo, za obsodbo, ampak ne, naslednji, zares zadnji stavek, ki je kot iz osnovnošolskega prostega spisa o počitnicah, s svojo samozavestjo nepreklicno prekrije skrivnost iz grobnice. Zdi se, da je neizrekljivo – tisto, česar oči ne smejo uzreti – za vselej potonilo v obrabljeno frazo kakor v mulj.

Česa potemtaka ni smel videti junak? Je šlo res samo za že v antiki znano pot iz pod zemlje?

Odgovor lahko slutimo iz zadnje zgodbe, ki jo je Kleč napisal decembra 1983, torej že po vrnitvi iz grobnice. Imenuje se **Kako da sem se šele danes spomnil** in v njej je prikazano novo stanje zavesti, stanje po resničnem koncu nočnega potovanja.

Črtica je skrajnje preprosta in presunljiva. Junak se spominja vožnje z vlakom. **Ne ve, kako da se je šele zdaj spomnil** tega pripetljaja, čeprav se je **šele takrat** začelo njegovo življenje – življenje, ki ga dolguje družinici, s katero je popotoval. (Potemtakem se je vendarle šel vozit z vlakom! Potemtakem je premagal strah pred medvedom, beg pred slepilom! Ali pa je ta vožnja še od prej?) V kupe stopi družinica, namenjena na kopanje. Kleč pravi (in si v prvem izmed naslednjih stavkov izreče pač zaslužno priznanje):

»Pravi mojster bi moral biti, da bi znal tako sila preprosto opisati potovanje, kot je bilo preprosto. Vsekakor pa moram poskusiti:

Hčerka in sinček sta nenehno zrla skozi okno in kaj jaz vem kolikokrat sem slišal: Kako je lépo. O, kako je lépo! – Očka in mamica sta spremljala njune poglede in večkrat tudi sama pristavila: Kako je lépo. O, kako je lépo! – Ne vem, koliko časa je trajalo. Sedel sem negiben in ves dolgočasen. Kot napol mrtev sem se počutil, dokler se nisem tudi jaz zagledal skozi okno v bežečo pokrajino in dokler nisem še jaz najprej plaho zajeceljal, potem pa pogumno nadaljeval: Kako je lépo. O, kako je lépo! –«

Ob koncu potovanja junak odkrije, da ni bežala zgolj pokrajina, marveč tudi čas – vožnja je minila hitro, v svetu zunaj pa je minilo več dni! Junak je spet izmikav,

spet nam tega, kar vidi, ne opisuje kako drugače kot »bežečo pokrajino«. Prav ima: uzreti jo bomo morali sami. On pa je nedvomno uzrl življenje samo v vsej njegovi nepopisni lepoti.

Pa vendar, kako da se je šele zdaj, leta pozneje, spomnil tistega, kar je bil nagonsko vedel že ob svojem nedolžnem prihodu na ta svet in česar tudi v davnem letu 1975, kot nam kaže **Kravica**, zagotovo še ni povsem pozabil, sicer ne bi bil hrepenel?

Zen nas uči: »Najprej je gora gora in voda voda. Potem je gora voda in voda gora. Na koncu je gora gora in voda voda.« Že, ampak ne ista gora, ne ista voda. Je gora in voda, ki se je preobrazila, ki se je udeležila skrivnosti sveta. Tako je tudi Kleč v **Kako da sem se šele zdaj spomnil** pripotoval na sklepno in nekdanj izhodiščno točko svoje poti, na lepem spet nedolžen, čeprav je videl grobnico in nudistkin obraz, in v svoji vedeči lahkotnosti, ko kakor da so z njega odpadla vsa bremena strahov in krivd, zadobiva čarovne moči tistega, ki celi rane, postaja naposled spet enak kravici Liski in otrokoma iz črtice. Končno se je ozrl in uzrl vse, kar je kdaj spregledal. Ni več nedolžen in zato ni nič več dolžen.

Tako. Konec je poti in h koncu se bliža moj poskus, da bi prebral Kleča.⁸ Pa odgovor? Kako da se je spomnil šele zdaj, šele po doživetju na otoku, na pokopališču, v grobu?

Ni se obrnil, ni se oziral, poslušal je nudistkino prošnjo, saj takrat je imel svojo ljubico že v sebi. Gledal jo je z notranjimi očmi. Vedel je, da se je ljubil s smrtjo samo, da bo odslej zaznamovan z njenim poljubom, smrtnik, ki ne bo nikoli več zakril svoje ranljive nagosti. Magična izkušnja ga je pobožila v umrljivo, golo človeško bitje. Zavedel se je, da je umrljiv, to je njegovo ljubezensko dozoretje: tam na pokopališču je umrl.⁹

Pred očmi si obnavljam prizore v tej prijazni, topli, domači grobnici, ki je bila kot sobica iz študentovskega naselja. Leglo življenja in leglo smrti. Seme življenja in seme smrti. Je vedel, kaj daje, kaj pa prejema? In da drug drugemu dajeta in da je življenja vse več, kolikor manj ga je, in da se nimamo česa bati?

Zdaj vsekakor ve in srečen je. Njegovo umrljivo telo še hodi naokrog: ni dolgo, kar sem ga videl, ko se je peljalo na kolesu nekam proti Poljanam.¹⁰ Ampak Kleč je skusil grobnico, »mala smrt« orgazma se je spojila z ono drugo, in šele zdaj, ko je mrtev, je v resnici živ. Mu bo treba še kdaj kaj napisati, potem ko je videl, kako je lépo? Zdaj ko se je spomnil? Videli bomo. Nič več mu ni treba – in vse mu je mogoče. Vidim ga prežarjenega, za vselej presvetljenega (in obenem nič boljšega kot prej, bi rekel zenovski modrec), otrplega od svetlobe prerodenja tam v vodi brezbrežnega morja, v grobnici pod zvezdami brezbržnega neba, v objemu brezimne nudistke, h kateri se mu ni treba nikoli več ozreti.¹¹

OPOMBE

¹ Milan Kleč: **Tavla**. Mladinska knjiga, Ljubljana 1981.

² Kleč ... Wilde ... Mrak ... Filip II ... neki amazonski domorodec, za hipec uzrt med listanjem po **Ljudstvih sveta** – njihovi (v mojem spominu) izmikavi

obrazi migetajo kot en sam obraz, odsvitan v tekočem času.

³ Milan Kleč: **Briljantina**. Celjski tisk, Novo Celje 1984. Ob tem banalnem in polizanem naslovu nemara ne bo odveč opozoriti na plemeniti, leskeči kamen, skrit v njem: res, že naslov je razkrivanje v zakrivanju.

⁴ K. G. Jung s svojo vero v sinhronost priimka in značaja bi se bil brez dvoma z veseljem lotil dešifriranja Klečevega priimka.

⁵ Zgodnje črtice avtor v **Briljantini** sicer datira, pri poznejših besedilih pa to opušča. Domnevati smemo, da je **Ne obračaj se** nastala jeseni 1983, saj je avtor po ustni izjavi Valentina Duše (z dne 13.1.1984) istega leta preživel dva tedna na otoku Pašmanu. Iz zgodbe razbiram kot časovni koordinati navedbi, da je na »letošnjih počitnicah« preživel »štirinajst dni«, in sicer v juliju (Cf. *ibid.*, str. 214). Zgodba torej ni mogla nastati pred avgustom 1983.

⁶ Klečeva ornitologija je tu strtih peroti predvsem zato, ker ne pterodaktil ne ramforinh nista ptiča, marveč pterozavra, se pravi, »krilata kuščarja«. Zato niti ni tako pomembno, ali je šlo za orjaškega pteranodona ali za povečavo komaj polmetrskega ramforinha: po ogromnih peresih, ki priplavajo izpod neba, je namreč jasno, da se junak moti in da gre za pravega ptiča (archeopteryxa?). Tako je tudi prav – kateri bog se bo kaj menil za bitja, ki niso ustvarjena »po njegovi podobi in sličnosti«?

⁷ V najstarejši verziji se Orfeju sicer posreči pripeljati Evridiko iz Hada. Vergil in Ovid pa poročata drugače: Orfej se je ozrl, ko je bil že skoraj zunaj, in zaradi tega izliva ljubezni jo je izgubil, zakaj spremenila se je v meglico in izginila v Had. Tokrat mu glasba ni pomagala, da bi si utrl pot k njej. Mogoče je poučno, da so ga menade bodisi iz poželenja ali iz jeze kasneje raztrgale na kosce. Utekla je le glava, ki je pokopana na Lesbosu, medtem ko je njegova lira zdaj ozvezdje.

⁸ Seveda je Kleča mogoče brati drugače. In celo takšno branje, kakršno je moje, ne izključuje možnosti, da bi se posvetilo drugim elementom te pisave. Ampak zdi se mi prav, da pišem o tistem, kar je zanimivo. In Klečeva proza je, čeprav tehnično negotova, kar se da zanimiva, često pa tudi, priznajmo, nesramno zabavna. Poleg tega v resnici **verjamem** v njegovo srečanje s smrtjo. Telesno je sicer nemogoče, dogaja se na papirju, vendar pa je **psihološko dejstvo** in to zadošča. Kleč pa je tudi fizično dejstvo.

⁹ Klečevo potovanje v oni svet ni tako naporno in nevarno, kot bi utegnili biti v kaki drugi kulturi. Dva tedna zdržnosti od žensk in žgane pijače, premagana skušnjava (ne da se premamiti zapeljevanju gospodinjinne hčere), posluš za nasvet starke (na pot gre na gospodinjin nasvet in se drži njenih napotkov), že vrojeno prepričanje, da se smrt stika z ljubeznijo (iz tega vznika njegova strastna, »nekrofilska« želja po spolnem občevanju v grobnici), pravilno ubrana pot k solinam (sol odganja demone) in potem čez hrib k pokopališču, zatem pa intoksikacija (žganje, boj in ples šahovskih figur), spolno posvečenje v morju (simbolu plodnosti in podzavesti), nekaj poguma, da drži besedo, zleze v grob in nič preveč ne sprašuje, to je vse. Veliko težje je, na primer, priti v Nai Thombo Thombo, oni svet na Fijiju, kamor pride le malokatera duša, ker na poti preži nanjo toliko nevarnosti. Na primer, duša mora imeti s sabo kitov vos (žalujoči ga stisnejo truplu v dlan). Z njim mora zadeti neko drevo ob poti. Če zgreši, se mora vrniti v grob. Če zadene, gre naprej na kraj, kjer mora počakati duše zadavljenih žen. (Samce demoni vselej dobijo). Potem gre duša v spremstvu svojih žen naprej, ves čas pa se mora spopadati z demoni. Če jih ne premaga, ga požrejo. Naposled pride do planine, kjer ga zaslišijo. Po zaslišanju ga bodisi pošljejo nazaj na ta svet, kjer ga potomstvo poboži, ali pa ga pahnejo v morje, ki je pot do zadnjega bivališča. (Podobno kot Klečevo pokopališče na Pašmanu je tudi Nai Thombo Thombo resničen kraj, kamor drži res-

nična pot skozi resnično mesto. V tem mestu si vsa hišna vrata stojijo nasproti, da ne bi begala že tako zbeganih duš. Prebivalci pazijo, da na tleh ne bi obležal kak oster predmet, ki bi lahko ranil popotno dušo.)

¹⁰ Poljane . . . Nazorjeva . . . Čopova . . . Center – po vsem povedanem se mi zdijo to nadvse pomembne in malodane usodne točke na vztrajnem popotovanju v oni svet, popotovanju, ki se ga udeležujem skupaj z vami, ki živite v Ljubljani. Srečno.

¹¹ Res se mu ni treba več ozreti, res pa je tudi, da mu to tudi ni več mogoče. Priložnost je priložnost prav v tem, da jo lahko zamudiš.

Obdelajmo kolikor toliko skrbno zdaj še možnost, ki se ni uresničila, namreč da bi se obrnil, in si poglejmo, kakšne bi bile posledice takšne odločitve. Ker so posledice odvisne predvsem od tega, kaj vidi ali česa ne vidi, so možnosti dokaj raznolike: oglejmo si jih po vrsti.

Prvič, izkaže se lahko, da sploh ne gre za to, kaj je za njegovim hrbtom, ampak za moralo prepovedi in njene kršitve. Ne glede na to, kaj Kleč zagleda: ker se je ozrl, je prekršil pravila in za vselej ostane v grobnici. Tudi v metafori: smrt je tako videl šele ob koncu življenja, spoznanje je prišlo prepozno. Tako se zgodi, če ga smrt zadrži.

Drugič, lahko se seveda izkaže, da se ne zgodi nič, da torej skrunjenje skrivnosti ne kliče maščevanja. V tem primeru je odsotnost maščevanja maščevanje samo. Kleč vidi nič, in iz tega nič ne nastane niti nekaj niti nič. Smrti kakor da sploh ne bi bilo. Vse doživetje je smrt s tem, da se ne pokaže in ne odzove, izbrisala. Tako je, kakor da Kleč sploh nikoli ni bil v grobnici.

Tretjič, lahko se izkaže, da bo ob pogledu čez ramo uzrl tisto, kar je neuzrljivo. Ob tem se spominjamo Ojdipa, ki se oslepi, ko sprevidi, da je zagrešil rodoskranstvo; spominjamo se Mojzesa, ki si je na Horebu, ko se mu je prikazal goreči grm, zakril obraz, ker se je bal gledati v Boga (2 Mojz, 3, 6); spominjamo se Savla, ki je oslepel, ko se mu je prikazal ta, katerega je preganjal, in ki je spregledal že kot Pavel (Apd 9, 3–9; 17–19). Spominjamo se tudi kaznovalne politike, s katero so vse do srednjega veka kaznovali hudodelce z oslepitvijo, ki je simbolično nadomeščala usmrtitve. Najsi bi bila oslepitev Milana Kleča kazen, samokaznovanje, ohromitev vidnega živca (kot pri gledanju v sonce ali v atomsko eksplozijo) ali kaj drugega, nasledek bi bil vselej isti: kot slepec ne bi več videl in si ne bi mogel obnoviti v spominu pokrajine, ki je bežala mimo njega, ko se je peljal z vlakom. Spoznanja o spoznanju ne bi mogel posredovati nikomur.

Potruje se nam domneva, da je Kleč storil edino pametno, ko se ni ozrl. Nagon-sko je slutil, da se ti skrivnost najbolj približa, če ji pokažeš hrbet. Ravnal je v skladu s svojo metodo.

Tako ima zdaj, ko je mrtev, na voljo življenje. Utrl si je pot med Scilo in Karibdo. Sirena ga ni premamila. Onkraj Scile in Karibde je Kleč.

BIBLIOGRAFIJA:

Pesniške zbirke:

Maroša, 1976, ŠKUC Ljubljana

Kresnice, 1978, Cankarjeva založba, Ljubljana

Nad dečki sije sonce, 1979, Obzorja Maribor

Tavla, 1981, Mladinska knjiga Ljubljana

Avgust – januar (dvojna zbirka z Jašo L. Zlobcem s skupnim naslovom **Pesmi**),

1983, Lipa Koper

Drama Polka, SLG Celje, 1981

Samo Simčič

Kolektivizem in individualizem

Kadar govorijo psihologi o tem, da je človek osebnost, ki jo moramo z voljo ustvariti, mislijo s to besedo individualnost. Uporabljamo mnogo izrazov za isti pojem ali isti pojav. Osebnost je tudi samostojno človeško bitje. Obstaja tudi še vrsta oznak, ki so natančnejše, vendar skušajmo raje osebnost okarakterizirati z njenim bistvom: vemo, da ima osebnost svoje jasno, razumljivo mnenje, ki je hkrati tudi spoznanje življenja in njegova izkušnja. Če vemo samo to, bomo znali opazovati ljudi in razločiti v njih pojave osebnosti.

Toda pomislimo, kaj pomenijo spoznanja psihologov za družbo, ki ji je osnova socialistična kolektivnost! Ali smo v javnosti dovolj resno premislili odnos med kolektivizmom in individualizmom? Spoznanj kake vede tudi ne moremo pustiti pri miru v njeni teoriji, temveč moramo z njimi, če so resnične, ravnati praktično in jih uporabiti kot izkušnjo v vseh pogledih človekovega življenja.

Seveda kolektivnost ne bi smela biti ovira razvoju človeške osebnosti, dejstvo pa le je, da individualizem nasprotuje skupnemu mišljenju ali skupnemu odločanju. Četudi vsi potrdimo skupni dogovor, ohrani vsakdo o njem tudi svojo misel. Katera od teh dveh strani je boljša, kaj je pravilneje? Na to vprašanje ne moremo zlahka odgovoriti. Zavedati se moramo, da imamo opraviti s parom nasprotij, ki šele skupaj obstajata in tvorita celoto.

Danes je kritičnost vsakdanji pojav. Človek se z njo oddalji od stvari, ljudi in sveta ter pove, kaj si misli o njih. Tako pokaže, da je v njem samota, v kateri je od vsega odtrgan. V njej je svobodni opazovalec in sam svoj mislec, in ker je v njej prazen prostor za njegovo svobodo, ga ne ovira in ne veže nič. Seveda pa so v človeku tudi vtisi, občutki in doživljaji sveta, ki prispevajo k temu, da je njegova misel realna, če pa se odtrga tudi od teh, lahko njegova zavest izgubi trdna tla. Zato se iz svoje samote vrača v svet in k doživljanjem, ki jih potrebuje za trdnost in realnost svoje samotne notranjosti.

Samota kritičnega človeka je doživetje individualnosti.

Takšni pa so ljudje samo v današnjem času. V preteklosti namreč niso bili tako osamosvojeni. Povezanost z naravo, življenjem in ljudmi je bila močnejša. Človek ni doživljal prazne samote, v kateri se godijo njegove misli; prežemala so ga čutna stanja, ki se niso odtrgala od zunanjega sveta. Ta stanja danes potiskamo na rob zavesti, da bi bile naše miselne predstave svobodne, tedaj pa je človek predvsem čutil, vendar ni mogel svobodno misliti in si predstavljati nekaj po svoje. Zato takrat ni bil individualnost. Pred tri tisoč in pet tisoč leti so bili ljudje mnogo bolj kolektivni, ker je bila njihova notranjost povsem drugačna kakor danes. Tisti, ki so čutna stanja notranje osvetlili in po spominu obnovili njihov tok, kakor so ga

doživeli, so doumeli misel. Te misli si niso mogli izmisliti, kot to lahko storimo danes, temveč jo je določalo čutno razpoloženje, ki je bilo v zvezi s tokom zunanje resničnosti. Misel je bila ta zveza. Vse to so sprejemali kot razodetje resnice. Nekaterim so se te resnice bolj razodevale kot drugim, ker so se notranjemu svetu bolj posvetili. Njihove misli so vsi spoštovali, a tudi oni sami jih niso imeli za svoje, temveč so jih pripisovali sili, ki so jo v čutenjih doživljali kot tok božanske resničnosti. Oblikovali so skupno modrost in živeli v kolektivnem predstavljanju sveta. Ker so te predstave izhajale iz notranjih razodetij v njihovih čutnih stanjih, so bila naziranja tedaj žive podobe ali prispodobe duševnih in naravnih sil, ki jih poznamo kot mitologije. Danes je tudi dokazano, da so mitologije podobe našega skupnega notranjega sveta.

Zaradi takšne duševne vsebine je bil človek skupinsko bitje in je bil tudi v družbenem smislu predvsem član skupnosti. Ker pa je v človeku sposobnost spominjanja, je lahko kdo obujal čutno stanje, ki ni bilo v zvezi z zunanjim svetom. V takšnem primeru so bila njegova razodetja bolj osebna kot sicer. To je bil začetek individualizacije. Zato tudi ni nastala ena sama resnica in ena sama človeška skupnost, temveč mnogo podobnih. Ščasoma so se zmeraj bolj razlikovale. Nastali so tudi različni socialni sloji, ker so samo nekateri ohranili sposobnost neokrnjenega razodetja resnic in je to postal njihov poklic (svečeniki), drugi pa so se posvetili bolj lastnemu čutenju in zaradi tega razvili drugačna dela. Kot vemo, se je od kolektivnih predstav prvič radikalno odmaknil stari Grk, ki ni samo verjel v mitologijo, temveč je o njej oblikoval lastno misel. Skupnega verovanja sicer ni zavrgel, le mislil, govoril in pesnil je o njem po svoje. To je bilo človekovo prvo individualno prebujenje. Najprej se je pokazalo samo v starogrški kulturi, šele kasneje, ko so se pojavile prve demokracije, pa tudi v družbi. Vendar niso vsi ljudje kar nenadoma postali individui, zato so tudi demokratične družbe ohranile vse oblike skupinske zavesti in tem ustrezne družbene sloje. Preteči je moralo tudi dva tisoč let, da so se individualnosti, kakršno so dosegli najnaprednejši predstavniki starogrškega naroda, zavedeli tudi evropski izobraženci. Starogrški humanizem je v dobi renesanse postal evropski humanizem.

Tudi v Evropi je individualnost postala najprej kulturna vrednota in je le počasi prodirala v družbo. Tako so se vse do nedavnega ohranile socialne oblike skupinske pripadnosti. To so bili družbeni razredi. Tudi v Evropi so kakor v stari Indiji obstajale štiri glavne kaste: teokracija, aristokracija, buržuazija in proletariat. Tem je človek pripadal bolj kakor samemu sebi. Skupinskemu človeku je vladala tudi ideologija njegove socialne skupine. Če je kdo hotel postati individualnost, je izoblikoval lastno misel, zaradi katere ga je skupnost lahko izločila kot krivoverca, izobčenca, izdajalca ali samozvanca. In ker se je pripadnost razreda dedovala, je bila ta oblika skupinskega razlikovanja tudi krvnega ali rodovnega značaja, kar je človekovo individualizacijo še bolj oteževalo. Kot vemo, je družbo najprej upravljala teokracija; to je spodrinila aristokracija, ki jo je kasneje zamenjala buržoazija, končno pa je po tej logiki začela prevzemati oblast četrta evropska kasta: proletariat. Ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja so se pojavili delavski voditelji, ki so pripravljali delavske množice na ta prevrat. Storili pa so napako, ker niso pravilno razumeli duhovnega razvoja človeštva. Zanimarili so namreč vrednost in pomen človekove individualnosti ter poudarjali pripadnost človekovemu raz-

redu. Razvijali so skupinsko, razredno miselnost, kolektivno identiteto, ki je zavirala razvoj človekove lastne presoje in zavezala posameznika k povsem določenim masovnim predstavam. Kolektivizem se je obrnil zoper individualizem. V njem se je posameznik skrnil, se ognil lastni odgovornosti, utišal lastno, samostojno misel in se podredil skupinski ideologiji. Tako je prišlo do razredne oblasti. Staliniistični socializem je pokazal svoj kastni značaj, ki je toliko hujši, kolikor misel, spoznanje in odločitev na podlagi osebnega čutenja vnaša v življenje kot mitologijo. Ne upošteva tega, kar se je s človeštvom zgodilo v zgodovini, zato ne pomeni napredovanja, temveč nazadovanje k arhaičnim oblikam predantične, skupinske miselnosti.

Individualnost pa nezadržno postaja vedno bolj priznana in spoštovana vrednota in samo zato je kastni ali razredni družbeni red začel razpadati. Danes je vsak človek pred zakonom enakopraven. To pomeni, da je pravna enakost ukinila nekdanje zakonite pravice razredov ali kast. Vendar razlik v sposobnostih, spoznanjih in nagnjenjih ni mogoče z zakonom odpraviti, zato ljudje zavzemamo različne položaje v družbi: nekateri se ukvarjajo z umskim delom, drugi s političnim, tretji upravljajo gospodarstvo, četrti opravljajo fizična, mehanska in rutinska opravila. To so sodobne oblike ali odmevi nekdanjih štirih temeljnih kast, vendar lahko današnji človek delo svobodno menja, če to hoče in če je sposoben pridobiti si ustrezno znanje. Lahko stopi tudi na rob družbe in začne od tam oblikovati izvirnen socialni položaj.

Zavedati se sebe in samostojno razsojati ali biti sam svoj jaz pa niso samoumevna dejstva, ki so kar tako dana človeku. To je treba doseči z voljo in s spoznavanjem življenja. Pri tem je treba paziti, da te volje in spoznavanja ne spodbijamo drugim. Človek nenehno živi z drugimi in je hkrati pod pritiskom vsakdanje resničnosti. Temu ne more ubežati. Šele ko spozna okoliščine, ljudi in sebe, se lahko samostojno orientira v družbi. V zgodovini se premik k samostojnemu individuu še ni dovršil. Boj za ta človeški razvoj je izjemno krut in pdoben tihi vojni vseh zoper vse. V urbaniziranem ali civiliziranem svetu lahko vsakdo čuti ta nenehni spopad v sebi in svojem okolju. Razumljivo je, da se z otožnostjo obračamo k naravi in nekdanji prvobitnosti človeškega kolektiva. Tudi misleci, ki so oblikovali delavsko zavest, so občudovali ta kolektiv. Toda pozabili so in tudi mi pozabljamo, da je duševna vsebina sodobnegačloveka samota in praznina, v kateri se pojavljajo lastne, intimne misli. Starega kolektiva zato ne more več biti, pa tudi ni bil tako idealen, kot bi radi mislili o njem. Moramo se zavedati svoje individualnosti, torej notranje osamosvojenosti od sveta in od kolektivne družbe. Šele ko se je zavemo in jo uresničimo, lahko gremo iz svoje samote k doživljanju drugih ljudi in sebe ter razvijamo razumevanje njihovih in svojih misli. Tako bomo spoznavali v njih individualnosti in sprejemali družbo kot skupnost samostojnih in toliko svobodnih ljudi, kolikor znajo z razumevanjem spoznavati. Če se jim bomo tako približevali in jih doživljali v svojem bitju in če bomo znali z lastno mislijo presojati njihove misli, po katerih se v življenju ravnamo, nam bo zmeraj bolj jasno, kaj je v ljudeh dobro in kaj zlo. Ta spoznanja nam bodo v premagovanju zla pomagala. Z njim lahko pomagamo tudi drugim. To je potem tovarištvo, socializem. V tem primeru ne ustvarja socializma skupinska miselnost, temveč razumevanje lastnih misli vseh posameznikov. Tisti, ki živijo s to modrostjo, oblikujejo v svojem krogu in

Charles Krauthamer: Luč, ton, kamera . . . politika!

Ko bi prišel v naše mesto mož, ki bi zaradi svoje mnogostranske sposobnosti znal posnemati karkoli in kogarkoli, in bi nam ponudil svojo predstavo, bi se poklonili pred tem človekom, obdarjenim s tako čudežno močjo vzbujanja užitka . . . glavo bi mu namazili z mirtovim oljem in mu jo okrasili z volnenimi trakovi, nato pa bi ga pospremili do meje kakšne druge dežele.

–Platon

Vzemimo na primer igralce. Res dobri igralci se ne zanašajo samo na tehniko igre, ampak se držijo tudi čustev. Iskreni so, tako kot jaz.

–Henry Kissinger

Platon ni cenil igralcev. Njihov talent za vzbujanje čustev namesto idej je po njegovem mnenju pomenil resno nevarnost za razumsko ureditev njegove Države. V tej Državi razuma je izpostavljanje meščanov izmišljenemu in neposredno apeliranje na njihova čustva pomenilo subverzivno dejavnost. Za Platona tu ni bilo dileme: politiko kot aktivno angažiranje najvišjih človekovih sposobnosti v iskanju dobrega je postavljal proti gledališču – svetu senc, v katerem je mogoče vse, resnično pa nič. Zato je lahko storil samo eno – gledališče je izgnal iz Države.

Nekaj civilizacij kasneje je njegova odločnost navdihnila Rousseauja: »Kaj! Platon je iz svoje republike izgnal Homerja, mi pa naj bi v naši prenašali Molièra?« Rousseau je učil, da gledališče neizbežno vodi v sprijenost in korupcijo, kar »temelji na strasteh«. Gledališču je pripisoval »usodno privlačnost« in opozarjal, da utegne ta privlačnost oslabiti republikanske čednosti in obenem dati igralcem ogromno moč in vpliv nad sodržavljani. O igralcih je zapisal naslednje:

»Če svoj uspeh na odru združijo z umetnostjo spletkarstva, potem se državi piše, da jih bo prej kot v tridesetih letih imela za arbitre. Kandidati za državne službe se bodo pehali za njihovo naklonjenost, o volilnih izidih se bo odločalo v gledaliških garderobah, voditelji svobodnega naroda bodo orodje v rokah tolpe glumačev. Pero mi zastaja ob tej misli.«

Resda niti Platon niti Rousseau nista bila posebno demokratična. Platonova demokracija je bila »sprejemljiva oblika anarhije«, Rousseau pa je svoj model države zasnoval na ideji o »prisilni svobodi«. Vendar sta kljub temu zadržku oba ime-

la svoj prav. Mora, ki je tlačila Rousseauja, je v današnjem svetu postala stvarnost. Politiki danes ne le dvorijo igralcem, ampak so sami postali igralci, in obratno – igralci dvorijo politikom in sami postajajo politiki. Prvič v zgodovini se je zgodilo, da je na čelo velike države stopil igralec. Nikomur ni zastalo pero. Prav nasprotno: Ronald Reagan si je največji politični kapital skoval prav iz svoje sposobnosti, da si v pravem trenutku orosi oko ali pa da svoj resonančni glas po potrebi obarva s pravnjo mero hripavega zanosa ali obvladovane jeze.

Platonu in Rousseauju je bila vizija o igralcu-kralju prihranjena, vendar se ob njeni ideji o prepovedi gledališča danes zgrozijo celo tisti, ki sicer obsojajo prodor gledališča na področje politike. Pri tem niti ni potrebno, da je človek vnet zagovornik državljanskih svoboščin – zadostuje že, da je realist. Prepozno je. Politike bi s prepovedjo gledališča ne mogli več zaščititi, temveč bi jo uničili, saj sta področji danes tako prepleteni, da ju ni mogoče ločevati. Dogaja se tisto, pred čimer je svaril Rousseau: državljani, zasvojeni z iluzijami (npr. tisti, ki četrt dneva presedijo pred televizorjem), izgubljajo zanimanje za svoje državljanske pravice in dolžnosti (npr. udeležba na volitvah). Še več kot to – javnost pričakuje, da bo še tisto malo politike, kolikor je je sploh pripravljena konzumirati, ustrezalo kriterijem, kakršni veljajo za njeno ustaljeno dieto dramatizirane fikcije.

Politika se je prilagodila tem kriterijem oz. pričakovanju javnosti. Spremenila se je v gledališče, v katerem imajo politiki vlogo igralcev, javnost pa vlogo občinstva. Proces preobrazbe je zdaj na že tako odmaknjeni stopnji, da celo teroristična zasedba kot najizrazitejša manifestacija političnega teatra danes velja za nekaj vsakdanjega. Dogodek, ki je bil še včeraj tako šokanten in celo nedojemljiv, danes velja samo za enega od načinov izvajanja politike. Teroristi so bili pionirji političnega gledališča. V obdobju, ko je televizija začela svoj nezadržni pohod, so odkrili način, kako priti do političnih prerekvizitov, kot so legitimnost, vidnost in moč. Uspele jim je, da so se iz nepomembnih zarotnikov, ki so dotlej ždeli v svetovnem zakulisju, čez noč spremenili v igralce, ki nastopajo na glavnem odru. Edini pogoj, ki so ga morali izpolniti, je bil, da so občinstvu ponudili spektakel ali kakšno drugo ustrezno obliko »zabave«, kar jim je odlično uspelo z živimi shrhljivkami, kakršen je bil na primer pokol na olimpijskih igrah v Münchnu.

Seveda politični igralci že od nekdaj silijo na glavni oder. Toda teroristi so na oder postavili nekaj povsem novega: moraliteto, dramatično uprizoritev njihovega širšega boja. Iznašli so politično metaforo, ki je najzahtevnejša in najbolj radikalna oblika političnega gledališča. To je zvrst, ki je spričo svojih togih konvencij lahko prepoznavna. Prvič, namesto argumentirane razlage uporablja deklaracijo, namesto debate pa se poslužuje shrhljivosti. Gibanja, ki niso tako marginalna in brezobzirna, svoje izjave objavljajo – teroristi jih pa kar »storijo«. In drugič: politična metafora je abstraktna. Teroristični izpad je sam po sebi brez pomena. Pomen zadobi šele z analogijo, s pomočjo katere dogodek dojamemo kot simbol nečesa drugega, najsi bo to načelo, čustvo ali protest. Ko so moluški teroristi na Nizozemskem zajeli potniški vlak in pričeli pobijati potnike, je bilo to početje na prvi pogled brez slehernega smisla. Zajeti vozači so bili ljudje, ki glede moluškega vprašanja, kolikor so zanj sploh vedeli, niso mogli storiti ničesar. Toda pobijanje talcev, enako kot starodavne oblike človeškega žrtvovanja, ni samo sebi namen. V kon-

kretnem primeru je pobijanje simboliziralo krivdo Holandcev in voljo Molučanov. Simbolika se razlikuje od primera do primera, interpretacija pa je naloga množičnih občil, ki nastopajo v vlogi grškega zbora. Prisotnost sedme sile je zato neobhodni element politične metafore. Absolutno potrebna je tudi prisotnost občinstva – kajti brez gledalcev oz. poslušalcev dejanje zbledi v nič, enako kot trušč drevesa, ki se zruši v oddaljenem gozdu, daleč od človekovih ušes.

Ali je kako politično dejanje popolnoma teatralična poteza ali ne, lahko najboljše presodimo, če se vprašamo, ali bi to dejanje lahko izvedli brez občinstva. Razlika med umorom Alda Mora in atentatom na Anvara Sadata je v tem, da bi tiha in hitra likvidacija Alda Mora zgrešila namen, medtem ko v Sadatovem primeru tega ne moremo trditi. Umor Alda Mora je bil popolnoma simbolično dejanje, pri atentatu na predsednika Sadata pa je bila simbolika potisnjena v ozadje. Atentat je bil mišljen kot vstajniško dejanje, kot državni udar, ki naj bi omogočil korenito preobrazbo egiptovske družbe.

V enem od washingtonskih parkov je neka politično angažirana gledališka skupina nedavno uprizorila »ugrabitve v živo«. Igralci, oblečeni v vojaške bluže, so vdrli v park, zgrabili soigralko, ki se je sončila v travi, in jo skušali odvreči s seboj. Uprizoritev je prekinila policija z (zaresnimi) revolverji v rokah. »Ugrabitelji« in »žrtev« so bili ogorčeni. Policija ni razumela poante – tako vendar izginjajo ljudje v El Salvadorju. Toda policisti so izurjeni za odkrivanje kriminala in ne za odkrivanje političnih analogij, in kot kaže, jim nihče ni pojasnil, kaj se v resnici dogaja. Politična metafora potrebuje simultane prevajalca. Brez tega, in seveda brez medija, ta najbolj skrajna oblika političnega gledališča izgublja občinstvo, tako kot vsaka druga avantgardna umetnost.

Druge oblike političnega gledališča so po svoji dramski strukturi manj zahtevne in dovršene. Popularna alternativa metafore je pantomima. Njena sporočila so bolj neposredna in hitreje razumljiva, zadenejo pa v živo. Politična pantomima ni tako abstraktna, da bi je brez komentarja ne mogli razumeti.

Tipičen zgled so množični mirovni pohodi v protest proti atomskemu orožju. Črni kostumi udeležencev z izrisanim človeškim skeletom, maske smrti in »okrvavljene« obveze ne potrebujejo tolmača. Isto velja za tip demonstracije, ki je znan pod imenom »množični konec«. Tisoči demonstrantov v danem trenutku poležejo po tleh v vlogi žrtev atomske eksplozije, kar v posamezniku zbujajo »osebno« doživetje atomske smrti, hkrati pa je to priložnost za enkratne zračne posnetke simulirane kolektivne destrukcije. Tako kot maska smrti tudi tak prizor brez besed ponazarja osnovno misel: atomska bomba pomeni smrt.

Toda od vseh gledaliških rekvizitov, ki jih najdemo na odru politične pantomime, noben po učinku ne prekaša otroka. Uporaba otrok v politične namene je poprijela malone epidemične razsežnosti in je eden od kazalcev popularnosti tega politično-gledališkega žanra. Svojčas so politiki jemali otroke v naročje samo v času predvolilnih kampanj, želeč s tem izpričati svojo zainteresiranost za blagor najmlajše generacije. Danes to počno vsi ob vsaki priložnosti. Ameriška pacifistka

Helen Caldicott dviguje otroke nad množico, češ da so vse nadaljnje besede o namenih protiatomskega gibanja nepotrebne. Jaser Arafat je med obleganjem Bejruta pogosto sklenil dan tako, da je pred predstavniki sedme sile stisnil v naročje katerega od palestinskih otrok, kot bi želel reči, da je to tisto, za kar se bije bitka za Bejrut. Fanatiki, ki skušajo doseči prepoved umetne prekinitve nosečnosti, maha jo z grozljivimi fotografijami iznakaženih človeških zarodkov in nas opominjajo, da je to tisto, za kar bijejo svojo križarsko vojno. Otrok je splošno sprejemljivo posebljenje nepokvarjenosti; otroka braniti je samoumevno Dobro. Simbolična identifikacija z otrokom občinstvu signalizira »pravičnost« borbe, in sicer na način, ki ne pozna jezikovnih pregrad. Politična pantomima ima univerzalni pomen, tako kot glasba in druge neverbalne oblike komuniciranja.

Vse to gestikuliranje na političnem odru je krivo strah vzbujajočega nazadovanja in revščine političnega diskurza. V nekaterih delih sveta, kot na primer v sovjetskem bloku, kjer je bogat politični dialog prepovedan, je signaliziranje edini preostali način politične komunikacije. Moskovska Pravda je bolj vir šifriranih sporočil kot vir neposrednih informacij. Da bi, na primer, ugotovili, kdo je v Kremlju v politični nemilosti oz. milosti, je treba dešifrirati tradicionalno prvomajsko fotografijo sovjetskega vodstva na vrhu Leninovega mavzoleja. Metodom političnega monolit se morajo prilagoditi celo sile, ki kljubujejo sistemu. Solidarnost so mnogi kritizirali, češ da je preveč energije potratila za simbolične prekinitve dela, za znamenito postavitvev križev v ladjedelnici Lenin v Gdansk in za podobne simbolične poteze. V resnici Solidarnost ni imela kdove kakšne izbire. Njeno vodstvo je dobro razumelo, da je v konfrontaciji z nasprotnikom, ki politični dialog diktira s tanki, simbol edino učinkovito protiorožje.

Na zahodu so politični dialog ne vodi s tanki. Jezik je dovoljen, a se vse bolj umika gestikulaciji in v tem procesu odмира. V sferi neuradne politike, kjer vladata metafora in pantomima, je odmiranje jezika najbolj očitno. Isto se dogaja v sferi uradne politike, le da je tu proces bolj prikrit. Tisti, ki imajo v rokah oblast, si namreč lahko privoščijo kaj več kot samo poziranje pred kamero. Njihovo delo je oblikovanje in izvajanje uradne politike, to pa jim dovoljuje, da se gredo bolj subtilno vrsto političnega teatra. To je simbolistična politika, ki temelji na navidezni akciji, na akciji brez prave vsebine. Njen namen je ustvarjanje videza. Vzemimo na primer ameriške sankcije proti Poljski. PREDSEDNIKOVE SANKCIJE OCENJUJEJO KOT SIMBOLIČNE, je poročilo o uvedbi sankcij naslovil eden od vodilnih ameriških listov. Poročilo je jasno predložilo, da je predsednik Reagan Poljski sicer odvzel status trgovinsko privilegirane države, da pa to v realnem svetu ne bo imelo nobenih posledic. Naslov članka bi se torej moral glasiti: PREDSEDNIKOVE SANKCIJE OCENJUJEJO KOT PRAZNE, ali kaj podobnega. Toda cesarji danes vedo, da smejo v javnost tudi brez oblačil – vse dokler njihovo goloto »ocenjujejo kot simbolično«.

Eden od vsebinsko najbolj praznih političnih dogodkov na Zahodu je vsakoletna vrhunska gospodarska konferenca, ki je tako očitno nekoristna, da spravlja simbolistično politiko na še slabši glas. Za zahodne voditelje je konferenca priložnost, da drug drugega brcajo pod mizo in da nad mizo potrjujejo enotnost Zahoda – enotnost, ki jo na koncu še enkrat potrdijo s tradicionalno skupinsko fotografijo.

Na ameriškem področju podobno prazen dogodek predstavlja nacionalna konvencija – strankarski shod, na katerem republikanska oz. demokratska stranka vsake štiri leta imenujeta svojega predsedniškega kandidata. Tako kot zahodni gospodarski vrh je tudi konvencija svojčas imela resno posvetovalno funkcijo, kar pa je že zdavnaj odvrгла. Danes je to razstava koreografiranega navdušenja in strankarske lojalnosti, z vnaprej pripravljenim scenarijem, po katerem njen vrhunec vedno sovpadе z najbolj gledanim televizijskim terminom.

Vnaprej režirane politične dogodke, kot so vrhunske konference in strankarski shodi, ki so očitno namenjeni samo kameram, danes označujemo z izrazom medijski dogodek. Vendar izraz zavaja – vzbuja namreč vtis, da gre za nekakšno posebno vrsto dogodka. V resnici pa je relacija med medijskim dogodkom in pravim dogodkom enaka relaciji med Potemkinovimi vasmi in resničnimi vasmi. Toda v televizijski eri je to vseeno. Ko delavci začno razstavljati kulise, so televizijske ekipe že na poti domov.

Razmah televizije je najbolj vidni in najpomembnejši vzrok za eksplozivno rast simbolične politike. Teoretik Christopher Lasch to obliko političnega gledališča imenuje politika spektakla, njen začetek pa postavlja v obdobje prvega »televizijskega predsednika« Johna Kennedyja. Tudi tako imenovani »krizni štab« je po njegovem proizvod televizijske dobe, zamišljen kot sredstvo, ki politike projicira kot heroje, njihove odločitve pa kot preskus vodstvene sposobnosti. Richard Nixon, ki je do Watergata šel skozi kakšnih šest ali sedem kriz, je hojo po razpeti vrvi spremenil v rutinsko zadevo. Zato si je bilo treba izmisliti nove točke, in razvoj, ki je sledil, verjetno preseneča tudi samega Lascha: znani postinavguralni memorandum, v katerem je Carterjev svetovalec Jordan Hamilton poudaril, da je v končnem seštevku pomembna samo percepcija in ne vsebina; zamračitev božične razsvetljave v Beli hiši v odgovor na zajetje ameriških diplomantov v Iranu; Carterjev dramatični odhod v samoto Camp Davida in njegove dvotedenske meditacije. Končno pa se je moral Carter umakniti pred doslej najpopolnejšim zlitjem gledališča in politike – Ronaldom Reaganom, človekom, ki ni bil izbran na čelo ameriškega konzervativnega gibanja zato, ker se je izkazal kot mislec in vodja, ampak zato, ker zna igrati pred kamero.

Novi predsednik je že takoj po prihodu v Belo hišo pokazal, da ne bo zamudil nobene priložnosti za simbolično gesto. Sovjetskemu veleposlaniku je prepovedal vstop v State Department skozi predsedniško garažo. Ko so na Poljskem uvedli vojno stanje, je v Beli hiši prižgal svečo. Obiskal je črnsko šolo v enem od čikaških getov, želeč pokazati svoje zanimanje za položaj črncev. Uvedel je embargo na izvoz ameriške licenčne tehnologije, namenjene za gradnjo sovjetskega plinovoda (čeprav je priznal, da to gradnje ne bo preprečilo). Osnovno vprašanje pri takšnih in podobnih simboličnih potezah je vprašanje, kaj stoji za njimi. Avtentičnemu političnemu simbolu, ki jedrnato in avtoritativno simbolizira kak otipljiv političen program, ni mogoče odrekati pomena. Sloviti pulover Jimmyja Carterja na primer je (resda zelo nerodno) simboliziral njegov otipljivi program varčevanja z energijo. Nasprotno pa je predsednik Reagan svojo svečo za Poljsko podprl s tako patetičnimi ukrepi, kakršen je ukinitev dvakratne tedenske letalske zveze z Varša-

vo. Njegovemu obisku v čikaškem getu je sledila gospodarska politika, ki je zdesetkala sredstva za socialno pomoč črnskemu prebivalstvu. Tehnološkemu embargu in sankcijam proti zahodnoevropskim kršilcem pa je sledila obnovitev prodaje afriškega žita Sovjetski zvezi.

Seveda vse to še ne pomeni, da je treba politični simbolizem vedno pisati z negativnim predznakom. Vsaka družba potrebuje svoje zmagoslavne procesije, ustoličenja in prestolne govore. Politični rituali so nepogrešljivi del družbene prakse, saj družbo povezujejo v celoto, ji dajejo enoten namen in potrjujejo kontinuiteto in legitimnost njenih institucij. Toda tako kot je pobožnost prazna, kadar spodrine dobroto, in napadalna, kadar prikriva zlo, tako je na političnem področju simbolična gesta nemoralna, kadar stoji namesto stvarne poteze, ali še slabše – kadar skuša prikrivati dejanja, s katerimi je v protislovju. In vendar simbolistična politika danes skoraj brez izjeme služi prvemu ali drugemu namenu.

Samo eno upanje ostaja, edina možnost, da nam bodo mogoče le prihranjene najhujše posledice politike gledališča. To je hiperprodukcija njenih protagonistov. Podobe, ki jih producirajo, so tako številne, da prihaja med njimi do pojava, ki ga atomski strategji imenujejo »bratomor«: medsebojno uničevanje. Gledalec, ki je iz dneva v dan izpostavljen tisočerim podobam, si ne zapomni veliko. Tu in tam mu ostane kak bled spomin; to ve vsak, ki dela reklamo za šumeče pijače ali praške proti potenju nog. Toda skupen učinek je tak, da sam sebe nevtralizira.

Programi so preobremenjeni in pozornost, ki jo vzbudi posamezna točka, je vse bolj kratkotrajna. Toda politični impresariji ne mečejo puške v koruzo, ampak pripravljajo še bolj spektakularne predstave. Popularnost igralcev (Reagan ni izključno ameriški fenomen – tudi v indijski državi Tamil Nadu predseduje bivši filmski igralec, drugi pa ima dobre možnosti, da zmaga na volitvah v Andra Pradeshu, tretji je eden vodilnih politikov v Karnataki) in hiter razvoj tehnologije iluzij napovedujeta, da politični teater še ni predstavil vsega, kar zmore.

Po vsem tem kdo še vedno poreče, da je politično gledališče nenevarno, češ da operira v svetu percepcije, onkraj metafizične meje, ki svet percepcije deli od realnega sveta. Argumentu o nenevarnosti bi pritrdili, če bi bilo politično gledališče samo bizarna enačica »realne« politike. A ni tako. V resnici politični cirkus vse bolj dominira nad realno politiko, zato ker zna videz predstaviti kot stvarnost. Politično gledališče si je podredilo realno politiko in nam danes ponuja še kaj več kot »množični konec«, gverilsko moraliteto in Ronalda Reagana. Politično gledališče v rokah tistih, ki imajo oblast, v rokah protagonistov simbolistične politike, je akcijo nadomestilo z gesto. V rokah disidentov – protagonistov politične metafore in pantomime – je z gesto nadomestilo argument. In končno: v očeh državljanov, ki so protagonisti v umetnosti sprejemanja, je politiko spremenilo v obliko zabave. Rousseauja bi nič tega ne presenetilo. Streslo ga je že ob sami misli na teatralično politiko. Kaj lahko pa se zgodi, da bo pero začelo zastajati tudi v naših rokah.

Rajko Šuštaršič

Trije premisleki iz raziskave o raziskovanju

(Ob ukinitvi neke raziskovalne enote)

Uvodoma vam bomo skušali pojasniti, kakšna raziskava je to.

Raziskava je pravzaprav raziskovalno poročilo, ki se razlikuje od administrativnega poročila o raziskovanju predvsem po tem, da poročevalec raziskuje in tako deluje s položaja avtonomne znanosti! Kakšnega pol leta po prehodu z znanstvene ustanove ISF* pri Univerzi v Ljubljani v SŠP** se (mi) je raziskovalcu pojavilo neko preprosto vprašanje kot odločilno vprašanje, tako odločilno, da se raziskavi sploh nisem mogel izogniti. Vprašanje predlaganja in administrativne odobritve raziskave v tem primeru sploh ni važno. To raziskovalno nujo bi najbolje ilustriral z nujo gasilca, ki mu gori lastna hiša. Poročanje v raziskavi je sestavina raziskovalne akcije.

Raziskava išče odgovore na vprašanja o temeljnih problemih raziskovanja, ki so označeni s podnaslovi raziskave:

»Ali je raziskovanje komunikacijskega procesa v instituciji množičnega medija mogoče?«

»Kako uničiti vsako ustvarjalnost v raziskovalni enoti?«

»Ali je mogoča avtonomno utemeljena znanost, ki je današnji znanosti alternativna znanost?«

»Administrativna rutinizacija, podreditev raziskovanja interesom institucije ali kar institucionalizacija raziskovanja.«

Ker je raziskava akcijska, je hkrati način boja proti ukinjanju raziskovanja, to je proti različnim vidikom enega in istega problema razvrednotenja znanosti.

Teoretsko je raziskava analizira in posplošen spor med raziskovalno in administrativno institucionalno vlogo, to je med raziskovalcem in uradnikom v raziskovalcu, v raziskovalni enoti, v instituciji medija. Problem je aplikabilen širše. To je angažirana raziskava, katere končni cilj je vzpostavitev avtonomnega in avtentičnega raziskovanja v instituciji ali izven nje. To je raziskava, ki traja vse do realizacije osnovnega cilja, ima kup navidez nepomembnega gradiva: zapisnikov, sklepov, zahtevkov, pripomb, pisem, ugovorov, deklariranih izjav ipd. ipd., a njen rezultat je samo kratka diagnoza neke bolezni družbe. »Kako malo!« boste rekli.

* Inštitut za sociologijo in filozofijo

** Službe za študij programa pri Radioteleviziji Ljubljana

Vendar temu je to zato, ker vas simptomi bolezni družbe ne zanimajo. Če bi raziskoval npr. raka in bi samo sumil nanj, bi mi ne ugovarjali, kot pacient, ki pride k zdravniku z diagnozo bolezni, kot jo sam postavi, in zahteva zdravljenje, ki ga sam predpiše.

Vseeno pa vam bom zaupal diagnozo. Ta je nedvomna. Raziskovanje v instituciji množičnih medijev (ugotovljeno na primeru RTV Ljubljana) ni možno. Raziskovalni rezultati raziskav v instituciji so neuporabni, ker so neuporabljivi. Raziskovalno delo je razvrednoteno. Raziskovanje je tujek v instituciji množičnih medijev. Raziskovalno delo degenerira v uradniško evidenco ali pa ga odstranijo.

Raziskovalci se spremenijo v nekritične manipulante s podatki, arhivarje, uradnike. Raziskovanje je to, kar je v instituciji najprej moč ukiniti. Ta izrez tvora pa se nikogar ne tiče: ne širše in ne strokovne, to je raziskovalne dejavnosti, tudi ne raziskovalnih institucij in raziskovalnih nadinstitucij ne?

Utemeljitev ukinitve raziskovalne enote, da je raziskovanje predimenzionirano, je z raziskovalnega vidika nična. Morda je z vidika administrativne miselnosti celo briljantna, vendar bi si upal podvomiti tudi o tem.

Pri tolikšni količini uradnikov in uradništva v naši instituciji je ukinjanje ravno raziskovalne enote vsaj čudna uresničitev teze, da je »znanost osnovna proizvodilna sila«, bolj je uresničitev teze: »dober raziskovalec je ukinjen raziskovalec«. Televizija hoče svoje raziskovalne enote, rezultate, ki jih obvladuje, vnaprejšnje interpretacije, ki jim je treba vstaviti le še številke, administrativno apologetsko metodo, v zadnji posledici hoče svojo privatno »gospodinjsko« znanost, ki pa ima le eno napako, da potem, ko je obvladana, ni več znanost.

Ne gre le za neko raziskovalno enoto, le za neko raziskovalno institucijo, le za znanost pri nas, ampak za nekaj, kar je odločno več kot vse to. Odločilen je princip znanosti; v odnosu do tega principa so vsi trenutni rezultati akcije smešno nepomembni. Zato se ne muči. Z akcijo je treba kdaj počakati na pravi trenutek. Vendar ima tudi institucija svoj princip. V imenu tega principa je morala raziskovanje ukiniti za vsako ceno. Še tako tehtni argumenti, sklicevanja na zakone in sporazume, so v primeru s principom hierarhije nični; če je tako, potem je bil konflikt obojestransko principialne narave in samo v tem primeru je konflikt vreden svojega imena. Rezultat je določen vnaprej, konflikt je torej predvidljiv. Med ustvarjalci in administratorji ali med malimi ustvarjalci in velikimi administratorji je ustvarjalni konflikt oziroma večni administrativni spor. To je isto, eni in drugi protagonisti pa ga različno poimenujejo. Lahko rečemo: ko bi nekaj raziskovalcev pravočasno pristalo na več križanj,* to je po našem na križanje znanosti, bi oddelek še danes obstojal in seveda izračunaval odstotke gledalcev in poslušalcev, in to narobe, po metodologiji, s katero ni mogoče opraviti niti seminarske naloge v prvem letniku fakultete. A kaj bi res morali plačati tako ceno za eksistenco nečesa, čemur pravimo strokovno šarlatanstvo in gospodarski kriminal? Tako bosta sedaj dva raziskovalna oddelka. Eden na radiu in eden na televiziji. Ne bosta v razvidu raziskovalnih organizacij, za interno znanost pa to tako ali tako ni pomembno. In kot vse v tej zgodbi bodo po principu negativne kadrovske selekcije tisti, ki so množični medij raziskovali najbolj administrativno, se pravi tisti, ki jih

* »križanja« – to je ustaljen izraz za enostavno statistično tabeliranje

dolžimo, da so odgovorni za propad neke raziskovalne enote, dobili ponovno priložnost, da ponovno padejo na izpitu. Nismo prijatelji, pa vseeno vam ukinjevalcem in tistim, ki ste se solidarizirali z interno domačo ali gospodinjsko znanostjo, rade volje odstopimo nasvet:

En sam raziskovalec, ki bi resno jemal raziskovalno vlogo (to pomeni le, da bi vztrajal pri tem, kar se je naučil), bi povzročil ponoven spopad v enoti, razpad na uradnike in raziskovalce, na tiste, ki delajo, in tiste, ki ne delajo, ampak le raziskujejo. In zgodovina bi se ponovila. Temperament in stil delovanja posameznika pri tem nista pomembna. Pomembno je dejstvo, da se, če je le kaj na sociologiji, lahko konflikt med raziskovalno in administrativno vlogo aktualizira, že če se pojavi en sam raziskovalec. Pomembno je tudi vzdušje. Raziskovalno vzdušje je kužno že po svojem izvoru. Raziskovalna okužba je neizogibna in v določenih razmerah so se okužili tudi na videz imuni preizkušeni administrativni raziskovalci. Skrajšano se nasvet glasi:

Pazite, da se k vam ne vtihotapi niti en raziskovalec. Ostanite pri križanjih. Kopičite podatke v preglednice in v nedogled. Merite občinstvo v tisočih in kritike v kvadratnih metrih (m^2). Delajte: kdor dela, ta ne misli! Toda ne recite, da je to znanost in da kaj raziskujete, sicer vas bo bolezen popadla od zunaj. Imejte diskretne, interne raziskovalce.

Odločilnim, ključnim ali koordinativnim dejavnikom pa bi svetovali širše:

Mogoče je spraviti raziskovanje na nivo uradovanja (brez raziskovalne avreole) ali ga ukiniti. Resnično raziskovanje nikoli ne bo administrativno dovoljeno! Ukinitev t.im. formalne raziskovalne vloge mi je visela nad glavo kot Damoklejev meč 14 let. Ukinjali so raziskovalno organizacijo ISF pri Univerzi v Ljubljani, ukinjal sem se še dodatno ali posebej sam, dvakrat sem hote ali nehote prekinil raziskovalno vlogo v isti znanstveni instituciji. Lahko samo rečem. Hvala vsem, ker ste me ukiniteli. Čeprav sem zopet izkazal tradicionalno nehvaležnost, to je končni protest DS DO RTV Ljubljana ali RAZGLAS o alternativnem raziskovanju.

Bodí dovolj osebne in formalne prizadetosti. Ker spoznanje samo po sebi nima moči, raziskovalec spoznavanju dodaja še akcijo ali akcijsko intrigo, če hočete. Sedaj pa je čas za premislek, ker raziskovalec ne more nemisliti.

3. Trije premisleki

Interpretacija dogodkov akcije raziskave izhaja iz konkretnih razmer v konkretni instituciji, premislek pa skuša to konkretnost preseči na nivo, ki je edini relevanten za znanost, to je na nivo univerzalne tipike medijev radia in televizije. Odločilni dogodki, ki se porajajo, namreč niso zgolj interni problem nekega medija, ampak morajo biti pogojeni z determinantami, ki delujejo na medije v podobnih stopnjah razvoja. Taka interpretacija je tvegana, kaj hitro je lahko zmotna, vendar je last nekega raziskovalca, ki se je trudil, da bi problem, ki se mu je zastavil, raziskal.

Prvi del interpretacije je premislek o ujetem, neavtonomnem raziskovanju (iz raziskave: Administrativno raziskovanje množičnega medija, Bilten SŠP 42, marec 1981, R. Šuštaršič, P. Očepek, B. Šibal). Drugi del je premislek o obeh medijih, te-

leviziji in radiu (in njunem odnosu do raziskovanja). Tretji del pa je premislek predvsem o znanosti nekoliko širše, premislek o možnostih njene lastne propagande (iz raziskave: Vrednostne orientacije EP in izhodišča znanstvene propagande, Bilten SŠP 48, dec. 1982, R.Šutaršič).

3.1. Prvi premislek:

»BISTVA OPEHARJENA ZNANOST«

(Premislek ob raziskavi »Administrativno raziskovanje množičnih medijev« ali za nameščenca RTV nenavaden pogled na raziskovanje radia in televizije)

Predlagali smo obsežno metodološko analizo, ki naj bi valorizirala predvsem prednosti oziroma slabosti dveh načinov empiričnega zbiranja podatkov o odmevnosti radijskega programa.* Predvsem nas je zanimalo, kateri način zbiranja podatkov o poslušalcih radia, njihovi pogostosti poslušanja posameznih radijskih postaj in poslušalskih preferencah imajo večjo validnost oziroma releabilnost.

Hoteli smo zvedeti predvsem nekaj več o razlogih, zakaj se podatki, ki smo jih zbrali na oba načina, med seboj razlikujejo, katere prednosti oziroma slabosti imata oba načina merjenja. V raziskavo smo nameravali vključiti tudi zunanje sodelavce, specialiste za statistične analize, za računalniško logično kontrolo, in metodologe, ki bi analizirali doseg in relevantnost takega empiričnega raziskovanja. Za začetek smo se odločili za krajšo preliminarno analizo, ki bi vsaj delno dosegla cilje širše metodološke analize, predvsem praktični cilj in sicer grobo oceno prednosti oziroma slabosti posameznih merskih instrumentov, kar bi lahko privedlo do racionalizacije dela v raziskovalni enoti** pri RTV Ljubljana.

Vendar moramo reči, da nas je preliminarna analiza odvrnila od namere, da bi realizirali nalogo v celoti. Izvedba analize bi zahtevala ponovno šifriranje in računalniško obdelavo podatkov in tudi ponovno anketiranje istih respondentov. V preliminarni analizi pa smo ocenili, da je vrednost vsega empiričnega postopka (vzorčenje, anketiranje, vrednost registriranih izjav, anketirancev, šifriranje, tako imenovana logična kontrola in ne nazadnje možen doseg interpretacijske ravni) tako približna in tako frivolna, da negira smiselnost narančnejše analize.

Dodatna metodološka analiza bi sicer odgovorila na vprašanje, kateri merski instrument je manj zanesljiv, in morda na to, v kolikšni meri nismo merili tistega, kar mislimo, da smo izmerili, to je, smiselno in enoznačno opredeljeno odmevnost poslušalcev in sporočilo medija ali tako imenovani kontakt poslušalcev s programom ali komunikacijsko polje medija vse do preferenc poslušalcev o določenih vsebinah medijev sporočil. Vendar se sprašujemo, ali je to dovolj resno ute-

* En način merjenja je vprašalnik z vprašanji o pogostosti poslušanja radia in preferencah poslušalcev o programskih vsebinah oziroma zvrsti vsebin. Drug način merjenja je barometer, ki zaznamuje poslušnost določenih oddaj oziroma poslušnost radijskih programov v časovni mreži.

** Delovna enota za raziskovanje programa in občinstva pri RTV Ljubljana.

meljen raziskovalni problem, ali opravičuje napor in stroške za izvedbo take analize?*

Že rezultate preliminarne analize lahko postavimo na raven problematiziranja ali ocene smiselnosti oziroma nesmiselnosti obeh načinov tako imenovanega odslikavanja odmevnosti radijskega programa pri poslušalcih in širše na smiselnost takih empiričnih raziskav.

Naše stališče utemeljujemo z izsledki preliminarne analize in s premislekom, do katerega nas je privedla analiza. V povzetku pa želimo bolj kot rezultate ilustrirati naš premislek. Pričenjamo ga s temeljno ugotovitvijo in temeljnim vprašanjem, ki problematizirata smiselnost raziskovalne metode.

Če akentiranci na postavljena vprašanja ne odgovarjajo resno, natančno, dosledno, konsistentno, ravnaajo tako tudi zato, ker tega večinoma ne morejo! ** Zakaj?

Merski instrument je enoten izdelek, torej izdelek za nekega enotnega, povprečnega, abstraktnega poslušalca, anketiranca. Osnovni zahtevek metodologije je, da je merski instrument za vse enak. Vendar se ti poslušalci med seboj zelo razlikujejo in za vsakega izmed njih je ta izdelek (merski instrument) nekaj povsem drugega. Mi samo mislimo, da sprašujemo vse anketirance enako, kar je formalno sicer res, vendar se njihovo razumevanje naših vprašanj zelo razlikuje. Tisti, ki niso opravljali anket, bodo trdili, da je ta trditev pretirana. Tisti pa, ki imajo izkušnje v podobnem komuniciranju, vedo, da morajo že pri anketiranju kršiti navodilo (osnovne postulate empirične metodologije) že s tem, ker so prisiljeni preformulirati

* Od tu proučevanja enega dela komunikacijskega procesa (odmevnost poslušalcev na medij) do proučevanja komunikatorja in analize sporočil vse do refleksije posameznih vidikov celotnega komunikacijskega procesa je v raziskovalnem prizadevanju logična pot, ki šele omogoča zagledanje v proučevani pojav »v celoti družbenih odnosov«. To pa je (kot kaže) za administrativno raziskovanje nezanimiva in nedosegljiva orientacija.

Tako parcializacijo in sakralizacijo interesov v raziskovanju (raziskovalni usmeritvi) množičnih medijev je razgalil Prokop. Še konkretnjeji pa je po našem mnenju Claus Eurichs »Kritik der empirischen Kommunikationsforschung«, Rundfunk und Fernsehen 77/44, po katerem povzemamo tele ugotovitve. Metoda, ki naj bo uporabljena, je odvisna od raziskovalnega komunikacijskega fenomena in interakcij odnosov v komunikacijskem procesu. (Metoda določa problem in ne obratno; ker pa je tako, obratno namreč, se dogaja, da imamo toliko raziskovalnih problemov, kot je programov in posameznih oddaj. Metodo pa le eno, statistično preštevanje na oddajo. – Komentar R.Š.)

– Po Eurichsu je statistično razvrščanje recipientov v demografske kategorije oddaljevanje od realnih socialnih grup, realnih socialnih odnosov ali redukcija analiz MM na mehanično proučevanje recipientov. Zato se zavzema za kombinirane kvalitativne pristope v raziskovanju namesto kvantitativnega šabloniziranja, ki je domena statistike in birokracije. (Konkretizirana ugotovitev o administrativnem raziskovanju MM kot pri Lazarsfeldu – opomba R.Š.)

– Empirično komunikacijsko raziskovanje naj preide od ravni opisovanja na raven razjasnjevanja. (Dodali bi še konkretizacijo tega: od ravni utemeljevanja moči MM na raven raziskovanja. . . R.Š.)

** In ta »izvirni greh« se ne ustavi pri anketirancih, ampak se razširi na vse druge udeležence raziskovalnega procesa, in sicer na anketarje, obdelovalce, računalniške strokovnjake, vse do bralcev takih raziskav.

(po navadi poenostaviti) vprašanja, ki bi morala biti enako postavljena anketirancem. Preprosteje povedano, mi vprašanim samo na videz postavljamo enaka vprašanja. Za en del vprašanih so vprašanja pretežavna, prekompleksna, za druge preenostavna, preneumna, preveč jih utesnjujejo v nekaj možnih modalitet. (Glej opis neenoznačnosti odgovorov na videz tako enostavno vprašanje: »Ali poslušate radio?«)

V komunikaciji z vprašalnikom, torej v sami metodi takega empiričnega raziskovanja, so že vsebovani razlogi, ki silijo anketirance, da dajejo konformne odgovore, torej odgovarjajo tako, kot menijo, da se od njih pričakuje, in to ob zagotovitvi ali nezagotovitvi anonimnosti njihovih odgovorov. (Podatki o pogostosti poslušanja radia na primer kažejo težnjo anketirancev po večjem izkazovanju poslušnosti radia, kot je dejanska).

Možnosti, da bi anketirance s katerimkoli enotnim merskim instrumentom »prevarali«, da bi lahko ali da bi sploh lahko zanesljivo, enoznačno, po resnici odgovarjali na smiselno postavljena vprašanja, so po našem mnenju majhne. To omejamo zgolj kot ilustracijo metodoloških težav, sicer pa izvire metodoloških težav pri zbiranju in valorizaciji podatkov v empiričnih raziskavah razvrščamo takole:

1. **imanentna naravnost** take empirične metodologije (ilustrirali smo jo s stališčem: medij si ustvarja sliko o sebi)

2. **nizka raven in interpretacijski doseg take metodologije** (konstrukcija neke empirične realitete povprečij, lestvic distribucij, kategorij, ki zelo slabo reprezentirajo določene ali realne socialne vsebine, odnose in grupe. . .)

3. **nekorektnost izpeljevanja empiričnih raziskav** ali neupoštevanje osnovnih postulatov tudi tako omejene empirične metodologije (menimo, da prav naša preliminarna analiza dovolj ilustrira primer degeneracije raziskovanja v tako imenovano »administrativno« raziskovanje), kot ga je označil Lazarsfeld.

Banalne težave takih empiričnih analiz so po našem mnenju samo izpeljava gornjih postavk, ki se kažejo le kot tehnološke slabosti metode.* Naj jih nekaj naštejemo:

- variiranje pri »subjektivnem« opredeljevanju na osnovna vprašanja, tako med anketiranci kot med anketarji,
- nenatančnost vprašanj,
- nenatančnost ob »naključnem« izboru vprašanih,
- nenatančnost pri nadaljni obdelavi podatkov,
- površnost v interpretacijah in preseganje pomenov v posplošitve, ki ne izhajajo iz konkretnih podatkov,
- revnost registra vprašanega (o njej v analizi ni bilo veliko govora, ker je sama po sebi kompleksen problem, ki ga lahko le sistematično valoriziramo. Še najbolj si jo ilustriramo, če si po tem, ko smo sami po vrsti odgovorili na vprašanja v vprašalniku, postavimo še eno ali dve vprašanji.) **Kaj smo povedali bistvenega o sebi in svojem odnosu do medija?**

Odgovor se nam zdi reven. O sebi na primer le:

- da smo moški ali ženska,
- da smo stari od 31 do 40 let . . .

* Ker imajo fundamentalno omenjenost, jih s tehnološkim perfekcioniziranjem ni mogoče odpraviti, lahko pa jih prikrijemo.

- da smo udeleženec z nižjo ali srednjo izobrazbo . . . ,
- samostojenga poklica ali drugo* ,
- svojo narodnost,
- končano šolo,
- članstvo v DPO, samoupravnih organih, delegatsko funkcijo.

To je tako imenovana socialdemografska opredelitev subjekta.

Količinsko precej več povemo o svojem odnosu do medija, medijev, vnaprej kategoriziranih medijskih vsebin. Imamo možnost odprtih odgovorov, toda v kalupu ali šabloni predhodnih kategorij, ki nas predhodno usmerjajo. Pesti nas slab občutek, da verjetno nismo dovolj natančno odgovorili, katere programe, vsebine, postaje in kako pogosto po navadi poslušamo, skratka, kakšne navade in želje imamo; ali pa ugotovimo, da z vsemi temi odgovori nismo povedali nič bistvenega; da smo ostali na površini problemov in da je tako spraševanje formalizem v vzratni komunikaciji med anketarjem in anketirancem oziroma recipientom in medijem.

Ravni in dosega takega vprašalnika za posameznika (gre za povprečnega posameznika) **v principu ne moremo preseči s še tako eksaktnimi izračuni in kombinacijami podatkov.** To pa nasvodi do osnovnega sociološkega ugovora proti vprašalniškemu načinu empiričnega ugotavljanja odmeva na medij (kar pa velja tudi širše, to je za ugotavljanje javnega mnenja v takih empiričnih raziskavah), ki so danes žal dominanten način raziskovanja v sociologiji.

To raziskovanje evidentno temelji na nevzdržni domnevi, da je javno mnenje (odgovori statističnih kategorij) **seštevek označenih individualnih mnenj**, ki imajo enako stopnjo moči, jasnosti razumevanja, veljave, vpliva, skratka enak socialni pomen. V interpretacijah se seštevki individualnih stališč (izjav) praviloma subjektivizirajo ali »personificirajo« v stališče neke socialno neeksistente stališčne kategorije in to ne glede na terminološko previdnost, ki se uporablja v interpretacijah. V konsekvентno izpeljani interpretaciji te logike se uporabljajo termini: moški, ženska, mladi do 30 let, delavci, gospodinje **menijo** . . . V previdnejši terminologiji sicer **»večina med njimi meni«**, kar pa se vseeno razume, da ta ali ona kategorija zastopa neko stališče. Ali pa obratno; mnenjske, stališčne, preferenčne kategorije, kot na primer: »poslušalci popevk, resne glasbe, vremenskega poročila« in tako naprej, sestavljajo bolj moški kot ženske ali pa več moških kot žensk in tako naprej.

Ne glede na variacije v terminologiji je razumevanje pomena izjav vprašanih principielno analogno, to je razumevanje v smislu pripisanih pomenov izjav personificiranih kategorij.

Splošneje opredeljena osnovna **zgrešena domneva**, ki je imanentna vprašalniški metodi, se glasi: **javno mnenje je seštevek enoznačnih in enakovrednih individualnih mnenj.** Upoštevati ta ugovor pri takem empiričnem raziskovanju pomeni principialno nemožnost seštevanja individualnih podatkov in s tem **nemožnost take empirije v celoti.**

Žal pa obstajajo še banalnejše težave, s katerimi se ubada empirično raziskovanje te vrste. Imenujemo ga »izpopolnjevanje kar tako«, na oko, naknadno friziranje odgovorov, podatkov – termin se v tej zvezi uporablja. Možnost »friziranja« imajo vsi udeleženci empiričnega rituala od raziskovalcev, obdelovalcev, anketarjev do

* Sem sodijo vsi, ki se niso mogli razvrstiti v osem predhodnih poklicnih kategorij.

anketirancev, še posebej pri merskem instrumentu, imenovanem barometer. Vsekakor pa moramo imeti tudi nekaj razumevanja za take slabosti. Te so lahko tudi način izražanja odpora do vse pogostejšega in nadležnejšega spraševanja, ki ob večji natančnosti prehaja v zaslíševanje.

Tako raziskovanje je po našem mnenju nesmiselno. Je dovolj teoretskih in praktičnih, psiholoških ali socialno-psiholoških razlogov, da se ga ukine; ali pa naj se ukine vsaj kot modno in **reducira na minimalno mero**, saj so možna tudi drugačna empirična raziskovanja.

Če povzamemo nekaj stališč glede konkretne raziskave »Radio Koper '80«, na katero se preliminarna analiza nanaša, veljajo pa tudi za druge empirične raziskave take narave, bi se odločili za tole:

- odmevnost na medij merimo tako nenatančno, tako nereprezentativno, da se postavlja vprašanje smiselnosti interpretacije empiričnih rezultatov (to je problem »pregrobnega merila«),

- večje so napake ali variacije ki izvirajo iz metodologije in tehnik »friziranja« ali potvarjanja rezultatov, kot pa tiste variacije ali spremembe, ki izvirajo iz spreminjanja merjenega pojava samega,

- ne merimo le tistega, kar mislimo, da merimo (enoznačno opredeljeno komunikacijo: množični mediji – recipienti ali kontakt z medijem ali odmevnost na medijsko sporočilo ali obseg komunikacijskega polja in tako naprej), ampak v precejšnji meri tudi naklonjenost poslušalcev do ustanove množičnega medija.

Problematično je variiranje deležev (procentov) na primer poslušanja radia od raziskave kot tudi znotraj iste raziskave.

Problematično je prikazovanje že skoraj doseženega odeala 100 % poslušnosti radia. Trenutno kaže barometer 98,2 % – poslušnost. Za ilustracijo navajamo citat:

»Zaradi boljše preglednosti in neposredne primerljivosti (vprašanje »Katere programe radia Ljubljana poslušate in kako pogosto?« je bilo v obeh anketah postavljeno v enaki obliki) smo vnesli deleže poslušalcev oziroma neposlušalcev posameznih programov iz obeh anket v isto preglednico (maj 1979 in marec 1980). Na kratko lahko ugotovimo, da se je delež poslušalcev (na splošno) povečal, saj je letos 1,8 % odgovorilo, da radia ne poslušajo (lani 4 %) in le 0,2 % je bilo takih, ki nikoli ne poslušajo programov radia Ljubljana* oziroma redkeje kot enkrat na teden (lani 1 %).

S tem, kako blizu smo zastavljenemu idealu, kot tudi s postavljanjem rekordov z 92,4 % odzivom** na »pol poštno anketo« (kar bi lahko bil svetovni rekord, če ne bi že v radijskem barometru marca '80 dosegli rekorda z 94,8 % odzivom***), se ne gre postavljati. Oboje je namreč tako neverjetno, da je le indikator problematičnosti vzorčenja in preostalega metodološkega instrumentarija.

Podatki nas slepijo in ustvarjamo si lažno sliko o sebi in o moči medija (njegovi razširjenosti).

* Breda Kostanjšek: Barometer poslušanja (radia) za teden od 28.3. do 3.4.1980, preliminarno poročilo, 4/80, SŠP, RTV Ljubljana.

** Isto tam *.

*** »Vzorec in zajemanje podatkov« iz raziskave »Radio Koper '80«: Stane Obranovič, Rajko Šuštaršič, Peter Očepek, Breda Kostanjšek, raziskava SŠP, RTV Ljubljana, št. 6/80.

Ko uvedemo dodatni merski instrument za merjenje istega pojava, odmevnost recipientov na radijski program, je ta hkrati kontrola zanesljivosti podatkov predhodnega instrumenta. če te možnosti ne analiziramo, lahko ostanemo samozadovoljni s svojim raziskovalnim početjem, saj so totali podatkov po obeh načinih merjenja precej podobni. Zadovoljni smo lahko vse dotlej, ko ugotovimo, na kakšen način so postali podobni. Po taki, čeprav le preliminarni analizi, pa bi se lahko naše samozadovoljstvo skalilo. Kontrola enega merskega instrumenta z drugim dokazuje tolikšno nezanesljivost podatkov, s katerimi manipuliramo, da po našem mnenju ne opravičuje stroškov in naporov za pridobivanje takih podatkov. Tako raziskovanje je razmetavanje sredstev in raziskovalnih energij.*

Dokler raziskovanje ni le administriranje, ampak tudi reflektiranje lastnega postopka, obstojajo vprašanja, ki si jih raziskovalec mora postaviti ne glede na njihovo priljubljenost v instituciji.

Začne se z banalnimi vprašanji, kot na primer:

- kakšna je resnost anketirancevih odgovorov,
- kakšna je vestnost (sugestivnost – nesugestivnost) anketarjev,
- kakšni sta vestnost in odgovornost obdelovalcev, programerjev do vsakega zbranega podatka,
- kakšni so vestnost, intenca in doseg raziskovalčeve interpretacije podatkov.

Vse to so, posamično vzeto, lahko malenkosti ali individualne slabosti, vendar ni tako. Te so sistematične in oblikujejo celoto, ki po našem mnenju problematizira smiselnost »raziskovalnega« dela.

Postavljanje (več ali manj) daljnosežnih hipotez, njihovo preverjanje, skratka celotna interpretacija in omenjene slabosti niso v smiselnem razmerju. Neresne podatke lahko le neresno interpretiramo. Je to še raziskovanje? Je avtor še raziskovalec ali je uradnik? Kam nas vodijo interpretacije, v katere sami ne verjamemo?

Odgovor: ne le v funkcionalizem, kar je ustaljena obtožba, ampak v fikcionalizem. Kot raziskovalci delamo, kakor da bi bili raziskovalci, in naše interpretacije so »als ob« interpretacije.**

Če je resno raziskovanje usmerjeno v prodiranje ali poskus prodiranja od pojava k bistvu, je napor tako degeneriranega raziskovanja usmerjen v zapiranje oči pred dejstvi ali poskus prodiranja od pojava k fikciji.

Za konec naj še povemo, da vse te slabosti po našem mnenju niso rezultat neke osebne »pokvarjenosti« protagonistov empiričnega rituala, ampak se rezultirajo kot zakonitost, ki se generira iz temeljne omejenosti metode same v dosegu spoznavanja in njene administrativne rutinizacije, podreditve interesom institucij ali kar institutalizacije raziskovanja.***

* Preveč smo usmerjeni v mišljenje, ki se mu zdi potratno zapravljjanje »naravnih energij«, ne pa tudi razmetavanje s človeško psihično energijo, zapravljjanje psihikalnih energij.

** »Als ob« filozofija H. Weiningerja.

*** Sistematično pozitivno sankcioniranje ugodnih rezultatov in negativno sankcioniranje neugodnih rezultatov s stališča institucije se nujno rezultira v raziskovalni usmeritvi in metodi dela raziskovalne enote; kot pozitivne sankcije štejemo ne samo sistem finančnega nagrajevanja, internih promocij, ampak tudi in predvsem neformalne sankcije, kot konzultacije v ožjem krogu, pohvale itn. Kot nega-

Vsaj skušali smo prikazati primer generiranja (degeneracije) tako imenovanega empiričnega raziskovanja. Za nekatere bo še potrebno, da povemo: ne mislimo, da je opisan problem le problem raziskave »Radio Koper '80« ali le tega raziskovalnega oddelka!

3.2. Drugi premislek:

»MEDIJ NOČEVEDETI«

(Premislek ob raziskavi: »Ali je raziskovanje v instituciji množičnega medija mogoče« ali za nameščenca RTV nenavadna raziskovalna akcija na radiu in televiziji)

Bili so časi, ko so v nedeljo popoldne ljubljanske ulice izumrle. Ljudje so se zaprli v svoje domove, slovenske ceste so se spraznile. Resničnost je bila podobna fantastičnosti. Tako se obnašajo ljudje ob usodnih dogodkih. So bili to znanilci česa pomembnega, velikega, močnega, zastrašujočega? Dogajanje je bilo evidentirano, sociološke raziskave z anketno metodo niso bile potrebne. Ljudje so bili doma; in ne samo doma, tudi pri znancih, sosedih, sorodnikih (danes zveni že kar poučno) so gledali nadaljevanko »Mestece Peyton«. No, to ni pomembno, gledali so tudi poročila; prijatelji so zapustili lokal, da bi spremljali TV dnevnik. Bili so tudi taki, ki so gledali vse, kar jim je nudil program ljubljanske televizije. Ta je bila na višku svoje moči, pomena, veljave. Ne po številu naročnikov TV sprejemnikov, pač pa po svojem socialnem pomenu, po tem, kaj je pomenila ljudem. Gospodinje so na trgu, pri mesarju, na avtobusu govorile o obleki, pričeski te ali one televizijske napovedovalke. Napovedovalci so bili nacionalni idoli. Upokojenci so v kavarnah diskutirali o novicah in poročilih v TV dnevniku, kot o svoji glavni temi. Ni bilo večje časti za preprostega Slovenca, kot da je nastopil na televiziji, pa čeprav po naključju ali samo kot statist, in je tako videl samega sebe na ekranu. Videli so ga sosedje, o tem so govorili tedne in tedne, v fantaziji pa si je domišljjal, da o njem govore tako sosedje kot vsi Slovenci, saj so ga ta dan spoznali, videli in slišali na televiziji. Zgodilo se je, prišel je v zgodovino – na ekran. Tudi intelektualci, znanstveniki (da ne govorimo o politikih) so nabirali točke svoje publicitete na televiziji. Televizija je zlahka izvajala strogo selekcijo pripuščenih k ekranu. Komur je bila izkazana ta čast, si ni pomišljal, prišel je, pustil se je posaditi na stol, pustil je, da so mu noge bingljale, postavil se je v nemogočo držo, pustil si je usmeriti reflektor v obraz in govoril, govoril; karkoli, pa če mu je zavesa zagrnila možgane. Kaj je povedal in kako dobro, so vedeli TV delavci. Tudi polom je bil uspeh, saj je nastopal na televiziji. TV delavci so dobro izkoriščali svojo premoč – privajenost na medij, to je na njegove takratne in večinoma še današnje pomanjkljivosti. S to premočjo, za katero vemo, da ni ravno intelektualne narave, so praviloma zasenčili mnoge imenitne znanstvenike, kulturnike in politike.

Bil je to čas, ko je v znanosti o televiziji dominiral Marshall McLuhan, znanstvenik, ki ga je ustvarila televizija. Trdil je, da je TV medij podaljšek človeških čutil – in to ne vida in sluha, kot bi, če je že tako, pričakovali, ampak – osupljivo – tipa.

tivne pa spregledovanje raziskovalnih rezultatov, nasprotovanje objavi, torej javnosti raziskovalnega dela.

Televizija torej ni zanj vizualno-avditivni medij, temveč tipni medij. Njegova glavna skrivnostna teza je bila: »Medij je sporočilo«. Z njo si nekateri znanstveniki še danes belijo glavo. »Vsebina sporočil je irelevantna« (vseeno je, kaj sporočamo) pa je druga, teza, ki se mi zdi mnogo pomembnejša od prve, čeprav je McLuhan ni tako izpostavil. Le kot primer se moramo spomniti, kako je predlagal rešitev problema terorizma: »black out iz množičnih medijev« (eksistentnost dogodkov sveta je le, če je na ekranu). Za pravega uradnika je stvarnost le to, kar je v zapisniku. Odtod po po našem mnenju izvirajo česti ponaredki zapisnikov in analogno temu selekcija dogodkov v sporočilih množičnih medijev. Toda kaj nam vse to pomaga, ko pa iz medija izključeni dogodki vseeno eksistirajo, in vedno se najde kdo, ki trmasto trdi: »In vendar eksistirajo«.

To so bili časi, ko so TV hiše ustanovile raziskovalne oddelke za preučevanje svojega avditorija, nekatere pa kar oddelke za preučevanje programa, komunikatorja in občinstva. Prvih dveh fenomenov, se razume, niso nikoli kaj pridra preučevali. Saj je vsebina sporočil irelevantna, ilustracija medija pa je evidentna emanacija popolne moči. Tako je nastala tudi »Služba za študij programa in občinstva« pri RTV Ljubljana in analogni oddelki v jugoslovanskih TV hišah. Ko je bila televizija na višku moči, je imela malo gledalcev, vendar se je njihovo število naglo povečevalo. Povečevalo pa bi se še dosti hitreje, če ne bi bilo ekonomske bariere v kupni moči množic množičnega medija. TV sprejemnik, sprva črnobeli, kasneje barvni, je za sociologijo postal indikator socialnega statusa posredovalcev. TV spored pa je za lucidne politike in ekonomiste postal polnilec zavesti ljudi. EP in PP (ekonomska in politična propaganda) sta postali dominantni komponenti medijskih sporočil. Torej sporočila za nekatere niso bila nikoli niti po vsebini niti po zvrsti irelevantna. To tezo skušamo na kratko razložiti ali bolje ilustrirati takole: Program medija je univerzalno sestavljen. Informativne vsebine, zvrsti zadovoljujejo človekovo željo po informaciji, umetniške

- žejo po estetskem doživetju (kulturi), razvedrilne in športne
- žejo po zabavi in igrah, poljudnoznanstvene in izobraževalne
- žejo po znanju (s klasifikacijo bi seveda lahko nadaljevali).

Vse te žejne ljudi pa so žejne prepeljali čez vodo – kot smo rekli – lucidni ali natančneje, močni politiki in ekonomisti (politika in ekonomika ali politični in ekonomski subsystem, kot bi se temu reklo v sociološki terminologiji). Privlačni del sporeda se je spremenil v ogrodje (ali vabo), na katerem visita – parazitirata glavni in dominantni komponenti medijskih sporočil, glavni polnilki zavesti ljudi: ekonomska in politična propaganda.

Število gledalcev – gledanost oddaj in ocena gledalcev – je postalo središče raziskovalnega zanimanja raziskovalnih oddelkov v okviru institucije medija. V oddelkih, ki prednjačijo v raziskovalni tehnologiji, so proučevali še število kritik, kritičnih stališč o televiziji, objavljenih v konkurenčnem mediju – tisku. Najnaprednejši oddelki so merili obseg kritik kar v kvadratnih metrih (to ni šala!).

Lazarsfeld, znanstvenik, ki ga ni ustvarila televizija, je tako početje označil kot »administrativno raziskovanje«. Da boste imeli možnost preveriti univerzalnost njegove trditve, dajemo za ilustracijo konkreten primer takega raziskovanja v prvem premisleku.

In kaj ima pri tem radio? Radio je medij, ki je v primerjavi s televizijo očitneje v

zatonu svoje slave in moči in to ravno po zaslugi medija televizije. Televizija ga je po socialnem pomenu nekajkrat prerasla in vzela pod svoje okrilje. Kot tak se celo v okviru skupne institucije ni pomiril s svojo drugorazredno vlogo. Za nas je zanimiv kot medij v zatonu z daljšo tradicijo in je indikativen za to, kaj se dogaja ali kaj se utegne zgoditi s televizijo. V odnosu obeh medijev do narave raziskovanja komunikacijskega procesa med njima ni razlike. Oba zahtevata isto in to v enaki meri: ustvarjanje »imagea« o njuni moči – moči medija, ne oziraje se na realno ali boljše celostno sedanje in bodočo vlogo medija v socialnem sistemu in predvsem v zavesti ljudi.

Pa se vrnimo še za trenutek k radiu, ko je bil na višku svoje moči. V tem razcvetu moči je kot medij postal orodje militantne propagande.

Poročal je o zmagah, pa skoraj nikoli o porazih, poročal je o življenju, pa skoraj nikoli o smrti, če pa že o smrti, potem le o heroični smrti. Ljudje so se predvsem bali in uradni radio je uporabljal ta strah za krepitev svoje moči, svojega pomena. Okupacijski radio so najbolj pogosto poslušali najbolj poslušni okupiranci. Bil pa je tu osvobodilni radio, pri nas ROF. Ne le emitirati, tudi poslušali so ga pogumnejši. Hočemo reči, da je bil takrat radio medij, ob katerem so ljudje trepetali in hrepneli.

Bil je medij poniževanja, obupa in upanja.

Take psihološke moči, kot jo je imel v relativnem odnosu do sistema, in moči in vpliva na zavest ljudi, radio ni več nikoli imel. Toda svoje popolne uporabljenosti od militantne propagande kot svetovni medij zgodovinsko ni mogel izbrisati. Radio kot medij v socialnem sistemu je v vidnem zatonu ne glede na vedno večja sredstva, ki se vanj vlagajo in ne glede na ekstenzivno rast – tehnološko in kadrovske ekspanzijo, zlasti kadrovske hipertrofije in to prav določenih kadrov: tehnikov in administratorjev.

S tem pojavom pa nujno korelira birokratska okostenitev institucije in z njo negativna selekcija kadrov v njej. Krik ustvarjalcev se zaduši v uradniških aktih, na sejah, v uradni koordinaciji. Vse bolj konkreten postane stavek Bertolta Brechta: »Težko človeku, ki ima kaj reči, a ne najde poslušalcev. Še težje pa je poslušalcem, ki ne najdejo nikogar, ki bi jim imel kaj reči.« (B. Brecht: Radio, predpotopni izum?, 1927).

No, in sedaj smo pri našem osnovnem problemu. Kako planirati, kako pripraviti administrativno vodstvo institucije, da pomisli, da je kaj takega sploh mogoče?

Institucija je kot človek, ki se ne more in noče sprijazniti s staranjem in smrtjo.

Institucija se oklepa vizije neskončnega naraščanja svoje moči v socialnem sistemu. Oklene se tudi apologetov tega kvazi-vzpona, kritike pa zmeče skozi vrata. Vsak upad svoje moči, ki ga zazna, skuša preseči z ekspanzijo na nekem drugem področju svoje institucionalne strukture. Npr. upad militantne propagandne moči kompenzira z abnormalnim povečanjem ekonomske propagande, ali pa izgubo vzgojnoizobraževalne funkcije kompenzira z abnormalnim povečanjem zabavno-razvedrilne funkcije. Tako planiranje je v rokah administratorjev in zato je lahko le ekstenzivno, slepo, v neskončnost naraščajoče, če ne na tej, potem pa na drugi postavki. Pri tem administracijo ustavijo le krizne razmere in te le za hip. Ne morejo pa uradniki planirati kvalitetnega vzpona (o njem sicer vseskozi govorijo in v njegovem imenu planirajo razvoj; vendar govorjenje, to je drugo). Ustvar-

jalci jim občasno poreko: »Dragi moji, to je račun brez krčmarja, izvolite samo dvigniti kvaliteto.« (Tak dialog seveda le poveča že omenjeno negativno selekcijo kadrov.)

Ustvarjalne kvalitete ni mogoče planirati, lahko pa se jo le omogoča in še veliko lažje onemogoča. Omogočajo se lahko le pogoji zanjo. Ko bi le ne bilo tega krvnega sovraštva med uradnikom in ustvarjalcem; ta pa je in ni nobenega smisla, da bi ga zamolčali. Razvite so mogočne teorije, kot npr.: da ustvarjalec sploh ne more ustvarjati brez bede in pekla, v katerega ga spravlja njegov »rabelj«, da se pravzaprav mora zahvaliti mogočnemu aparatu institucije, da sploh lahko svojo ustvarjalnost uresniči. Ste se kdaj vprašali: »Kaj, če to sploh ni res? Če je to laž?« Kaj ni potem ves institucionalni aparat rezultat neke minule x ustvarjalnosti oziroma neke druge ustvarjalnosti? Potruditi se je treba, da se te ustvarjalnosti med seboj ne seznanjajo. In samo minulo ustvarjalnost institucija ceni, ali pa jo ceni veliko bolj kot porajajočo se ustvarjalnost. Kaj ni to teza, ob kateri bi se lahko zamislili? Institucija oziroma njena administracija dopušča ustvarjalnost le do minimalne mere. To je do mere, ko jo še obvlada. Obvlada pa je lahko izredno malo. Mogočen aparat predvidljivega je potreben za obvladanje nekaj malo nepredvidljivega, neurejenega.

Neurejenost je napad na sistem. Urejena ustvarjalnost, boste rekli, to je konstruktivna, tvorna za sistem. Urejena ustvarjalnost je kontradikcija v terminu, je ni, je lahko le lažna ustvarjalnost.

»Preveč se ukvarjamo z institucijo medija, komunikatorjem«, pravijo. Važno da je občinstvo, ki je cilj komunikacijskega procesa.

Ko pa je toliko ljudi, ki sploh ne znajo več poslušati. Radiu prisluhnejo, poslušajo ga le mimogrede. In s površnim poslušalstvom se je radio mimogrede sprehodil proti svojemu zatonu.

Po našem je torej treba planirati zmanjšanje kadrov in še posebej zmanjševanje prizadevnosti obstoječih administrativnih kadrov. Planirati je treba zmanjševanje afektivnosti in efektivnosti sporočil. Planirati je treba zmanjšanje poslušalcev in poslušanosti radia. Planirati je treba **zmanjševanje moči medija**.

Pri vsem tem ali za vsem tem, nazadnje in ne najprej, pa je dopustno planirati, »ali določneje, s formalnim birokratskim planiranjem dopustiti zmanjševanje ustvarjalne moči medija, to je moči, ki jo mediju dajejo le ustvarjalci, tisti, »ki imajo kaj reči«.

Upamo, da smo z našo celotno študijo vsaj nekoliko, in predvsem konkretno, izhajajoč iz konkretne situacije, bolj osvetlili, kdo so »tisti, ki nimajo kaj reči«. In gotovo boste vprašali, kaj imam reči ob tej priliki jaz, ko se že toliko mučim? Le malo, in še to le mladim ustvarjalcem. Ukinjanje ustvarjalnosti je sestavljeno iz samih majhnih, na videz nepomembnih reči, za ohranitev le teh se boste morali boriti. Boriti se boste morali za malenkosti in rekli bodo, da ste malenkostni, pa tega ne verjemite!

Ali se bosta radio in televizija znala sprijazniti z dejstvom, da sta medija v zatonu? Da televizije ne bo rešila niti satelitska tehnika? Da kabelska televizija z banko programov po naročilu ni več televizija? (Slednje lahko ilustriramo s primerom: kot bi se velezaložba, ki je svojčas imela celo avtorja za svoje nameščence, bila je torej neodvisna od svobodnih avtorjev, spremenila v zgolj velikansko knjigarno – knjiž-

nico). Da televizija ne bo več dolgo medij, ki bi lahko diktiral ljudem izrabo prostega časa z informacijami, kulturnim, kulturno-umetniškim, razvedrilnim programom? Da bo to morda konec dominacije ekonomske in politične propagande na televiziji, da bo to morda čas, ko televizija ne bo več osnovni usmerjevalec zavesti človeka 20. stoletja, si kot raziskovalec ne bi upal trditi, čeprav za to obstajajo indicije tudi v zavesti ljudi. Med tistimi, ki so nekoč s tako radovednostjo govorili o pričeskah napovedovalk, so danes tudi taki, ki se ob TV programu vprašajo: kdo to sploh posluša (ne: gleda)? Da so med tistimi znanstveniki, ki so bili čisto gostje TV hiše, tudi taki, ki odklanjajo sodelovanje, ni več redkost. So tudi taki, ki bodo začeli postavljati pogoje o sodelovanju z močno institucijo, kakršna je televizija, pogoje, kot je npr. popolna pravica avtorizacije vsakega posnetka. Kaj in kako se bo dogajalo v TV hiši, v TV programu, pri TV gledalcih, natančneje ni mogoče reči. Mogoče pa je reči, da televizija o tem noče razmišljati in da njeni raziskovalni oddelki tega ne bodo proučevali?

3.3. Tretji premislek:

»SPOZNANJE SAMO PO SEBI NIMA MOČI

(Premislek ob raziskavi »Vrednostne orientacije ekonomske propagande«; Vrednostna utemeljitev ekonomske propagande in izhodišča znanstvene propagande; ali za raziskovalca nenavaden ali vsaj redek pogled na znanost)

V vrednostni utemeljitvi hierarhije subsystemov je znanost tisti subsystem, ki kaže, da bo postal dominantni subsystem. Neznanski subsystemi vedno bolj aktualizirajo vrednostno utemeljevanje na znanosti, se torej kvaziznanstveno utemeljujejo. Znanost je tako moderna, da se celo umetnost skuša znanstveno utemeljiti, umetniška dejavnost jemlje navdih za »samoutemeljitev« v znanstvenih postulatih, podmenah in predvsem vrednotah. Proces, ki ga skušamo opisati, je najbolj razviden v ekonomskem in političnem subsystemu. Politična ekonomija in znanstveni socializem, se iz okvira ved vrednostno povdigneta v nadvedi, se tako ideologizirata, da se izločita iz znanstvenega subsystema in se tretirata kot znanstvena utemeljitev ekonomskega in političnega subsystema. To je seveda bolj ekonomska in politična utemeljitev kot pa znanstvena vrednostna utemeljitev. Moderna ekspanzija subsystemov, predvsem ekspanzija ekonomskega, evidentno temelji le še na uporabi znanosti. Tu ne gre za vrednostno aktualizacijo, ampak za njene posledice. Medicina n.pr. je kot znanost le **sredstvo** ekspanzije zdravstvenega subsystema. Naravoslovne vede **so predvsem sredstvo** tehnološko-ekonomske ekspanzije predvsem ekonomskega subsystema in vojaškega subsystema. To, kar smo skušali prikazati, je način, kako se vrednoti znanost. Kljub ekspanziji znanosti, priznavanju vedno večje vloge znanosti, se **znanost ne utemeljuje avtonomno**. Znanost je kot subsystem razvita, podrejena predvsem dominantnim in s tem tudi drugim nedominantnim subsystemom. Opozorimo naj, da ne opisujemo administrativne ureditve, ampak vrednostno strukturo sistema. Dejal bi, da je aktualizacija avtonomne znanosti celo nazadovala. To je proces, ki se aktualizira skozi stoletja. Znanost kot subsystem se je stoletja **bojevala za relativno avtonomijo** v odnosu do dominacije religioznega vrednostnega utemeljevanja in je že takrat aktualizirala temelje

svoje vrednostne samoutemeljitve. Današnji razkol in disproporcionalen razvoj naravoslovnih in družbenih ved (pri čemer je treba pri nas poudariti, da zaostajajo družbene vede, ki bi jih morali hitreje razvijati in ne obratno, kot trdijo uporabniki znanosti) je pripomogel k temu, da se znanost vedno manj utemeljuje kot **relativno avtonomen subsistem**.

Današnja vrednostna utemeljitev znanosti kot subsistema je rezultat zgodovinskega obvladovanja znanosti od rivalitetnih dominantnih sistemov: sprva predvsem religije, kasneje predvsem politike in ekonomike. Danes je znanost supersistemsko povezana bolj kot kdaj prej in je subsistem, ki je najbolj prestopil meje svojih sistemov. Znanost se torej kot svetovna znanost bojuje za relativno avtonomno vrednostno utemeljitev do ideologij političnih sistemov, še posebej vojaškega subsistema in pa predvsem ekonomskega subsistema. Njena ekspanzija je v univerzalnosti znanosti. Znanost je ena. Tudi družbena znanost je ena znanost. To, po čemer se družbene znanosti različnih sistemov razlikujejo, je neznanstveno, ideološko obvladovanje neavtonomnih družbenih ved, družbene znanosti! Ideologije in vrednostne utemeljitve dominantnih sistemov pa so ne le neuniverzalne, ampak konfliktne, medsebojno uničujoče se ali razvrednjujoče se. Uporaba ali bolje zloraba znanosti, je pripeljala do take odspanzije n.pr. vojaških sistemov, da je z racionalnega, znanstvenega vidika to absurdno! N-kratnega potenciala za medsebojno uničenje sovražnika in sebe in tudi take sovražnosti same ni možno vrednostno utemeljiti, menimo, da niti na najnižjem pragmatičnem nivoju vrednostnega utemeljevanja ne. Edina utemeljitev je ekspanzija zaradi ekspanzije, sovražnost zaradi sovražnosti. To pa je »larpurlartična« utemeljitev, ki se odreja znanosti in še posebej umetnosti, ki jo je odkrila ali bolje prva utemeljila. V larpurlartistični vrednostni utemeljitvi je namreč ključ do avtonomije in kasnejše dominacije dejavnosti vsakega subsistema. Larpurlartizem je seveda napačno tolmačen, in sicer, da je umetnost sama sebi namen in ne služi družbenim ciljem, to je ciljem sistema – družbe. Pravilno pa je pojmovanje, da umetnost služi družbenim ciljem, le če je avtonomna, to je, le če je sama sebi namen, sicer služi predvsem dominantnim subsistemom, ki pa se vedno predstavljajo kot reprezentanti celotnega sistema – kot družba. Poleg tega je umetnost univerzalna in kot taka »služi« ciljem vsega človeštva, je torej suprasistemsko utemeljena.

Iz povedanega ni možno optimistično sklepati, da se bo znanost kot **subsistem univerzalne razsežnosti** avtomatično avtonomizirala in celo aktualizirala kot četrti zgodovinski dominantni subsistem. Taka sprememba bi pomenila ukinitve vrednostnega utemeljevanja, ki ga simbolično izražajo apeli:

- »znanost je moč«,
- »znanost je profit, je dohodek«,
- »znanost je razvoj«,
- »znanost je institucionalizirana moč razuma«, ker moč simbolizira »politično moč« – vrednoto političnega subsistema. Vrednoti »razum«, »spoznanja znanosti« sta sami po sebi brez moči. Navedene simbolične vrednostne utemeljitve so primer neavtonomne znanosti in so proizvod neznanstvene propagande. Simbolično izražena avtonomna vrednostna utemeljitev znanosti je:
- »znanost je institucionaliziran razum«,
- »znanost je institucionalizirana vednost, spoznanje« itn.

Znanost se lahko utemelji le na svojih vrednotah! Problem pa je, da si znanost sama zastavlja temeljna vprašanja o teoretičnih možnostih za dominacijo avtonomne znanosti v občečloveški družbi. To so: Ali je razum tako univerzalen, da lahko **racionalno utemelji** institucionalno hierarhijo samo? Ali je hierarhijo sploh moč vrednostno utemeljiti? Ali je moč racionalno utemeljiti ekspanzijo, dominacijo? Ali so vrednote sploh dostopne racionalni analizi? Na taka vprašanja ni tako preprosto nedvoumno in enoznačno odgovoriti. To močno presega naš namen, zato se bomo problema lotili s praktične plati.

Nesporno je, da si je doslej znanost kot čista znanost sama izpodbijala vrednostne utemeljitve, ki bi ji omogočale avtonomno ekspanzijo in dominacijo, se pravi ekspanzijo, ki se jo doseže le z lastno ideologijo, scientificizmom. Zaničljiv ton vedno odkrijejo tisti, ki slutijo velike nevarnosti. To je namreč edina univerzalna ideologija, to je ideologija, ki lahko utemeljuje druge neznanstvene ideologije. Tako utemeljevanje je sicer bolj plod iracionalne kot racionalne dejavnosti uma, vendar brez takega utemeljevanja znanost kot subsistem ne more biti avtonomna, ostane podrejena in uporabljena od dominantnih sistemov, razbita v svoji univerzalnosti na posamezne antagonistične sisteme.

Največja praktična ovira za ekspanzijo avtonomne znanosti pa je, da nima avtonomne propagande! Znanstvena propaganda sicer obstaja, celo zelo razvita je, vendar z dodatkom kot n.pr. znanstvena propaganda artiklov ali znanstvena propaganda političnih idej. Znanstvena »propaganda znanosti in samo znanosti«, brez dodatka, pa se imenuje kontradikcija v samem pojmu. Menda je razvidno, da tako vrednotenje izvira iz ekonomskega ali političnega sistema in pomeni usmerjeno manipulacijo znanstvenikov in znanosti. Znanost se lahko uveljavi kot relativno avtonomen subsistem le s potenciranim delovanjem avtonomne znanstvene propagande. Ta ima za svojo prvo nalogo, da loči znanstveno propagando od ekonomske propagande in od politične propagande. Avtonomna znanstvena propaganda demonstrira »znanstveni elitizem«, da je znanost vrh znanstveno tehnološke strukture. Tehnologija brez znanosti je mrtva in negibna, se ustavi. Podrejanje naravoslovnih znanosti svoji lastni bazi je največja banalizacija znanosti, ki je sploh mogoča. Reduciranje in podrejanje fundamentalnih raziskav praksi in aplikativnim raziskavam je neposredno odzemanje minimalne avtonomije znanosti, za katero se zdi, da jo je že imela. Znanost je razbita v sisteme kot peto kolo, vendar je njena prednost ravno v tem. Lahko se zgodi, da začno znanstveniki zunaj svoje dejavnosti nekega dne delovati kot peta kolona za svojo dejavnost. Doslej je bila največja prevara znanosti ta, da so proglašali za njen vedno večji vpliv ravno to, da se dominantna sistema ekonomija in politika, utemljujeta na znanosti. Zaradi predominantnosti ekonomije in politike pomeni tako vključevanje znanosti njeno totalno podrejanje in učinkovito propagandno prevaro znanosti.

Cilj avtonomne znanstvene propagande je, da se znanost utemeljuje v svojih baznih sistemih in subsistemih, to sta predvsem šolstvo in razvojna tehnologija. Po tradiciji so dominantne propagande obvladovale šolstvo. Ko je šolstvo obvladala cerkev, je bil religijski subsistem nesporno predominantni in ko ga je obvladala država, je bil predominantni, politični subsistem. Danes ga obvladuje gospodarstvo ali ekonomski subsistem (v simbiozi ali s pomočjo političnega subsi-

stema), ki je danes predominanten.

Hkrati je vse bolj, čeprav že ves čas, aktualno vrednotenje, da je najbolj naraven in racionalen tak razvoj šolstva, ki je le pod okriljem znanosti! Šolstvo je subsistem, ki je indikator najboljčutljivejših rivalitetnih premikov v utemeljevanju dominacije in predominacije. Zato je to subsistem, ki se neprestano reformira.

Ker je univerza elitni vrh strukture subsistema šolstva in hkrati strukturni vrh znanstvenega subsistema, je najmanj, kar je gotovo, to, da sta subsistema neločljivo povezana. Ravno razvoj univerze na nivoju suprasistema v smeri vedno večje avtonomije univerze je indikacija avtonomne utemeljitve znanosti v prihodnosti kot dominantnega in v oddaljeni perspektivi kot predominantnega subsistema. Po našem šolstvo torej ni avtonomen subsistem, ampak je subsistem znanosti (!) ali temeljna baza znanstvene strukture. Ne more se avtonomno vrednostno utemeljiti, ampak le na znanosti, njeni ideologiji, scientizmu ali scientificizmu, če hočete, ker je to edina univerzalna ideologija znanosti.

Znanstveni socializem je pretendiral, da postane vrhovna in univerzalna utemeljitev znanosti, vendar je klonil pred politično ideologijo.

Zaradi predominantnosti političnega subsistema je postal državna ideologija! Postal je bolj draven in bolj političen kot socialističen. Kot ideologijo znanstvenega subsistema ga je možno aktualizirati v scientificizmu, ne kot znanstveni socializem, ampak le kot socializem znanosti, osvobojen vladajoče ideologije. Aktualizirati ga je mogoče kot **emancipirano** znanstveno propagando.

Konfliktnost v vrednosti orientaciji raziskovalca

Raziskovalec mora reflektirati svojo vlogo v subsistemu znanosti, ker samo v tem referenčnem okviru lahko kot raziskovalec deluje ne glede na svojo konkretno institucionalno pozicijo – t.j. vlogo (na delovnem mestu) v kateremkoli subsistemu in katerikoli instituciji.

Pred njihov individualni vrednostni sistem se postavljajo vprašanja, ki smo jih navajali, kot da zadevajo samo neke imaginarne strukture, imenovane znanstveni subsistem. Vendar naj ta vprašanja poenostavimo na tista, ki so po našem mnenju bistvena za vrednostno orientacijo raziskovalca predvsem družnebi disciplin, pa ne samo teh, ampak tudi naravoslovnih, čeprav je pri njih konfliktnost institucionalne raziskovalne in institucionalne neraziskovalne vloge bolj prikrita.

Osnovnim vprašanjem se ni možno izogniti. Ta so:

- Ali je avtonomno raziskovanje sploh mogoče?
- Ali je neusmerjeno raziskovanje, ki se nanaša na družbeni sistem, sploh mogoče?
- Kdo dejansko usmerja raziskave?
- Kdo postavlja, formulira raziskovalni problem?
- Kdo kontrolira raziskovalni proces, potek raziskave in kako?
- Kdo ponuja ali zahteva vnaprejšnje rezultate – vnaprejšnje rešitve problema?
- Kdo uporablja rezultate raziskovanja, kako jih uporablja in zoper koga jih uporablja?
- Kje so nepremostljive pregrade inovativne in kreativne dejavnosti?

- Ali je znanost kupljiva, ali pomeni financiranje raziskovanja tudi nakup raziskovalcev?
- Zakaj se permanentno pojavlja konflikt med raziskovanjem in njegovo administrativno kontrolo?
- Ali je raziskovalni proces kot ustvarjalni proces sploh moč eksterno kontrolirati?
- Kaj je z raziskovalci in znanstveniki, ki se opredele za eksterno kontrolo znanosti?
- Kaj je z raziskovalci in znanstveniki, ki se ne vprašajo o smislu in smotru svoje dejavnosti?
- Ali je sploh mogoče bolj absurdna eksploatacija, kot je ravno eksploatacija neosveženih raziskovalcev, neosveščene znanosti?

Teze kot možni odgovori, ne sicer dobesedni

Ekspanzija družbenih sistemov, predvsem pa supersistema kot celote, ki se danes kaže kot zgodovinsko mogoča, temelji na ekspanziji **avtonomne** znanosti.

Ekspanzija znanosti kot avtonomnega subsistema je mogoča z ekspanzijo znanstvene ideologije scientizma.

Ekspanzija znanstvene ideologije je mogoča le s potencirano ekspanzijo avtonomne znanstvene propagande.

Osnovni konflikt znanosti na sistemskem nivoju je, da znanost ne more pristati na sistemske omejitve. Slovenske znanosti ni! Je le znanost na Slovenskem in to abnormavno malo avtonomne znanosti.

Osnovni konflikt znanosti na subsistemskem nivoju je konflikt med znanostjo in politiko in znanostjo in ekonomijo, torej ravno tam, kjer je deklarirano največje sožitje. Znanost, ki jo »financira« ekonomski subsistem in »koordinira« politični subsistem, je neavtonomna znanost. Avtonomna struktura znanosti temelji na **lastni** (že zdavnaj izplačani) **tehnologiji** in nikakor ne na tehnologiji, ki je last kapitala ali države ali celo družbe, ki ima reprezentativnega zastopnika. Vrh znanstvene piramide tvorijo fundamentalne l'art pour l'art raziskave, srednji nivo piramidalne strukture znanosti tvorijo razvojne, aplikativne raziskave za znanost.

Nato šele slede aplikativne raziskave za druge subsisteme in še te ne, če so »raziskave po naročilu«, ampak le če so to raziskave po presoji avtonomne strukture znanstvenega subsistema. Inovativna dejavnost pa je **tehnološka baza** znanstvenega subsistema.

Vsa dejavnost avtonomnega znanstvenega subsistema je torej kreativna in vsaj inovativna dejavnost. Raziskava, ki ni več kot inovacija, pa ni raziskava.

Inovacije, ki jih odobri administracija, so neavtonomne in le slučajne. To je naš odgovor, zakaj pri nas skoraj ni inovacij. Za administracijo velja naslednje vrednotenje inovacij, to je instiktivno pravilo uradništva: Osnova je **volja** po rutinerstvu. Vse, kar je nepredvidljivo, česar administracija ne more kontrolirati, **mora ukiniti**. Vsaka inovacija pa ogroža rutino.

Administracija je naravni nasprotnik raziskovalne ustvarjalnosti.

Raziskovalna in inovativna dejavnost ne moreta biti usmerjeni, navdihnjeni in kontrolirani z lastno administracijo. To kontrolo lahko izvaja le heteronomna (odvisna) administracija.

Administracija je osvojila sicer skromno, pa vendarle znanstveno tehnologijo, statistiko, to je: evidence, popise, tabele, odstotke, povprečja . . .

To je administraciji prepuščeno orožje, orožje, s katerim vlada. No, sedaj ji znanost predaja še močnejše orožje, informacijske sisteme, centralne registre, in to brezpogojno!

Kot žrtev išče svojega rablja, tako raziskovalec išče svojega administratorja, ker čuti svoj izvirni greh, **da misli**, ker misli avtonomno, to je »s svojo glavo«. Ravno zato, ker raziskovalec misli, ve, kdaj in kako se spreminja iz raziskovalca v uradnika. Šele tako spremenjen raziskovalec omogoča manipulacijo v znanosti.

Če je pri psihološko karakternih lastnostih raziskovalcev kaj zaskrbljujoče, je to njihova neverjetna nagnjenost k rivaliteti: med znanstveniki in raziskovalci, med naravoslovnimi in družboslovnimi raziskovalci, med univerzitetnimi in inštitutskimi, po dolgem in počez med vsemi, ki so na različnih nivojih institucionalne hierarhije. Ekstremna **odsotnost solidarnosti** med raziskovalci je tako vpijoča, da pri tem odpove vsaka razumska presoja. V cehovski solidarnosti jih stokrat prekaša združenje pekov na primer.

Obvladan raziskovalec ni klonil pod fizično prisilo, kot je klonil pred njim suženj, tlačan, delavec, ker pač **k raziskovanju ni mogoče nikogar prisiliti**. Raziskovalec je klonil pred podkupnino, to je pred za znanost **heteronomno motivacijo**. Edina avtonomna motivacija je tista, ki se skriva v magičnosti raziskovalnega problema. Najučinkovitejša oblika odpora proti heteronomiji raziskovanja, ki jo je raziskovalec že zdavnaj odkril, je pasivna rezistenca. Pameti ni mogoče prodajati brez rizika. **Raziskovalec ne dela!** Raziskovalec raziskuje, raziskovalec misli, »misli s svojo glavo!«

Hvala, ker ste mu raziskovanje omogočili. Kdo mu je omogočil raziskovanje?

Žal bolj pogum kot razum.

V neavtonomiji družboslovnega raziskovanja smo prišli tako »daleč«, da je raziskovalcu mnogo lažje problem raziskati, razkriti, osvetliti, spoznati, kot pa biti radikal, avtonomen, nenaravnan v avtocenzuro vnaprej dane, ponujene rešitve problema.

Mislim resno! Skušal sem ilustrirati vrednostni konflikt imaginarnega raziskovalca, ki pa se mi je razkrival le z introspektivno metodo, na lastni koži. Zato sklenem misli z apelom, ki bo veljal tako dolgo, dokler bom opravljal institucionalno vlogo raziskovalca. »Nočem biti trojanski konj v znanosti! Hočem širiti propagando uporne znanosti!«

Vendar kakšne znanosti?

Nesporazumi so tako pogosti; vsaj nekoliko jih bom skušal odpraviti tako, da se opredelim do predmeta propagande tudi z nasprotne plati, to je, kakšne znanosti v tej družbi nočem propagirati! Morda bom s preprostejšim opisom razjasnil vprašanje, kakšne so možnosti znanstvene propagande pri nas.

Avtonomija znanosti je pri nas predvsem osvoboditev znanosti politično-birokratskih pritiskov, organizacijskih intervencij v strukturo znanosti in predvsem ukinitve kadrovske selekcije v znanosti po političnih kriterijih. Nadalje je za osvoboditev znanosti pri nas potrebna ukinitve popolne podrejenosti znanosti ekonomskemu kriteriju. Industrijska tehnokracija, ki deklarira, da hoče rentabilno znanost, hoče v resnici dominirati zavesti, hoče podrejati znanost, hoče drugo-

razredno znanost, znanost, ki je prilagojena zaostali in znanosti odtujeni tehnologiji. Znanost, ki je obvladana, ima le to napako, da potem, ko je povsem obvladana, ni več znanost. Kdo pravi, da mora s propadom gospodarstva propasti tudi znanost? Pri nas so znanstvene institucije bolne institucije, izčrpane v kadrovskih konfliktih, oslabele v finančnih možnostih, osumljene nazorskih (ideoloških) opredelitev, organizacijsko odvisne, neprestano reorganizirane in reformirane, družbeno razvrednotene, so tako imenovana »družbena neproduktivna dejavnost«.

Preprečevanje avtonomije znanosti od birokracije in industrijske tehnokracije je primitivizacija znanosti, je proces ukinjanja znanosti.

Z vidika naše družbe je mračnjastvo znanosti sabotaža celotnega sistema. Težko si namreč zamišljamo, da bodo tisti, ki so odgovorni za stanje v znanosti, opravili popravni izpit in reformirali znanost. Težko si zamišljamo, da bo večina raziskovalnega kadra nenadoma dobila interes za avtonomno znanost, za avtonomno motivacijo v raziskovanju.

Če avtonomno utemeljena znanost, ki je **današnji znanosti alternativna znanost (!)**, ni mogoča, potem je bolje nikakršna znanost. Taka kot je, je destruktivna, je omejena; je poniževalna in ponižana za vsakogar, ki razmišlja o svojem položaju v znanosti, in za vse tiste, ki reflektirajo položaj znanosti v naši družbi.

Dejali boste, avtonomna in dominantna znanost, to ni nič novega, to je utopično oživljanje preživelih idej, ki se vlečejo že od Platona, pa so vsakič pokopane, še preden odpro kljun. In veste zakaj? Ker znanost ni razvila avtonomne propagande! Mi pa bomo rekli, da je to vizija, ki se vleče že od Platona.

P.S.

Naj vas ne moti, da smo se ponekod ponavljali, deloma v variaciji in deloma dobesedno. Osnovno orožje vsake propagande in protipropagande je ravno ponavljanje in ponavljanje.

»PONAVLJANJE JE SMRT MODROSTI, ZATO PA JE PONAVLJANJE MATI PROPAGANDE!«

P.P.S.

V besedilu uporabljamo termine: vrednostna orientacija, vrednostni sistem ... namesto: vrednotni ... (kar je pravilno), ker je termin izpeljan iz vrednote in ne vrednosti. Vrednost je ekonomska kategorija, ki pa je postala tudi vrednota. S tako terminološko »napako« simboliziramo ekonomizacijo – razvrednotenje vrednot v vrednosti. Vendar je naš razlog le ta, da ne moremo iz svoje kože. Napačno, to je danes neaktualno uporabo termina vlečemo že vrsto let in je tudi v naslovnih raziskavah o »Vrednostnih sistemih v samoupravnih družbi« – ko izraz vrednostna utemeljitev še ni bil aktualiziran.

Podobno bi lahko razpravljali o terminih: religijski oz. religiozen subsistem, ali ekonomski oz. gospodarstveni, ali izobraževalni oz. šolski itn.

Termin je po svoje napačen in pravilen, odvisno od želenega poudarka, upam pa, da se bomo v osnovi, se pravi v pojmovanju vrednostne strukture, vseeno razumeli.

Branje

Andrej Blatnik Vas in svet

Ob branju knjige Florijana Lipuša ODSTRANITEV MOJE VASI, založba Drava Celovec in Založništvo tržaškega tiska Trst, 1983

Lipuševa prozna nanizanka v osmih delih, če si izposodimo primeren označitveni izraz iz besednjaka Velikega brata literature – televizije, je, kakor se brez dvoma takoj razkrije tudi površnemu in v sodobno prozo neinicirranemu bralcu, besedilo, ki se uveljavlja s silovitostjo in specifičnostjo svojega **jezika**. Hkrati pa je **Odstranitev** reprezentativno delo tistega načina pisanja, ki mu vrhunsko artističen in v vseh niansah izpiljen jezik ni ne sredstvo ne namen, temveč **način** eksistence. Ali kakor pravi Lipuš sam v pogovoru s Francetom Pibernikom (»Čas romana«): »Jezik ni samo izjemno pomemben, temveč je bistvo pisateljavanja, začetek in konec ustvarjanja.« Seveda to ni več svet, kakršnega je ustvarjal radikalni modernizem in v katerem je bil ne le najpomembnejši, temveč tudi edino pomemben le sam jezik (kakor duhovito ugotavlja v spremni besedi k Ljubezni Marjana Rožanca Taras Kermauner: »razen jezika na svetu ne velja nič več«); znamenito Wittgensteinovo misel 'meje mojega jezika so meje mojega sveta' velja sedaj razumeti tako, da jezik vključuje vase tudi ves svet z njegovo spoznavno, estetsko in etično pojavnostjo, ne kot redukcijo, temveč kot sintezo, ne kot napotek za jezikovno konstrukcijo svetov, ki bi obstajali zgolj v jeziku, temveč za uporabo jezika, ki obstaja zgolj v svetu.

Ob jezikovnem perfekcionizmu, ki nam ga ponuja Lipuševa knjiga, šele postane zares zanimivo dejstvo, ki se mu ne more ogniti nobena omemba Lipuša in njegovega dela: namreč da gre za zamejskega, manjšinskega pisatelja. Ob še dveh jezikovno in slogovno dognanih delih, ki smo jih v preteklem letu prejeli od zamejskih pisateljic (Ivanka Hergold: Pojoči oreh, Maja Haderlap: Žalik pesmi), se zdi zanimivo, da slovenski jezik dosega svojo visoko pesem prav tam, kjer bi po neovrgljivi logiki asimilacije pričakovali, da se bo teže uveljavljal, kar dovolj zgovorno spregovarja o njegovem položaju v matični domovini, ki ga očitno ne ogrožajo le razna skupna jedra in drugi zunanji faktorji.

Odstranitev moje vasi je knjiga, ki ne more prikriti osebne skušnje, ki jo je motivirala, čeprav je nikjer niti približno neposredno ne razkriva; rdeča nit osmih epizod je neprizanesljivo razkrivanje stisk vaše (vas je tu definirana po socialnih in

populacijskih limitah in ne po agrarni proizvodni usmerjenosti) ozkosti in pripadajočega klerikalizma; temu Lipuš namenja precej ciničnih popisovanj. Vzorčen primerek najdemo na str. 44/45, ko se popisovanje cerkvenega obreda sklene z besedami: »Kako pa vi, ljubite ženska stegna? Marijino stegno je dogma papeža Mercedes a I., na tem stegnu je počival bog v svojih otroških letih, drugih dogodkov ni bilo na njem.« Sploh se knjiga izkazuje kot obračun s klerikalizmom v vseh njegovih razsežnostih, od institucionaliziranih (cerkvenih), ki funkcionirajo enako kot vsi ideološki aparati (epizoda Les o fajmoštru in kronistu), pa vse do posamičnih. Lipuš, znan kot zagrizen razkrinkovalec 'resničnih stanj' je tako (kolikor se da sklepati iz njegove zadržanosti ob pogledovanju nazaj na Zgodbe o Čuših, nehote) znova napisal angažirano knjigo; seveda pa ne angažirano v dnevno-političnem smislu, ki bi zahteval takojšnjo pragmatično akcijo. Ne. **Odstranitev moje vasi** spremlja zavedanje, da vprašanja in stiske, o katerih spregovarja, niso podložne dnevni politiki in da zato z njnimi metamorfozami niso rešljive. (Tu je tudi ključni nesporazum ob vprašanju o angažiranosti in neangažiranosti literature: kaj ni milo rečeno smešno postavljati pred človekovo človeškost nekakšne socialne in ideološke opredelitve?) Gre pač za tiste reči človeška ozkosti, ki so vsajene globoko v človekovo individualnost, družbena realnost pa jim le ponudi možnost, da se eksplicirajo; v zvezi s spremenjenjem te ozkosti pa nam Lipuš ne ponuja nikakršne optimistične vizije, življenje na vasi gleda vseskozi z nezadrževanim in neprikritim odporom, ki ga ubeseduje z neblago ironijo in cinično distanco.

Vsak dogodek na vasi, ki je zajet v Lipuševo kroniko, ima še svoj drugi pomen, ki opravičuje njegovo pojavnost; ali pa si tako le domišljajo vaščani, ki hočejo proizvajati videz, da je za njihovim banalnim vsakdanom še kaj pomembnejšega, odločilnejšega. Tako se tudi vas, ne toliko v pisateljevi kot v bralčevi optiki, prelevi: je povsem uporabna metafora za ves svet. V **Odstranitvi** ni glavne osebe, še več, sploh ni izdelanih človeških likov, ljudje nastopajo le kot bolj ali manj neosebni interpreti najrazličnejših blodenj in morbidnih hrepenenj, edina resnična figura, takorekoč kolektivni antijunak, je vas v vsej svoji razsežnosti – in tudi ta je amorfna, brezoblična, pretakajoča se brez pravih povodov in ciljev. Lipušev pogled pač ne more najti razumevanja za tako razosebljajočo situacijo, ki si za gibalo življenja jemlje gostilno, za hrepenenje tujo smrt in za vest klerikalno cerkev; kot predstavnik humanistične misli ne more simpatizirati ali vsaj biti usmiljen s tovrstnim kolektivizmom, ki posameznim članom združbe ne omogoča drugega kot paranoični poizkus medčloveške korespondence, ki ostaja brez sogovornika, le kot iluzija (Pogovor); vse njegovo detajliranje, izrekano v pisateljsko izjemno rafinirani govorici, je tu vendarle zato, da zarisuje global vasi/sveta; in naslov knjige lahko tako preberemo kot globlje tolmačenje dogodka, ki vaškim pričakovanjem tuje smrti končno prinese izpopolnitev – noseča kmetica po padcu rodi mrtvega otroka. Tako je torej odstranjeno tisto, kar bi lahko postalo prava 'vas'; vas, ki bi jo bilo mogoče imeti za 'svojo' – človeško življenje v svoji enkratnosti, individualnosti in neponovljivosti. Ne, tega v Lipuševi knjigi ni, in dokler ni tega, tudi ni vasi (ali 'vasi'), ki bi jo lahko imeli za svojo. Do tedaj, ko se res porodi takšno življenje (seveda je biološka 'poroditev' le spretna ponazoritev), bo 'vas' takšna, kakršno opisuje Lipuš, in pisatelj, ki želi biti vest družbe, kakor je primerno njegovemu poslanstvu, je ne bo mogel opisovati na drugačen, bolj prizanesljiv način.

Staniša Nešić

Mlada srbska književnost

Živorad Đorđević, Tumačenje snova, Rad, 1983

1.

Razlaga sanj, slikanica za odrasle Živorada Đorđevića (1952) je izšla sedem let po njegovi prvi knjigi (**Pomladni počitek**, Matica srpska, Novi Sad, 1976). Nikakor ni naključje, da v podnaslovu te knjige piše **slikanica za odrasle**. Ta oznaka opozarja na zelo pomembno razsežnost te poezije, na razsežnost, zaradi katere je treba to knjigo tudi prebrati, napeljuje na **slikovno**.

2.

V sodobni srbski poeziji obstaja smer, ki vztraja pri slikovnem, kjer slikovno prevladuje na račun zvočnega. Ta vrsta poezija je zelo stara, še posebej pa se je okrepila s prodorom množičnih občil v območje vsakodnevnega življenja in s tem seveda tudi v poezijo. Na začetku je šlo za eksperiment, pozneje pa se je ta poezija konstituirala kot svojevrstna smer, lahko celo rečemo, kot pesniška šola. Živorad Đorđević seveda ne sodi v to pesniško smer, vendar v svoji poeziji uporablja dosežke, ki jih je ta smer že uresničila v praksi, ko je omogočila slikovnemu, da postane v strukturi pesmi enako, včasih pa še bolj pomembno kot zvočno. **Sonet o m.p.** je v nasprotju s drugimi pesmimi v tej knjigi izrazito slikoven: zvok je uničen s sliko, pesem je mogoče videti, ni je pa mogoče slišati, in prav to je tisti skrajni izid uporabe slikovnega v poeziji.

3.

V nasprotju s **Sonetom o m.p.** se druge pesmi v tej knjigi konstituirajo na točki križanja slikovnega in zvočnega. Pesnik uporablja postopek montaže in najpogostejše slikovno montira v zvočno strukturo pesmi, ne da bi pri tem porušil ravnotežje. S tem mu uspe uravnovesiti odnos med obema strukturalnima elementoma te poezije.

4.

Na ravni zvočnega je najbolj zanimiva – in v tem je tudi posebnost te knjige – prisotnost klasične rime, ki jo sicer pesnik lahko osveži s samo tematiko in slikovnim, v bistvu pa vendarle ostaja klasična. Na eni strani prisotnost rime kot odlike klasične poezije in na drugi strani prisotnost slikovnega kot odlike »avantgardnih«, »eksperimentalnih« poskusov v poeziji komplicirata strukturo te poezije, in lahko bi rekli, da pesnik s tem poskuša med sabo pobotati ta dva oddaljena elementa v sodobnih pesniških tekstih.

5.

Določena tematika te poezije, natančneje, čas »administrativnega socializma«, podpira zvočno stran te poezije, oziroma ritmično organizacijo zvočnega in s tem tudi rimo, kar je v nekem smislu podaljšani ritem tega časa, ritem, ki odzvanja v drugačnem kontekstu in seveda z drugačnimi konotacijami. V nasprotju z zvočnim je slikovno, ki ima moč »dokumentarnosti«, podprto prav s kontekstom, ali natančneje, kontekst mu podeljuje smisel in daje moč, ki je sicer ne bi imelo. Kajti tako zvočno kot slikovno imata v tej poeziji svoje semantično izhodišče v kontekstu, ki ga je mogoče razumeti na metaforični ravni.

6.

Spoj slikovnega in zvočnega je včasih tudi neuspešen, kar lahko vidimo na osnovi nekaterih pesmi, kjer je zvočno v funkciji slikovnega, kjer beseda pojasnjuje sliko, ki ima sama po sebi določeno in zadostno moč, da razloži samo sebe. Kadar pa je v nasprotju s tem slikovno v funkciji zvočnega, pride do semantičnih razširitev zvočnega, slika z dodatnimi pomeni obogati besede, ki izvirajo – kot smo že omenili – iz določenega obdobja in kot takšne konotirajo določene pomene. To je bistveno ravno zato, ker nikakor ni nujno, da so pesmi uspešnejše, kadar imata slikovno in zvočno približno enakovredno samostojno strukturalno vrednost kot elementi, ki konstituirajo pesem. Neenakomerno prežemanje zvočnega in slikovnega v teh pesmih sega od uporabe zvočnega v funkciji slikovnega, kar je – bi lahko rekli – najslabša varianta, prek uravnoveženega prežemanja do popolne izločitve zvočnega na račun slikovnega, kakor na primer v **Sonetu o m.p.**

7.

O **Razlagi sanj** Živorada Dorđevića se nam zdi najustreznejše govoriti tako, da izhajamo iz dejstva, da so ti elementi pomembni v njegovi poeziji, in iz dejstva, da so odnosi med besedami in slikami v sodobni poeziji povod za dosti obsežnejši in temeljitější pogovor o tej temi. Ta knjiga, klasična po zvoku in raziskovalska po realizaciji, nas vpeljuje v sfero vedno bolj zapletenih pesniških postopkov v sodobni srbski poeziji.

Živojin Jović, **Ja sam vitao usred budućeg grada** (Jaz sem vitel sredi prihodnjega mesta), KOS, 1983

»Postopki se opevajo in ne bitje«
str. 20

1.

»Živojin Jović (1950–1982, iz Orašja pri Leskovcu). Dragocen človek visoke duhovnosti, ki ga je s svojim bogastvom in močjo morda tudi uničila, najprej do duševne bolezni in potem prav do smrti – do samomora prejšnje leto. Veliko je pisal

in tudi sežgal veliko rokopisov, risal je nekakšne čudežne oblike – in tudi to sežgal; od vsega se je ohranilo to, iz česar sva midva, njegova prijatelja, sestavila nekaj kakor knjigo ali predlog za knjigo, nekaj njegovih zapisov pa je ostalo še v rokopisu.« Jovo Marić, Novica Tadić.

2.

Največjo napako pri razlagi te knjige bi storili, ko bi jo tolmačili s stališča psihologije. Kritične raziskave te poezije bi se lahko začele in najbrž tudi morale začeti s psihološkim tolmačenjem, vendar je to samo orientacijska točka, snov za resnejše raziskovanje te poezije. Kajti psihologija in poezija v tej knjigi se križata na škodo psihologije in na srečo poezije.

3.

Veliko število simbolov iz psihologije je prisotnih v tej poeziji, vendar ne na ravni psihološkega, temveč na ravni estetskega. Arhetipski simboli psihologije postanejo posebni simboli estetskih sporočil te poezije. Pomembnost tega nam postane jasna šele tedaj, ko opazimo nadgradnjo arhetipskih simbolov psihologije, in sicer tako, da postanejo posebni simboli poezije.

»Obstaja ali ne obstaja vrnitev v isto točko. Ko je enkrat sprožen, prebije celo stvaritev in se potopi v meglo neznanega in vse je podobno naprej in nazaj. Tako obstane in se obrne, ne da bi ga kdo raziskal. S hitrostjo v nevidno. Takšen meri svoj let. Mogoče nam bo prinesel novost, mogoče ne. Tudi stari vernik pred njim veruje v novo. Tu in tam bomo uzrli novo obliko.«

»Bumerang«, str. 18

4.

Doživljaj v tej poeziji se giblje od napovedi preko stanja do vizije. Konstituira se na določenih simbolih, a pogosto se izneveri tej simboliki in zgradi zapleten splet konotativno-asociativne mreže, tako na ravni mikrostrukture kakor na ravni makrostrukture. Te vsebine izraža neenakomeren ritem izjav, ki si s tem izoblikuje specifično formo.

5.

Doživljaj kot temeljno oporišče te poezije je lastnost notranjega, obenem pa tudi oporišče vere v dialektiko odnosa med imaginarnim in resničnim.

»Vera je globoko prisluškovanje sebi
tam kjer odrešilno poizveduje
prek brezna ki je krepčilo osebnosti

Izogni se načelu in vprašaj koliko je ura

Temna svetloba in inkvizitor in rešitelj so zdaj zemljevid
tako da se čreda sama ureja in skače od tegob
in poje najglobljo himno novega«
str. 8.

To zapleteno prežemanje notranjega in zunanjega sveta oblikuje neke vrste empirično poetiko, zasnovano na izkušnjah intenzivnih doživetij imaginarno-resničnega, postavljenega v precizno, jasno izpeljano vizijo nenavadne moči in dramatične slikovitosti.

»(. . .) Vidim te, brezkrvna prihodnost, v gumbih in četah strojev. Leteče oko nadzoruje brezplamenski svet drobcev v prelivi naprav. Kar ni za-beleženo na traku, ponujeno iz brezkončnosti, ne prebija meje, ampak ostane na istem mestu. V erosovih enačbah počiva svet.«
str. 16.

6.
Za vsakega pesnika je pesniška praksa proces, v katerem individualno doživetje postane univerzalno in večpomensko – to še posebej velja za poezijo Živojina Jovića. S presenetljivo lahkoto in umirjenostjo izpovedi preide individualno doživetje sveta v tej poeziji v sfero univerzalnega, in to tako, da je samo doživetje semantično postavljeno v drugi plan, se pravi, da postane samo povod, izvor, impulz za izpovedovanje temeljnih človeških dilem, med katerimi je vsekakor zelo pomembna tudi dilema o smislu pisanja.

»V sebi nosim poezijo popolnega. Zgledi nisoveč galilejski, arhimedovski, mikroskopski. Nesmrtni zgledi, ki nimajo zase sličic, pikic, seštevka. Poezija popolnega, ki ne bo nič pomenilo, brez vsakršnih izjav, postavk, besed, slik, muzikalnosti; to bo vse jutro skozi neskončne dialoge preslikanega Duha. Kozmično zdravje v nas. Spet so klinasto zagrmle začetne zore brezkončnih samoglasnikov.«
str. 22.

Univerzalnost estetskih sporočil v tej poeziji bi lahko označili kot stanje, ki ga doživljajo vsi ljudje, ki ga pa zmore le redko kdo izoblikovati v estetsko sporočilo, s čimer se dejansko upravičuje smisel pesniške prakse.

Nemanja Mitrović, **Rase**, Prosveta, 1983

1.
Pet tematsko različnih tekstov sestavlja drugo knjigo Nemanje Mitrovića (1960), medtem ko sta bili v njegovi prvi knjigi (**Sanje vojne**, KOS, 1980) le dve besedili. Razen po številu tekstov in seveda po tematiki ni mogoče govoriti o kakšnih drugih bistvenih razlikah med tema dvema knjigama. Nasprotno, **Rase** se v določenem smislu navezujejo na **Sanje vojne**.

2.

To, kar je kritika že poudarila, ko je visoko ocenila prvo knjigo Nemanje Mitrovića, namreč prisotnost fantastike, je značilno tudi za njegovo drugo knjigo. O specifični naravi te fantastike bi bilo mogoče govoriti na različne načine, pa vendar ne bi o njej ničesar povedali. Še najbolj sprejemljivo bi mogoče bilo, če bi o tej fantastiki spregovorili v odnosu do **realnega**, natančneje, na ravni semantičnih **odkloponov** glede na logiko pripovedi klasične zgodbe, ne pa glede na različne tipe fantastike, ki so že navzoči v literarni praksi.

3.

Ohlapna tematiziranost teh tekstov gre samo do točke, da **napove**, ne pa **označi** njihovo tematiko. Tekst **Rase**, ki je dal knjigi tudi naslov, zelo posplošeno in samo v splošnih obrisih napoveduje tematiko, ki skozi fokus fantastičnega še naprej ostaja splošna v makrostrukturi, medtem ko na ravni mikrostrukture konča v fantastičnem.

4.

V teh tekstih je zelo zanimiv **odnos med mikro in makrostrukture**. Avtor se formalno-vsebinski logiki v makrostrukture izneveri s perfekcijo obdelave makrostrukture, kjer je vse izpeljano skrajno precizno, pozorno in dosledno, tako da semantična razgrinjanja mikrostrukture sestavljajo zapleten splet pomenov na ravni makrostrukture, kjer se semantična razgrinjanja konstituirajo prav v semantičnih odnosih, ki jih konotirajo paragrafi, oziroma izjave, ki imajo obenem določeno samostojno vrednost. Mikrostruktura torej ni v premočrtni funkciji makrostrukture, temveč z njo sestavlja zapleten splet soodnosov.

5.

Prav zaradi takšnih prežemanj mikro in makrostrukture te tekste označuje **ritmična izenačenost**, ki ima vse značilnosti proznega oziroma epskega ritma.

6.

Nenavadnost teh tekstov je tudi v tem, da jih je težko tipološko določiti. Po nekaterih svojih lastnostih so pesmi, po drugih pa prozne celote. Te tekste kot pesmi določajo predvsem slike izjemno močne intenzivnosti, ali natančneje, sistemi slik, ki so kontekstualno združeni v tesnejšo zvezo. Strogost forme in perfekcija pripovedi, ki ji ni mogoče ničesar ne dodati ne odvzeti, in kratkost, so prav tako značilnosti, ki bi te tekste lahko določile kot pesmi. Po drugi strani pa nam njihova fabularnost, kjer se vsaka slika razvija po načelih pripovedne logike, organizacija tekstov, natančneje, konstituiranje tekstov po načelih paragrafov oziroma odstavkov, in končno ritmična organizacija tekstov, sugerirajo, da jih uvrstimo v prozne celote, kar pa spet ne bi bila najustreznejša rešitev. Zato je mogoče še najboljša, če o teh tekstih govorimo kot o medžanru, kot o tekstih, ki jih kritiki še ni uspelo terminološko artikulirati, saj jih površno uvršča zdaj v prozo zdaj v poezijo, kar seveda ni najprimernejša rešitev. V vsakem primeru je treba poudariti, da so tako uspešni teksti take vrste redki v mladi srbski književnosti, ki se po obdobju minimalizma v poeziji in kipenja jezika v stvarnostni prozi vse bolj obrača h kratki zgodbi

in daljšim pesniškim oblikam, kar je v določenem smislu naravno, povratno delovanje na ti dve smeri v srbski književnosti, ki sta ob koncu sedemdesetih in na začetku osemdesetih let prišli do popolnega izraza.

Uredništvo: Andrej Blatnik, Miran Božovič, Aleš Debeljak, Mladen Dolar (glavni in odgovorni urednik), Branko Gradišnik, Milan Kleč, Peter Kolšek, Miha Kovač, Dušan Mandič, Tomaž Mastnak, Peter Mlakar, Rastko Močnik, Denis poniž, Rado Riha, Iztok Saksida, Marcel Štefančič jr., Jaša Zlobec, Igor Žagar.

Svet revije: Miha Avanzo, Andrej Blatnik, Mladen Dolar, Miha Kovač, Peter Lovšin, Rastko Močnik, Braco Rotar, Marko Uršič, Jože Vogrinc, Jaša Zlobec, Slavoj Žižek (delegati sodelavcev); Jože Dežman, Marko Kerševan, Valentin Kalan, Marjan Kotar, Lev Kreft, Sonja Lokar, Tomaž Mastnak, Jože Osterman (predsednik), Marko Švabič, Jadranka Vesel (delegati širše družbene skupnosti).

Sekretar uredništva: Iztok Saksida

Uradne ure: torek od 17.-19. ure in četrtek od 13.-15. ure.

Naslov uredništva je Gosposka 10/I, Ljubljana.

Revija denarno podpira Kulturna skupnost Slovenije.

Po sklepu Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov. Tekoči račun: 50101-678-47163 z oznako: za Probleme. Letna naročnina (za letnik 1984) 500 din, za tujino dvojno.

Oblikovanje in tehnična ureditev: Jure Kocbek.

Izdajatelj: RK ZSMS.

Tisk: DDU, Parmova 39, Ljubljana

Cena te številke je 140 din.

Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

Popravek

V Problemih-literatura št. 4/1984 smo na strani 44 pesmi Vinka Möderndorferja **In me jezdiš In me jezdiš** in **Ni ti mar** pomotoma pripisali Ivanu Dobniku. Za storjeno napako se obema pesnikoma in bralcem opravičujemo.

**PROBLE
MI**